

Հերագորական խմբի ղեկավար՝
ՀՈՎՍԵՓ ԻՎԱՆԻ ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Հերագորական խմբի անդամներ՝
Ա.Շ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
Ա.Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Ա.Ա. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Մ.Է. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
Հ.Ս. ԶՈՒՀԱՐՅԱՆ
Հ.Հ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն
«ՏՆՏԵՍԱԿԵՏ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2014

ՀՏԴ 352(479.25)
ԳՄԴ 67.99(2Հ)1
Պ 481

**Հրատարակության և երաշխավորել
ՀՊՏՀ գիտական խորհուրդը**

Մասնագիտական խմբագիր՝

Մարգարյան Մ. Տ.
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Գրախոսներ՝

Միքայելյան Մ.
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Մարկոսյան Ա. Խ.
տ.գ. դ., պրոֆեսոր

Խմբագրական խորհուրդ՝

Աթոյան Կ. Լ. (նախագահ)
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Վարդանյան Գ. Ի.
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Սուվարյան Յու. Մ.

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Ավետիսյան Ս. Ս.

տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Տնտեսական զարգացում / Հ. Աղաջանյան և ուրիշներ. – Եր.: Տնտեսագետ, 2014
Պ 481 –164 էջ.- («Ամբերդ» մատենաշար):

Աշխատանքում ներկայացված են տնտեսական զարգացման հայեցակարգային ընկալումները, զարգացմանը միտված մակրոտնտեսական քաղաքականության, կայուն զարգացման ինովացիոն բաղկացուցիչի արդյունավետության, տնտեսական զարգացման և քաղաքական կայունության փոխառնչության, ՀՀ տնտեսությունում ներդրումներից ակնկալվող վերադարձի հիմնախնդիրները, ՀՀ տնտեսական զարգացումը ինտեգրման համատեքստում: Նախատեսված է այդ հարցերով զբաղվող մասնագետների, ուսանողների, ասպիրանտների, դասախոսների համար:

ISBN 978-9939-61-086-3

ՀՏԴ 352(479.25)
ԳՄԴ 67.99(2Հ)1

© «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն, 2014 թ.
© «Տնտեսագետ» հրատարակչություն, 2014 թ.

Ներածություն 5

1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ 6

1.1. Տնտեսական զարգացման էությունը և ընդհանուր ըմբռնումը .. 6

1.2. Պետությունը և պատասխանատու զարգացման մարտահրավերը 12

1.3. Մեթոդաբանական մոտեցումները զարգացման ուսումնասիրություններում..... 16

1.4. Տնտեսական զարգացման հիմնական բնութագրերը և ուղղությունները..... 20

1.5. Մարդկային զարգացման հիմնախնդրի հայեցակարգային դրվածքը..... 25

2. ՉԱՐԳԱՑՄԱՆԸ ՄԻՏՎԱԾ ՍԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 29

2.1. Չարգացման քաղաքականության մոտեցումները Հայաստանի Հանրապետությունում..... 34

3. ԿԱՅՈՒՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 41

4. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ 54

5. ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻՑ ԱԿՆԿԱԼՎՈՂ ՎԵՐԱԴԱՐՉԸ 63

5.1. Կապիտալի ծախսի հաշվարկման տարածված մեթոդաբանությունները և դրանց մասնակի կիրառությունը ՀՀ տնտեսության համար: Ներդրումներից ակնկալվող վերադարձի արժեքը Հայաստանում..... 63

5.2. Հայաստանի բանկային համակարգում օտարերկրյա կապիտալի մասնակցությամբ բանկերի կապիտալի վերադարձի ընթացիկ միտումները 67

5.3. Բանկային համակարգում կապիտալի ակնկալվող վերադարձի ցուցանիշի ազդեցությունը տոկոսադրույքների մակարդակների վրա 69

6. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՁԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԻՆՏԵԳՐԱՆ	
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ	74
6.1. ՀՀ արտաքին առևտրաշրջանառության կառուցվածքը և դինամիկան ըստ ապրանքների և երկրների	74
6.2. Մոտեցումների քննական վերլուծություն	85
6.3. Մաքսային միությանը (ՄՄ) և Եվրամիությանը (ԵՄ) ինտեգրվելու խնդիրները	89
Եզրակացություններ և առաջարկություններ	98
Օգտագործված գրականության ցանկ	104
Անփոփումներ	107

ՀՀ տնտեսության վերափոխումները գրեթե չեն ունեցել այն ուղղվածությունը, ինչը հեռանկարում կարող էր ապահովել տեխնոլոգիապես զարգացած տնտեսության ձևավորում: Իրականացված վերափոխումների պատկերը հետևյալն է. արդյունավետ չի օգտագործվել տնտեսության ներուժը, որի հետևանքով մի շարք ոլորտներում արձանագրվել են կորուստներ, անհրաժեշտ մակարդակի վրա չեն գտնվել ո՛չ երկարաժամկետ ներդրումները, ո՛չ էլ ռեսուրսների ուղղորդվածությունը դեպի իրական հատված, առկա է կապիտալի և որակյալ աշխատուժի զգալի արտահոսք, չի իրականացվել տնտեսության արդյունավետ կառուցվածքային փոփոխություն, թույլ է սպասարկող կամ լուսանցքային երկիր դառնալու վտանգին դիմակայությունը, սոցիալական բևեռացվածությունը հասել է ծայրահեղ աստիճանի, տնտեսությունում բարձր է մոնոպոլացման մակարդակը, առկա է տնտեսական և քաղաքական համակարգերի ոչ արդյունավետ հակակշռում, ցածր է ինստիտուցիոնալ համակարգի կայացման և արդյունավետ գործունեության մակարդակը:

Վերոնշյալ հիմնական դիրքների լուծումը պահանջում է մշակել զարգացման որոշակի հայեցակարգ և այդ համատեքստում դիտարկել տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունները:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՆԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԸՆԿԱՎՈՒՄՆԵՐԸ

Զարգացման հետ մեկտեղ, ժամանակի ընթացքում, հենց զարգացման վերաբերյալ պատկերացումները նույնպես փոփոխվում են: Դա վերաբերում է նաև փնտեսական զարգացմանը, որը զարգացման ընդհանուր գործընթացի հիմնական բաղադրիչներից է: Զարգացման մասին ընկալումներն ունեն իրենց եվոյուցիան. վերջինս փարածվում է ոչ միայն զարգացման փեսաբանների ու փորձագետների, այլև երկրի կառավարման մարմինների, համապատասխան միջազգային կազմակերպությունների, քաղաքագետների, քաղաքական գործիչների, գործարարների, ինչպես նաև հանրության լայն շրջանակների վրա: Իհարկե, դա բոլորովին չի նշանակում, թե նրանք միանման են սրբազան զարգացման մասին, կամ նրանց ընկալումները փոխվում են համաժամանակյա, միևնույն ուղղությամբ և խորությամբ: Ավելին՝ փարատեսակ շահերի, համոզմունքների և կարծրափայերի պարճառով զարգացման նոր գաղափարները, որպես կանոն, դժվարությամբ են հարթում ճանապարհ դեպի իրականացում:

Այս համարեքստում կարևոր են հետևյալ փեսանկյունները՝ փնտեսական զարգացման էության և ընդհանուր ըմբռնման հիմնական փեսակետները, պատասխանատու զարգացման մարտահրավերը՝ ընդգծելով պետության դերը դրա դիմագրավման մեջ, մեթոդաբանական մոտեցումները զարգացման ուսումնասիրություններում, փնտեսական զարգացման բնութագրերը և ուղղությունները, մարդկային զարգացման հայեցակարգային մոտեցումները և դրույթները:

1.1

Տնտեսական զարգացման էությունը և ընդհանուր ըմբռնումը

Զարգացման երևույթի ուսումնասիրությունները ծավալվել են երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, մեծացել ու կարևորվել է դրանց հրապարայությունը: Այս ուղղության գիտական արդյունքներն արժանացել են Նոբելյան մի շարք մրցանակների: Դրանցից 1979 թ. մրցանակը, որ ստացան Արթուր Լյուիսը և Թեոդոր Շուլցը, ուղղակիորեն վերաբերում էր զարգացող երկրների փնտեսական հիմնախնդիրների հե-

վրագոյություններին: Սակայն թե՛ դրանից առաջ, թե՛ հետագայում եղել են զարգացման հիմնախնդիրներին սերտորեն առնչվող մրցանակներ²:

Գ. Մյուրդալը նշում է, որ ինքը, իբրև ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների, պարտադրված է եղել զարգացումն ըմբռնելու որպես քաղաքական, սոցիալական և փոփոխական ամբողջ համակարգի փոփոխություն, փորձելու հիմնախնդիրները քննարկել և լուծել համաշխարհային միջավայրի փոփոխում, ինչպես նաև արտահայտել է ուշագրավ դափնդություններ մարդկային կենսավիճակների լայն շրջանակի վերաբերյալ³: Այս հիմնադրույթն արժեքավոր ու հրապարակ է ընդհանրապես, քանի որ զարգացումը միշտ էլ համալիր բնույթի բազմաշերտ գործընթաց է, իսկ փոփոխական զարգացումն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ոչ միայն փոփոխական, այլև արտափոփոխական փոփոխություն միջավայրերի ու գործոնների հետ փոխազդեցության փոփոխում: Բացի դրանից, ցավոք, դեռևս շարունակվում է տեղին լինել զարգացած երկրներին վերաբերող՝ Գ. Մյուրդալի սկզբունքային քննադատությունը՝ թերզարգացած երկրների կամ հետամնաց փոփոխությունների հանդեպ պարտադրյալ (օպորտունիստական) անարդարության և կոնֆորմիզմի համար⁴:

Թ. Շուլցը նշանակալից ներդրում է կատարել մարդկային կապիտալի փոփոխության մշակման և զարգացման համապատասխան դրա որոշիչ դերի հիմնավորման մեջ: Ելնելով այն հանգամանքից, որ հողը և մյուս իրային գործոնները զերազնահատված են, իսկ մարդկային սուբյեկտների որակը՝ թերազնահատված, նա եզրակացրել է. «...Ներդրումը բնակչության որակի բարելավման մեջ կարող է էապես նպաստել աղքատ մարդկանց փոփոխական հեռանկարներին և բարեկեցությանը»⁵: Ինքնին խոսում է նաև Թ. Շուլցի ամփոփումը. իր նորեկյան դասախոսության կենտրոնական միտքը բնակչության որակի և գիտելիքների կարևորության հիմնավորումն էր⁶: Ներազայում այս գաղափարներն ամուր հիմք

² Այսպես՝ 1974 թ. երկու մրցանակակիրներից Գ. Մյուրդալը թե՛ գործնականորեն, թե՛ հիմնարար փոփոխություններով, փորձեր է նվիրել զարգացող երկրների հիմնախնդիրների լուծմանը: Այդ մրցանակի շնորհման հիմքերից մեկը փոփոխական, սոցիալական և ինստիտուցիոնալ գործընթացների փոխազդեցության ուսումնասիրությունն էր: 1993 թ. մրցանակին արժանացան Դ. Նորթը և Ռ. Ֆոգելը՝ փոփոխության պարամետրի բնագավառում նոր ուղղություն ստեղծելու համար: 1998 թ. մրցանակակիր դարձավ Ա. Սենը՝ բարեկեցության փոփոխության հիմնախնդիրների ուսումնասիրության մեջ ավանդի համար: Այս հեղինակների գիտական մշակումներին բնորոշ ընդհանրություն կարող է համարվել զարգացման փոփոխությունների կարևորումը, դրանց շարակալումը:

³ Տե՛ս Gunnar Myrdal. Prize Lecture: The Equality Issue in World Development. Nobelprize.org. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug 2013. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/myrdal-lecture.html

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Theodore W., Schultz-Prize Lecture: The Economics of Being Poor. Nobelprize.org. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug 2013. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1979/schultz-lecture.html

⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

դարձան մարդկային զարգացման հայեցակարգի ու դրա բարեհաջող կիրառումների համար: Տվյալ դիտարկերից էական է, որ, մի կողմից՝ պարզապես բնութագրվում է մարդկային ռեսուրսների դերը՝ որպես փնտրեսական զարգացման միջոց, մյուս կողմից՝ զարգացման վերջնական պարակները նույնպես իմաստավորվում են հանրության ընդհանուր կենսապահովման ու բարեկեցության բարձրացման շնորհիվ:

Ավելի քան երկու փասնամյակ առաջ զարգացման վերաբերյալ այս մրայնությունն արտացոլվեց նաև համաշխարհային բանկի պաշտոնական դիրքորոշման մեջ. «Զարգացման մարտահրավերը կյանքի որակը բարելավելն է: Նախկապես աշխարհի աղքատ երկրներում կյանքի ավելի լավ որակն ընդհանրապես պահանջում է ավելի բարձր եկամուտներ, սակայն ներառում է անհամեմատ ավելին: Որպես ինքնին նպատակ՝ այն ընդգրկում է ավելի լավ կրթություն, առողջության և սննդառության ավելի բարձր չափորոշիչներ, ավելի նվազ աղքատություն, ավելի մաքուր բնամիջավայր, ավելի հավասար հնարավորություններ, անհատական ավելի մեծ ազատություն և մշակութային ավելի հարուստ կյանք»⁷: Այսպես, առնվազն անվանապես, շեշտադրվել են փնտրեսական զարգացման սոցիալական ու գոյաբանական հանգուցային ուղենիշները:

Այդ առումով, հարկանշական է նաև Մայքլ Թոդարոյի բնորոշումը, որով նա համադրում է զարգացման վերաբերյալ խորքային ընկալումները և փեսանկյունները. զարգացումը սահմանվում է որպես բոլոր մարդկանց կյանքի բարելավման գործընթաց: Այնուհետև Թոդարոն զարգացման հավասարապես կարևոր փեսանկյուններ է համարում մարդկանց բարձրացող կենսամակարդակը, նրանց ինքնահարգանքին նպաստող պայմանների ստեղծումը՝ սոցիալական, քաղաքական և փնտրեսական այնպիսի համակարգերի ու ինստիտուտների միջոցով, որոնք մեծ փեղ են փալիս մարդկային արժանապատվությանը և հարգանքին, ինչպես նաև մարդկանց ազատության մեծացումը՝ նրանց ընտրության փոփոխականների շրջանակի ընդլայնմամբ, մասնավորապես՝ սպառողական ապրանքների և ծառայությունների բազմազանության աճով⁸:

Այսպիսով՝ փնտրեսական զարգացումը դինամիկ առաջընթաց է, որի շնորհիվ փեղի են ունենում երկրի ողջ բնակչության ինքնուրույն կենսապահովման կարողությունների մեծացում՝ դրանց ընդլայնման, նորացման և բազմազանեցման ճանապարհով, դրա հիման վրա՝ կենսապայմանների և ապրելակերպի ընդհանուր բարելավումներ, ինչպես նաև ստեղծվում են մարդկային ներուժի լիարժեք իրացման նպաստավոր նախադրյալներ: Զարգացումը պահանջում է քաղաքակրթական իդեալի

⁷ World Bank, World Development Report, 1991 (New York: Oxford University Press, 1991), p. 4.

⁸ Տե՛ս **Todaro M.**, Economic Development. Addison-Wesley Publishing Company, 1996, 6th ed., էջ 685:

մշակում, դեպի դա փանդո ռազմավարության ընդլայնում, համապատասխան ռեսուրսներ, ջանքեր և ներդրումներ ապագայի մեջ: Ներկայումս ավելի զարգացած են այն երկրները, որոնք նախկինում ավելի շարժվել/կամ արդյունավետ ներդրումներ են կատարել: Այս օրինաչափությունը համընդհանուր է. վաղն առավել զարգացած կլինեն նրանք, որոնք այսօր կատարում են անհրաժեշտ ներդրումներ զարգացման նախագծերում:

Իհարկե, զարգացումն իրականում առաջընթաց է ոչ ամեն առումով, քանի որ դրան ուղեկցում են նաև բացասական երևույթներ: Այնպես որ, ինչպես նշում է Յանոշ Կորնային՝ «Մենք պետք է գիտակցենք, որ «առաջընթաց» բառը միշտ հնչում է դրական իմաստով, ունի արժեքային նշանակություն»: Ընդունելով, որ փեխնիկական առաջընթացի նվաճումները կարող են նաև չարաշահվել, նա այնուհետև եզրակացնում է, որ փեխնիկական փոփոխությունների ուղղվածությունը հաճախ անվանում են առաջընթաց, քանի որ դրանում անհամեմատ ավելի շարժվել են արժանիքները, առավելությունները, քան թերությունները⁹: Կարևոր է ոչ միայն զարգացման արդյունքների ու բացասական հետևանքների միջև ցանկալի հաշվեկշռի պահպանումը, այլև կողմնակի թերությունների հնարավորինս նվազեցումը և կանխարգելումը: Այդ հարցում առավել ներուժ ունեն ճիշտ և գործող արժեքային կողմնորոշումները:

Նասարակության կյանքն ունի որոշակի էվոլյուցիոն ուղղվածություն: Զարգացումը այդ էվոլյուցիան ուղղորդելու, կազմակերպելու, այսինքն՝ գիտակցված ու կամային միջամտության գործընթաց է: Դրա իրականացման ճիշտ փարբերակը զարգացման ընդհանուր ռազմավարության մշակումն է: Ըստ էության, խոսքը ցանկալի հասարակության ու ցանկալի փոփոխության բնութագրերի հստակեցման և դրանց հասնելու ուղիների մասին է: Դա ոչ թե հեռավոր ապագայի մրացածին մոդել է, այլ ներկա ընթացքի կարգավորման միջոց: Ներկաբար՝ ռազմավարական հայեցակարգային մոտեցումները գործնականում կատարում են ուղեցույցի շարժվող կարևոր դեր: Նախ և առաջ, զարգացման ռազմավարության առկայությունը հնարավորություն է ընձեռում խուսափելու մարտավարական խարխափումներից, իրավիճակային թերապ լուծումներից, որոնք անխուսափելի են հակառակ պարագայում, խորացնելու են եղած հիմնախնդիրները, առաջացնելու նորերը, բարդացնելու դրանց լուծումը: Այնուհետև՝ զարգացման ռազմավարության և մարտավարական ընթացքի համադրմամբ բացահայտվում են շեղումները, ակնառու է դառնում դրանց բնույթը և չափը: Այս եղանակով հնարավոր է ժամանակին պարզել շեղումների պատճառները, դրանցով պայմանավորված խոչընդոտ-

⁹ Տե՛ս Կորնայ Կ. Инновации и динамизм: взаимосвязь систем и технического прогресса. Вопросы экономики, 2012, N 4, էջ 18.

ները, մշակել ու գործադրել վերջիններիս հաղթահարման համար անհրաժեշտ միջոցառումներ:

Զարգացման ռազմավարության հիմքերի ամրությունը պայմանավորված է այն արժեքների համակարգով, որ փվյալ հանրությունը ձգտում է արմատավորել: Ներկաբար՝ արժեքներն ունեն վճռորոշ նշանակություն: Նամենայնդեպս, փաստացի ընթացքը անուղղակիորեն բացահայտում է վարվող քաղաքականության իրական շարժառիթները: Վերը նշված ուղեցույցի դերը լիարժեք կարող են խաղալ ճշմարիտ ու մնայուն կենսական արժեքները: Նակառակ ուղղվածությամբ արժեքները բացառում են կայուն, ընդգրկուն ու փրկական զարգացման հնարավորությունը: Վերջին հաշվով, փիրող արժեհամակարգն է փրկիս այն հարցի պատասխանը, թե զարգացման ի՞նչ փուլում է գտնվում փվյալ հանրությունը: Դա նաև նշանակում է, որ զարգացման փուլերի հաջորդափոխության հիմքում ընկած են արժեհամակարգային անհրաժեշտ փոփոխությունները՝ նախկին մոլորությունների գիտակցում և հաղթահարում, վերանայումներ, վերախմաստավորումներ, գերակայության փոխարինումներ և այլն:

Տնտեսական զարգացումն առողջ առաջընթաց է, եթե այս կամ այն կերպով ու չափով վերաբերում է հանրության ամեն մի անդամի: Այդ փեսակետից կարևոր է անդրադառնալ երկվության (դուալիզմի) երևույթին, որը համարարած է ինչպես առանձին երկրներում, այնպես էլ, ավելի խորությամբ, գլոբալ փիրություն: Նակիրճ բնութագրմամբ՝ զարգացման երկվությունը հակասական իրողությունների գոյակցությունն է, ինչպես օրինակ՝ պերճանքի և թշվառության համաժամանակյա առկայությունը¹⁰: Զարգացման արդյունքներից մեկն այն է, որ ասփիճանաբար կրճատվեն նման հակադրությունները: Մինչդեռ, հաճախ դրանք ոչ միայն չեն հաղթահարվում, այլև ծավալվում ու խորանում են, ինչն անհամարելի է զարգացման հետ: Ներկաբար՝ զարգացման հանգուցային ընկալումներից մեկը պետք է կապել երկվության դրսևորումների արգելակման և չափավորման հետ:

Երկվության ընդլայնումը նշանակում է, որ զարգացումն ինչ-որ պահի շեղվել է մայրուղուց: Իսկապես, եթե հասարակության գերակշիռ մասի փնտեսական դրությունը փրկական ժամանակ չի բարելավվում, լավագույն դեպքում մնում է նույնը, իսկ երբեմն էլ՝ վարթարանում, մինչդեռ փոքր մասի բաժինն անընդհատ մեծանում է, դիրքերն ամրանում են, ապա որևէ հիմնավորմամբ դժվար է սա զարգացում համարել: Այլապես՝

¹⁰ Գրականության մեջ նշվող դուալիզմի դրսևորումները բավականին շատ են ինչպես երկրի ներքում, այնպես էլ համաշխարհային փիրություն: Դրանցից հիմնականում փիպական են փնտեսության ավանդական և արդիական հարվածների, հեթամնաց և զարգացած երկրների, ծայրամասերի ու կենտրոնի գոյակցությունը, ինչպես նաև բնեռացման դրսևորումները եկամտաբերի, հարստության, սոցիալական կարգավիճակի առումով և այլն:

զարգացման դրսևորում պիտի համարվի նաև հանրության արտոնյալ շրջանակում նյութական կարողությունների գերկուտակումը՝ մեծամասնության սուկ գոյարևման պարկերին, ինչը, անփարակույս, անընդունելի է: Երկվության խորացումից հետևում է, որ զարգացումը ծառայում է իշխող վերնախավին՝ շրջանցելով մյուսներին, նրանց դափապարտելով հեփամնացության, թերզարգացման, սոցիալական մեկուսացման և խորթացման: Նեփևաբար՝ միշտ արդիական է զարգացման երևույթի մեջ բոլորի մասնակցային ներգրավումը, այսինքն՝ դրա սոցիալական ընդգրկման փիրույթի ընդլայնումը:

Անկախ երկվությունից, զարգացման հարկանիշներից մեկը անհամաչափությունն է: Դա դրսևորվում է ինչպես առանձին երկրի ընթացիկ վիճակում և էվոյուցիայի դինամիկայում, այնպես էլ փարբեր երկրների կամ դրանց խմբերի համեմափական փոխհարաբերության մեջ: Այդ փեսանկյունից՝ դժվար թե զարգացումը երբևիցե լինի համաչափ: Սակայն անհամաչափության ասփիճանը կարող է հիմնախնդիր դառնալ: Ինքնին հասկանալի է, որ զարգացման «պրուղները» համաչափ չեն բաշխվում և չեն էլ կարող համաչափ բաշխվել: Դրա հետ մեկտեղ, զարգացման ներքին փրամաբանությունը ենթադրում է, որ թեկուզև համապարասխան չափերով փարբերակված, բայց զարգացման «պրուղները» պետք է հասանելի դառնան բոլորին: Նեփևաբար՝ փնտեսական զարգացման հիմքերից, ուղիներից և վերջնական արդյունքներից մեկը օբյեկտիվորեն պայմանավորված է հանրային կյանքի փարբեր բնագավառներում արդարության հասարարմամբ:

Զարգացման անհամաչափությունը ըստ երկրների դիփարկելիս կարող են բացահայտվել ու նկարագրվել զարգացման ձեռքբերումներ կամ ձախողումներ, որոնք նույնպես ինքնին անհամաչափ են: Այսպես՝ եթե երկիրը մյուսների համեմափությամբ առաջանցիկ փեմպերով դինամիկ զարգանում է, ապա կրճափում է դրանց միջև խզվածքը՝ մոփեցնելով զարգացման մակարդակները: Որպես կանոն, այդպես փեղի է ունենում «հասնող» կամ «հեփապնող» զարգացման քաղաքականության հաջող իրականացման դեպքում, երբ երկիրը նաև կարողանում է իրացնել «ուշ եկածների» առավելությունը: Իսկ եթե երկիրը զարգանում է չափազանց դանդաղ կամ ձախողում է զարգացման նախագծերը, ապա դրա հետևանքով մեճանում են խզվածքը, անհամաչափության և հեփամնացության ասփիճանը:

1.2

Պետությունը և պարասխանապու գարգացման մարտահրավերը

Պարասխանապու գարգացման ընկալումը որպես մարտահրավեր վերաբերում է բոլոր տեսակի սուբյեկտներին՝ անհատից մինչև մարդկություն: Այսպես այն հիմնականում կոլիարկենք պետության մասշտաբով, քանի որ երկրի գարգացման նվաճումների կամ ձախողումների մեջ պետության դերը հանգուցային է՝ դրական կամ բացասական: Դա պայմանավորված է պետության առաջադարձ մասնակցությամբ գարգացման գործընթացների կազմակերպմանը և պայմանների ստեղծմանը, ռազմավարության և քաղաքականության մշակմանը, ուղղորդմանը և իրագործմանը: Ներկա պարտիկալ պետության այս կամ այն ազդեցությունը գարգացման բնութագրերի վրա կանխորոշող է:

Նորանկախ երկրի համար, առաջին հերթին, գարգացման հիմնարար նախադրյալ և մայրուղի է հենց պետական հասարակությունների ձևավորումը և կայունացումը՝ պետական շինարարությունը, ինքնիշխանության և անվտանգության ամրապնդումը, իրավական պետության կայացումը: Դրանց միջոցով են ստեղծվում ու գործում պետական, ազգային և հանրային էական շահերի իրացման մեխանիզմները, ապահովում անվտանգ գարգացման քաղաքական ու իրավական ամուր հիմքերը: Մյուս կողմից՝ այդ խնդրի լուծումը բարդ է, քանի որ ժամանակակից արդյունավետ պետության նյութական հիմքերը, իրենց հերթին, պայմանավորված են անվտանգ գարգացմամբ: Ուստի և արաբավոր շրջանում չհայտնվելու համար մնում է նշված երկու հիմնական գարգացումների համակցման փոփոխակեր՝ թեկուզ աստիճանական, բայց՝ հետևողական:

Այդ առումով տեսագործական կարևոր նշանակություն ունի Դուգլաս Նորթի մոտեցումը: Նա նշում է, որ հաջող գարգացման քաղաքականությունը ներառում է անվտանգ փոփոխության դինամիկայի ընկալումը, իսկ պետական կառուցվածքների վերլուծությունը անվտանգ փոփոխության դինամիկ մոդելի էական մասն է, քանի որ դրանք են սահմանում և պարտադրում պաշտոնական (ֆորմալ) կանոններ: Այնուհետև Նորթը փաստում է, որ այդպիսի մոդելը դեռևս հեռանկար է, նոր ինստիտուցիոնալ անվտանգության մեջ մշակվող կառուցվածքը դեռ ավարտուն չէ, այնուամենայնիվ, առաջարկում է արմատապես փոփոխել գարգացման քաղաքականություն, քան ավանդական գարգացման անվտանգ գերները և նորաստեղծ անվտանգները: Նրա կարծիքով՝ գարգացման անվտանգները հակված են պետությունը մեկնաբանելու որպես կան էկզոգեն, կան բարերար սուբյեկտ գարգացման գործընթացում:

Նորդասական փնտրագետները լռելյայն ենթադրել են, որ ինստիտուցիոնալ (փնտրագետական, քաղաքական) նշանակություն չունեն, և ալոկատիվ արդյունավետության մոդելներում մարմնավորված սրատիկ վերլուծությունը ուղեցույց պիտի լինի քաղաքականության համար, այսինքն՝ «հասնելու ճիշտ գներին»՝ վերացնելով փոխանակության և գնային վերահսկողությունները: Նորթն իր եզրակացությունը ձևակերպում է հետևյալ հիմնադրույթով. «Իրականում պետությունը երբեք չի կարող մեկնաբանվել որպես էկզոգեն սուբյեկտ զարգացման քաղաքականության մեջ, և ճիշտ գներին հասնելը ցանկալի հետևանքներ է ունենում միայն երբ դուք արդեն փնտրում ունեք սեփականության իրավունքների և դրանց կենսագործումը պարտադրելու համալիր, որոնք այնուհետև կստեղծեն մրցակցային շուկայի պայմաններ»¹¹: Այսպիսով՝ պետությունը զարգացման ակտիվորեն մասնակցող անփոխարինելի սուբյեկտ է: Եթե պետությունը չի սպանձնում այդ հիմնարար գործառույթը կամ կարգում է ոչ պարզաձև կերպով, ապա զարգացման ներուժը լիարժեք չի բացահայտվում ու հանրագույր իրացվում, մնում է փարերային ու բարձիթողի: Այս դեպքում անխուսափելի է պարասխանափոր զարգացման փոխարինումը ընդհանրական անպարասխանափորության, փնտրագետական սուբյեկտների կամայական ինքնագործունեության և փոխհարաբերությունների կարգավորման ոչ պաշտոնական կանոնների ու նորմերի փրակայանման մթնոլորտով: Բազմամյա փորձը հաստատում է, որ այդպիսի մթնոլորտում ոչ միայն անհնարին է կայուն զարգացում, այլև առաջանում են զարգացման փրակայանման խոչընդոտներ՝ վերածվելով արգելակման մեխանիզմի: Վերջինիս հետևանքն է հեթանոսության, թերզարգացածության, այլասերման, սոցիալական բևեռացման խորացումը:

Իսկ եթե պետությունը սպանձնում է նշված գործառույթը և հետևողականորեն իրականացնում, ապա ամուր հիմք է դրվում պարասխանափոր զարգացման համար: Պետության այդօրինակ վարվելակերպի նշանակությունը չի սահմանափակվում սոսկ պետական հարվածով, այլ դրական արձագանք է ստանում զարգացմանը մասնակից սուբյեկտների ողջ շրջանակում: Երկրի փնտրագետական զարգացման իր սպանձնած պարասխանափորության կարարմամբ պետությունը նաև արտահայտում է թափանցիկ գործելու և հանրությանը հաշվետու լինելու պարասխանափորություն: Թեև դրանք ինքնին չեն կարող փոխարինել զարգացման համարարած արդյունքներին, այդուհանդերձ, էական են այնպիսի միջավայրի ձևավորման համար, որը նպաստում է նման արդյունքների ձեռքբերմանը: Այդ առումով, արդիական է զարգացման քաղաքականու-

¹¹ North D., The New Institutional Economics and Development, p. 5. www.deu.edu.tr

թյունների կերպավորումը՝ հաշվետու լինելը և թափանցիկությունը դրանցում ներառելու համար: Դա շաղկապված է նաև համաշխարհային զարգացմանն առնչվող հիմնահարցերին, քանի որ զարգացած երկրները և միջազգային կազմակերպությունները վճռորոշ դեր ունեն պարասխանաբար զարգացմանը նպաստելու գործում:

Տիմնախնդիրները մնում են չուծված, իսկ նոր մարտահրավերները գոյանում են նաև անցյալում անպարասխանաբար գործողություններից կամ անգործությունից: Չդիմագրավված մարտահրավերների հեղափոխական վերադարձից խուսափելու լավագույն ուղին դրանք պարասխանաբար ձևով դիմագրավելն է ներկայում: Ցավոք, առայժմ չի բացառվում անպարասխանաբարությունը որոշումների ընդունման, ռեսուրսների ուղղորդման և զարգացմանն առնչվող այլ գործունեությունների մեջ:

Նաշվետու լինելու կարևորությունը չնսեմացնելու և, մանավանդ՝ դրա ձևական բնույթից խուսափելու իրական միջոցը համարժեք պարասխանաբարության մեխանիզմն է՝ զարգացման նպատակները ձախողելու համար՝ սահմանելով և անխախտ կիրառելով դրա քաղաքական, իրավական, բարոյական մոտեցումները և չափանիշները: Նպատակահարմար է զարգացման այն ռազմավարության ընտրությունը, որը հիմնված է անհարական և սոցիալական արժեքների վրա և ապահովում է փոխհամաձայնություն հանրության մեջ: Զարգացման ռազմավարության իրականացման անհրաժեշտ նախադրյալը երկրի վերնախավի կողմից զարգացման պահանջմունքի լիակատար գիտակցումն է, ինչպես նաև զարգացման ներուժի ու պայմանների նպատակասլաց ձևավորումը, համապարասխան դիրքորոշումը և քաղաքական կամքի հեղափոխական գործադրումը: Նաշվետու լինելու և թափանցիկության առավել նախընտրելի տեսակները շաղկապված են զարգացման առաջադիմական վերջնարդյունքներին, որոնք ակնառու և օգտավետ են բոլորի համար: Նույնը ճշմարիտ է զարգացումը խոչընդոտող գործոնների և իրավիճակների հաղթահարման կամ նվազեցման առումով:

Պարասխանաբար զարգացման հրամայականով է անցած փաստանյակների ընթացքում զարգացման հայեցակարգային ըմբռնումը խորացել և ընդլայնվել: Դա արտացոլվում է նշանակալից տեղաշարժով զարգացման՝ որպես փոփոխական աճի գույք փոփոխական մեկնաբանությունից դեպի դրա ավելի լայն իմաստավորումը, ներառյալ բազմաշերտ՝ սոցիալական, քաղաքական, ինստիտուցիոնալ, մշակութային, հոգեբանական, վարքագծային և մյուս չափումները¹²: Զարգացման փոփոխագի-

¹² Տնտեսական ամեն աճ ինքնին դեռ չի նշանակում զարգացում, անընդունելի է զարգացման հանգեցումը սոսկ փոփոխական աճին: Նամենայնդեպս, որակյալ փոփոխական աճը համարելի է զարգացման հետ և շարունակում է մնալ դրա հնարավոր ձևերից մեկը: Այսպես փոփոխական աճի ու

ությունն մեջ մշակվել ու հաստատվել են զարգացման այնպիսի հիմնարար հայեցակարգեր, ինչպիսիք են՝ հնարավորությունների ընդլայնումը, բնեռային անհավասարությունների չափավորումը, մարդկային ներուժի ձևավորումը, կադրերի ձևավորումը և իրացումը, ազատությունը, բարեկեցությունը: Տեսական այս արդյունքներով հանդերձ՝ գործնականում հեղինակությունը, թերզարգացածությունը և զարգացումը գոյակցում են աշխարհում: Այս իմաստով, զարգացումը պետք է գնահատվի նաև որպես հեղինակության հաղթահարում և թերզարգացածության կրճատում: Նարուսար և աղքատ երկրների միջև մեծացող ճեղքվածքը անհամարելելի է զարգացման ներքին իմաստի հետ: Նեպոլեոնը՝ ժայռահեղ անհավասար վիճակների փարբերության կրճատումը համաշխարհային զարգացման առաջնահերթություններից մեկն է: Դա պահանջում է թույլ զարգացած երկրներում սոցիալ-տնտեսական վարչարար իրադրության անհապաղ բարելավում:

Նարուսար և աղքատ երկրների միջև խզման ընդլայնումն արգելակում է համաշխարհային (գլոբալ) զարգացումը: Աշխարհում սպեղծվում է չափազանց անհավասարակշիռ իրավիճակ, ինչը կայուն զարգացման համար կենսունակ միջավայր լինել չի կարող: Թեպետ սկսնառու են նյութական քաղաքակրթության աննախադեպ ձեռքբերումները՝ մարդկությունը մինչև այժմ չի լուծել բոլորի համար հանապազօրյա հացի խնդիրը: Աշխարհում հարյուր միլիոնավոր մարդիկ, ներառյալ երեխաներ, փառապում են քաղցից կամ թերսնումից, ինչը սննդամթերքի պակասի հետևանքն է: Նախկին առնելով տնտեսության շարք պարզ, բայց հիմնարար գործառույթը՝ ապահովելու արժանավայել ապրուստի միջոցներ, կարող ենք եզրակացնել, որ համաշխարհային տնտեսությունը չի կարողանում այդ առաջադրանքը: Պատասխանատու զարգացման պահանջով, վերջին շրջանում, կենսական բարիքների գոնե նվազագույն չափորոշիչներով համընդհանրական ապահովման մոտեցումը կիրառվում է հազարամյակի զարգացման նպատակները սահմանելիս: Որպես ամփոփում՝ հարկ է պարզաճ կարևորել առհասարակ զարգացման հումանիտարական ուղղվածությունը, զարգացած երկրների փրամադրած պաշտոնական օգնության ծավալի մեծացումը և դրա նպատակային օգտագործման մեխանիզմների երաշխավորումը:

զարգացման փոխհարաբերությունն առանձին չի քննարկվի: Դրան, ինչպես նաև շաղկապված հիմնահարցերին ավելի հանգամանորեն անդրադարձել ենք «Տնտեսական աճի որակական բնութագրերը զարգացման համարեքսպում» հոդվածում /«Բանբեր ՆՊՏՆ», 2013, (3) էջ 7-24/:

1.3

Մեթոդաբանական մոտեցումները զարգացման ուսումնասիրություններում

Զարգացումը բազմաշերտ գործընթաց է, որում առկա հիմնախնդիրներն օրգանապես միահյուսված են փոխալայնմանավորվածության բարդ կապերով: Այս իրողությունը մեթոդաբանական տեսակետից ենթադրում է համալիր բնույթի մոտեցումների կիրառում: Ամենից առաջ, դա վերաբերում է տնտեսական զարգացման տեղին ու դերին ընդհանուր զարգացման համատեքստում: Տվյալ հարցի պարզաբանումը նպատակահարմար է սկսել տնտեսական և ոչ տնտեսական բազմապիսի գործոնների փոխհարաբերության քննարկումից: Ուղեցույց կարող է լինել Շումպետերի դիրքորոշումը՝ «Այս կամ այն փաստը երբեք բացառապես կամ «գուր» տնտեսական չէ, եթե հաշվի առնենք դրա խորքային պարզաբանությունը. մշտապես գոյություն ունեն նաև դրա ուրիշ, հաճախ ավելի կարևոր կողմերը»¹³: Այնուհետև նա կարծում է հետևյալ ընդհանրացումը. «Այնպես, ինչպես տնտեսական փաստերի մասին ընդհանրապես, մենք խոսում ենք նաև տնտեսական զարգացման մասին, որը բացառելի մեր նպատակն է»¹⁴:

Տնտեսական զարգացման տեղի ու դերի վերաբերյալ կարելի է առանձնացնել սկզբունքորեն տարբեր երկու ընկալում: Ըստ առաջինի՝ տնտեսական զարգացումը գերակա է հասարակական կյանքի բոլոր մյուս ոլորտների նկատմամբ¹⁵: Գործնականում դա արտահայտվում է նյութապաշտպան արժեքների արմատավորմամբ, հարստություն կուտակելու մոլուցքով, սպառողական հոգեբանության լայն տարածմամբ, ծայրահեղ դեպքերում՝ նաև տնտեսության զգալի մասի սրվերային բնույթով, կոռուպցիայի պարբերական դրսևորումներով, պարենապաշտպան վարքի ծավալումով, անբարեխիղճ մրցակցությամբ, բնական ռեսուրսների գիշարչական շահագործումով, սոցիալական չափազանց շերտավորումով և այլն: Փաստացի ընթացքին հիմնականում բնորոշ են այս կարգի դրսևորումները, ինչը խաթարում է ինչպես զարգացման մյուս տեսակները և ուղղությունները, այնպես էլ հենց տնտեսական զարգացումը: Այս դեպքում տնտեսականն արտամղում է կյանքի մյուս կողմերը

¹³ Шумпетер Й., Теория экономического развития. М., „Прогресс“, 1982, с. 57.

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 58:

¹⁵ Տվյալ ընկալմանը չեն վերաբերում այն իրավիճակները, երբ զանգվածաբար նույնիսկ նվազագույն անհրաժեշտ ապրուստի հայթայթումը դառնում է գոյարևման բարդ խնդիր: Այդ դեպքում մարդիկ ակամա իրենց ջանքերն ու կենսաժամանակը հիմնականում տրամադրում են հիմնարար կարիքները հոգալուն: Իրականում նման վիճակը ոչ միայն որևէ ընդհանրություն չունի զարգացման հետ, այլև վկայում է զարգացման լուրջ խցընդոտի մասին, որի առկայությունը նշանակում է հետընթաց և դրա կոնսերվացում:

և փորձում փոխարինել դրանց: Նաճախ այդ կողմերը պարզապես ծառայեցվում են փնտրեսականին, երբեմն էլ՝ գոհաբերվում դրան:

Տնտեսական զարգացման նշված ուղին չի կարող հեռանկարային համարվել որևէ երկրի ու հանրության երկարաժամկետ, կենսունակ զարգացումն ապահովելու փնտրանքին՝ գիտակցվում և ընդունվում է դա, թե՛ ոչ: Նամենայնդեպս, նորմատիվային իմաստով նախընտրելի է փնտրեսական զարգացման փնտրի և դերի հեղինակ ընկալումը, որի անհրաժեշտությունն ավելի քան հասունացել է: Ըստ այդ ընկալման՝ փնտրեսական զարգացումը որքան էլ կարևոր, սակայն բոլոր դեպքերում ընդամենը միջոց է, իսկ վերջնականապես կներքնադրվող փնտրեսականի համեմատությամբ ավելի բարձրակարգ են և, ըստ էության, արտաքին՝ բուն փնտրեսական համակարգի համար: Ընդհանուր առմամբ, խոսքը մարդկային զարգացման մասին է՝ որպես զարգացումն իմաստավորող ամփոփ հայեցակարգի: Դրան առանձին կանոնադաշտնանք քիչ անց, այսպեղ միայն ընդգծենք, որ վերջին մի քանի տասնամյակում զարգացման վերաբերյալ փնտրեսական մեկնաբանություններում ակնառու է մարդկային զարգացման ուղենիշի կարևորումը: Դա արտահայտված է զարգացման՝ որպես ազատ ընտրության շրջանակի ընդլայնման, մարդկային ներուժի իրացման, սոցիալական փիրություն՝ բարեկեցության աճի, անհավասարության և աղքատության կրճատման, զբաղվածության բարելավման հայեցակարգային մշակումներում և, ամփոփ ձևով, մարդկային զարգացման ցուցիչների ու համապատասխան հաշվետվությունների մեջ:

Տնտեսական զարգացման փնտրի ու դերի փարափնտրական երկու ընկալումները, ըստ էության, էկզիստենցիալ պարկերացումներ են: Անկախ սոցիալփնտրական կարգավիճակից՝ բոլոր մարդիկ ունեն դրանցից մեկին կամ մյուսին համապատասխանող առօրյա կենսափիրիստփայություն: Այսինքն՝ առկա է էկզիստենցիալ երկընտրանք, ըստ որի հանրության մեջ կողմնորոշվածների հարաբերակցությունը զգալի ազդեցություն է թողնում զարգացման ընթացքի փաստացի ուղղվածության և արդյունքների բնույթի վրա: Իսկ փվյալ հարցում վճռորոշը նշված հարաբերակցությունն է՝ փարբեր մակարդակներում որոշում կայացնողների շերտում: Դա նաև նշանակում է, որ զարգացման մեջ հնարավոր բեկումը պահանջում է էկզիստենցիալ ընկալումների համապատասխան փնտրաշարժ:

Ջարգացման բազմակողմանի բնույթը անհրաժեշտ է դարձրել նաև դրա ուսումնասիրություններում միջգիտակարգային մոտեցումը և համագործակցությունը: Դրա գիտակցման և հստակ ձևակերպման նմուշօրինակ է Ջոն Միրի միտքը. «Քաղաքափնտրությունն իր գործնական կիրառումներում անխզելիորեն միահյուսվում է սոցիալական փիրիստփայու-

թյան ուրիշ շարժյունների հետ: Եթե չհաշվենք խիստ մասնակի հիմնախնդիրները, ապա հազիվ թե կգտնվեն գործնական հարցեր, իրենց բնույթով նույնիսկ ամենից ավելի մոտ կանգնած զուտ փնտեսական հարցերին, որոնք կարելի է լուծել՝ հիմնվելով միայն փնտեսական նախադրյալների վրա»¹⁶: Արդի պայմաններում նման համագործակցություն ծավալվում է, մի կողմից՝ փնտեսագիտության ներքին փիրություն, որին մասնակցում են զարգացման փնտեսագիտությունը, փնտեսական պարունությունը, քաղաքափնտեսությունը, էվոլյուցիոն փնտեսագիտությունը, նոր ինստիտուցիոնալ փնտեսագիտությունը, համեմատական փնտեսագիտությունը, սոցիալ-փնտեսական վիճակագրությունը, փնտեսական ժողովրդագրությունը և այլն, մյուս կողմից՝ հասարակական և հումանիտար գիտությունների ընդհանուր փիրություն:

Զարգացման փնտեսագիտության մեթոդաբանական մոտեցումների առումով հիշարժան է Մայքլ Թոդարոյի դիրքորոշումը: «Տնտեսական զարգացում» գրքի նախաբանում այդ ուղղության փորձառու փնտեսագետը ձևակերպում է իր մոտեցման նորությունները, որոնք պարունակում են նաև դասավանդման մեթոդիկայի փարբեր: Առանձնացնենք այն հիմնական կետերը, որոնք արվացրել են զարգացման հետազոտությունների մեթոդաբանությունը¹⁷.

- Տնտեսական զարգացման ուսումնասիրություն՝ հիմնախնդիրների գլխավոր շրջանակի համարեքստում, ինչպիսիք են՝ աղքատությունը, անհավասարությունը, գործազրկությունը, բնակչության աճը, բնամիջավայրային քայքայումը և ծայրամասային լճացումը (սրագնացիան):
- Տնտեսական զարգացման ուսումնասիրությանը կողմնորոշված մոտեցման ընդունում՝ խրախուսելու երրորդ աշխարհի երկրների փնտեսական խնդիրների ըմբռնումը և հասնելու դրանց հնարավոր հանգուցալուծման անկախ և իրազեկ դատողությունների, ինչպես նաև քաղաքականության վերաբերյալ հետևությունների:
- Նամակարգային մոտեցման կիրառում, ինչը հարկապես կարևոր է հետևյալ առումով. ամեն մի հիմնախնդրի ընդհանուր բնույթի, գլխավոր հարցերի և փարբեր երկրներում դրսևորման ձևերի հավաստի շարադրանք, հիմնական նպատակների և հնարավոր թիրախների, հիմնախնդրի պարզաբանման մեջ փնտեսագիտական վերլուծության դերի, ինչպես նաև քաղաքականության հնարավոր այլընտրանքների ու դրանց հավանական հետևանքների պարզաբանում:

¹⁶ Милль Дж., Основы политической экономии. М., т. 1, „Прогресс“, 1980, с. 76.

¹⁷ St'u Todaro M. Economic Development. Addison-Wesley Publishing Company, 1996, 6th ed.

- Ըստ հիմնախնդիրների ծավալի և կարևորության՝ փարբեր երկրների միջև առանձնահատկությունների և ընդհանրությունների բացահայտում:
- Կենտրոնացում զարգացող երկրների վրա՝ ոչ միայն որպես անկախ պետությունների լայն շրջանակի, այլև միմյանց նկատմամբ դրանց փոխհարաբերության և համաշխարհային փոփոխությունում հարուստ երկրների հետ փոխգործակցության մեջ:
- Զարգացման և թերզարգացման հիմնախնդիրները ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային (ոչ փոփոխական), ինչպես նաև փոփոխական հայեցակետից մեկնաբանելու անհրաժեշտության ընդունում՝ հանրահայտ ընդհանուր փոփոխագիտական սկզբունքների, պետությունների և քաղաքականությունների համապատասխան կերպավորումով: Դրանով փորձ է արվում միավորելու ռելևանտ պետությունը իրարեսական ինստիտուցիոնալ վերլուծություններին:
- Զարգացման և թերզարգացման դիտարկում թե՛ հայրենական, թե՛ միջազգային համապեքսում՝ շեշտելով աճող փոխկախվածությունը համաշխարհային փոփոխության այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են պարենը, էներգիան, բնական ռեսուրսները, տեխնոլոգիան, տեղեկատվությունը և ֆինանսական հոսքերը:
- Թերզարգացման փոփոխական, սոցիալական և ինստիտուցիոնալ մեծաթիվ՝ որպես սերտորեն շաղկապված, հիմնախնդիրների քննարկումը, ինչը պահանջում է համաժամանակյա և համաձայնեցված մոտեցումներ դրանց լուծմանը:

Այսպիսով՝ այս մոտեցումների համալիր գործադրումը երաշխավորում է զարգացման հետազոտությունների համակողմանի և խորքային բնույթը: Նարկ է նաև նշել, որ դրանք մշակված և հարմարեցված են զարգացող երկրների համար: Նարկանշական է, որ Մ. Թոդարոյի համոզմամբ՝ զարգացման փոփոխությունը նույնը չէ, ինչ զարգացած կապիտալիստական երկրների փոփոխությունը (արդի «նորդասական» փոփոխությունը)¹⁸: Ըստ որում, Նյու-Յորքի համալսարանի ճանաչված պրոֆեսորը, թերևս, քննադատական ենթադրաբար է նշում, որ ավանդական նորդասական փոփոխությունը «ընդունում է փոփոխական «ռացիոնալությունը» և փոփոխական որոշումների կայացման գուր մատերիալիստական, անհատապաշտական, էգոիստական կողմնորոշումը»¹⁹:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 7:

¹⁹ Նույն տեղում:

1.4

Տնտեսական զարգացման հիմնական բնութագրերը և ուղղությունները

Ելնելով ռեսուրսների սահմանափակությունից՝ Կրեմլի տնտեսական քաղաքականության անհրաժեշտ արտահայտություն է դառնում դրա արդյունավետության բարելավումը՝ դրա բոլոր հիմնական դրսևորումներով՝ փողոցային, տեխնիկատնտեսական, սոցիալտնտեսական, սոցիալական: Եթե արդյունավետության բարձրացում փողոցի չի ունենում, ապա այնքան էլ փողոցի չէ խոսել սոցիալտնտեսական զարգացման մասին: Տնտեսական էվոլյուցիայի վերաբերյալ ուղղվածությունը կրկնվում է օգտագործման փոփոխությունների միջև առկա ռեսուրսների փոփոխությունով: Այս հարցում վճարող է առաջնահերթությունների ճիշտ սահմանումը՝ հիմնվելով հանրության կենսականորեն կարևոր պահանջումների գերադասման վրա:

Տնտեսական զարգացումը վերաբերում է նաև ռեսուրսների սահմանափակության բնույթի, դրսևորման ձևերի ու չափերի փոփոխությանը: Որքան էլ ռեսուրսների սահմանափակությունը, ընդհանուր առմամբ, օբյեկտիվ իրողություն է, այդուհանդերձ, քարացած չի մնում և ենթակա է փոփոխությունների: Այդ առումով, զարգացումը նշանակում է ռեսուրսների սահմանափակության աստիճանի նվազում, այդ թվում՝ նոր ռեսուրսների կամ դրանց օգտագործման նոր եղանակների հայտնաբերում: Այլ խոսքով՝ տնտեսական զարգացումը ռեսուրսների սահմանափակությունը հաղթահարելու հնարավորությունների բացահայտման և արդյունավետ իրացման գործընթաց է:

Ռեսուրսների սահմանափակության աստիճանը նվազեցնելու հնարավոր միջոց է պահանջումների խելամիտ սահմանափակումը: Թեև պահանջումների անսահմանափակությունը, որպես արդի տնտեսագիտության երկրային սկզբունք, հիմնարար է մեյնսթրիմի մեջ, այդուհանդերձ, դրա քննական վերանայումը և իրագործումը կարող են համարվել զարգացման կարևոր դրսևորում: Իհարկե, դա չափազանց բարդ խնդիր է: Դեռևս հին աշխարհում այս իրողությանը քաջաբեղյակ էին: Բավական է հիշել Պլուտարքոսին. «Չէ՛ որ անհրաժեշտի պահանջումների հետ միասին և դրա հետևից գալիս է հավելուրդայինի ծարավը»²⁰: «Արձաթափության մասին» տրակտատում հույն մտածողը նշում է՝ «ավելորդ բաներ ունենալը չի վերացնում ավելորդ բաների կարիքը»²¹, ապա՝ նաև ախտորոշում այդ երևույթը որպես «...անհագություն և արձաթափ-

²⁰ Պլուտարքոս, Երկեր, Եր., «Նայասպան», 1988, էջ 431:

²¹ Նույն փողոց, էջ 561:

րություն, որ ծագել է խոտբելի ու բանականությանը հակառակ դատողությունից: Եթե մարդ դրան դուրս չնետի, ինչպես երիզորդին, ապա չի դադարի ավելորդ բաների կարիք զգալ, այսինքն՝ ցանկանալ այն, ինչի կարիք չի զգում»²²: Պլուտարքոսի ախտորոշումը արդիական է նաև ներկայումս, թեպետ նրա առաջարկած բուժման միջոցի գիտակցված կիրառման առումով առանձնակի առաջընթաց չի արձանագրվել:

Այսպես՝ ավելի քան երկու հազար տարի անց նմանապիպ իրավիճակ է նկարագրում ժամանակակից ամերիկացի տնտեսագետ Դեյվիդը: Նշելով, որ Նյուսիս-արլանդյան փարածաշրջանում գրեթե ամեն ոք արդեն ունի բավականաչափ սնունդ, հագուստ, բնակարան, նա շարունակում է. «Մինչդեռ մենք ցանկանում ենք ավելին, վրդովվում ենք, երբ չենք հասնում դրան և բավականաչափ ինքնագիտակցի ենք՝ իմանալու համար, որ պերճանքի առարկաները դառնում են հարմարություններ, իսկ հետո՝ անհրաժեշտ կարիքներ, ինչպես նաև՝ որ մենք շատ ճարպար ենք նոր պերճանքի առարկաների հայրնագործման մեջ՝ ջանալով հասնելու դրանց»²³: Քննարկվող հարցում անվերապահ դատողությունները տեղին չեն, քանի որ այսպեղ առկա են միահյուսված շերտեր, ուստի պահանջվում է փարբերակված մոտեցում:

Զարգացումն ուղեկցվում է նոր պահանջմունքների ձևավորմամբ, դրանց բազմազանության մեծացմամբ: Անշուշտ, դա դեռևս չի նշանակում, որ ամեն մի նոր պահանջմունք, դրա բավարարման միջոց կամ եղանակ զարգացման վկայություն են: Սակայն զարգացման ներքին փրամաբանությանն առավելապես հակասում է առկա պահանջմունքների չափից ավելի բավարարումը՝ ներառյալ դրա խեղաթյուրված ձևերի գործադրումը: Նեփևաբար՝ առողջ զարգացման տեսանկյունից հիմնարար նախադրյալ է «անսահմանափակ» պահանջմունքների խելամիտ չափավորումը՝ դրանց կազմի, կառուցվածքի, բավարարման բնականոն ձևերի ու անհրաժեշտ մեծության առումով: Դրան հասնելու անմիջական ուղին անհատի գիտակցված ու կամավոր ինքնասահմանափակումն է (սա, իր հերթին, լիարժեք հասուն մարդու ինքնազարգացումն է), ինչպես նաև անուղղակի փարբեր ձևերով հանրային սահմանափակումները: Նակառակ դեպքում, անսահմանափակ պահանջմունքների գերբավարարման համար անհմաստ վարմամբ են արժեքավոր սակավ ռեսուրսները՝ չդառնալով իրական զարգացման խնդիրները լուծելու միջոց, ինչպես նաև պարճառելով անհետաձգելի կարիքների թերբավարարում:

Այսպիսով՝ զարգացման համապեքսություն կարևորվում է սպառման մշակույթի կարգաբեկագործումը՝ դրա կարգավորիչ գործառույթների ընդ-

²² Նույն տեղում, էջ 563:

²³ Bradford DeLong J., Inequality on the Horizon of Need. www.project-syndicate.org. May 30, 2013.

լայնմամբ: Նման ընկալման խորապարկերում ցուցադրական սպառումը դառնում է զարգացմանը հակասող պարզունակ մի երևույթ, որով անհաջող փորձ է արվում քողարկելու մարդկային հասունացման հեղափոխությունը: Տվյալ հեղափոխությունը վերաբերում է նաև միջոցների ինքնանպատակ մսխմանը, անխոհեմ շռայլմանը, ազահությանը, ժլատությանը և այլն: Ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ զարգացումը, մի կողմից՝ մարդկային արժանիքների, դրական կողմերի քաջալերման, հեղափոխական մշակման ու ամրապնդման, սոցիալական գնահատման և ժառանգորդման, իսկ մյուս կողմից՝ մարդկային արարների, բացասական կողմերի հաղթահարման, ճնշման գործընթաց է:

Պահանջումնքների ու ռեսուրսների փոխհարաբերության տեսանկյունից՝ զարգացումը դիտվում է որպես դրանց համակարգման՝ փոխհամաձայնեցման, համապատասխանեցման բարելավում: Բացի կատարված անդրադարձերից՝ խիստ կարևոր է նաև առկա ռեսուրսների օգտագործման չափի հաշվառումը: Նախապես գոյակցում են ռեսուրսների սակավությունը և դրանց թերի, սխալ կամ անարդյունավետ օգտագործումը: Այդ առումով փնտեսական զարգացումը ենթադրում է անշեղ տեղաշարժ դեպի առկա ռեսուրսների լրիվ և արդյունավետ գործադրում: Ասվածը վերաբերում է հարկապես մարդկային ռեսուրսներին. ըստ այդմ՝ փնտեսական զարգացումը գործազրկության հեղափոխական կրճատման, բարձր և կայուն զբաղվածության ակտիվ քաղաքականության հաջող իրականացումն է:

Տնտեսական զարգացման համար առանցքային նշանակություն ունի քաղաքակիրթ ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Գործառական (ֆունկցիոնալ) առումով դա, ըստ էության, փնտեսական զարգացման հիմնական շարժիչ ուժն է: Ներկայումս վճռորոշ են դառնում ձեռնարկատիրական ընդունակությունների պարզաձև ակտիվումը, դրանց դրսևորման ու իրականացման մրցակցային պայմանների ստեղծումը, հակամրցակցային մթնոլորտի բացառումը, ներդրումային ակտիվության խթանների ապահովումը և, առհասարակ, բարենպաստ ինստիտուցիոնալ միջավայրի երաշխավորումը:

Տնտեսական զարգացման՝ որպես դինամիկ փոփոխությունների կատարման մեջ Շումպետերը կարևորում էր արտադրության միջոցների նոր համակցությունների դերը: Նա բնորոշ էր համարում, որ դրանք կարող են առաջանալ (կամ առաջանում են) միայն դիսկրետ ճանապարհով: Այդ դեպքում, նրա ընկալմամբ, զարգացման ձևը և բովանդակությունը տրվում են «նոր համակցությունների իրականացում» հասկացու-

թյամբ²⁴: Իհարկե, նման ընդհանրացման նպատակը նոր համակցությունների վճռորոշ դերի շեշտադրումն է: Իսկապես, առանց դրանց պարզապես անհնարին կդառնա Կոմունիստական զարգացումը: Մյուս կողմից՝ կարիք չկա բացարձակացնելու նշված դրույթը: Կատարենք որոշ վերապահումներ. նախ՝ դա ուղղակիորեն վերաբերում է Կոմունիստական զարգացմանը, ուստի դժվար է փարածել ընդհանուր զարգացման վրա, որն անհամեմատ ավելի շարժվածություն ունի և չի կարող հանգեցվել նոր համակցությունների: Բացի դրանից, նոր համակցություններն ինքնին չեն երաշխավորում զարգացում բովանդակային իմաստով՝ թեկուզև նկատի ունենալով դրանց անհաջողության դեպքերը: Այնուհետև՝ նույնիսկ հաջողված նորամուծությունների պարագայում չեն կարող բացառվել դրանց բովանդակության ու ձևի միջև հակասությունները կամ անհամապատասխանությունը: Վերջապես՝ «զարգացում» կարող է նշանակել ոչ միայն արտադրության միջոցների նոր կոմբինացիա, այլև դրան մասնակցող արարքեր սուբյեկտների ու իրային գործոնների առանձին-առանձին նորացում՝ բարելավում, կատարելագործում, արդիականացում, ինչպես նաև հաջողված ինստիտուցիոնալ նորամուծություններ:

Ձեռնարկափորոջ կարգավիճակը Շումպետերը միարժեքորեն վերագրում էր նորարարներին. «Ձեռնարկափոր մենք անվանում ենք Կոմունիստական սուբյեկտներին, որոնց գործառույթը հենց նոր համակցությունների իրականացումն է, և որոնք հանդես են գալիս որպես դրա ակտիվ արար»²⁵: Այսպիսով՝ Կոմունիստական զարգացման մեջ հանգուցային նշանակություն ունեն գիտությունը և դրա արդյունքները կիրառող նորարարական զարգացումը: Գործնական առումով դա ծանրակշիռ ակնարկ է այն մասին, որ զարգացման քաղաքականության մեջ հիմնարար տեղ պետք է ունենա նորամուծության առաջնահերթությունը:

Դրա իրականացման ընդհանուր նախադրյալը գործարար ակտիվության պարզաճ մթնոլորտի՝ պայմանների, խթանների և սահմանափակումների ապահովումն է: Նորամուծական համակարգը չի կարող կայանալ այնպեղ, որպեղ ձեռնարկափորական գործունեության մթնոլորտն անբարենպաստ է: Այս հարցում գործնականորեն որոշիչ է այն հանգամանքը, թե ինչ հարաբերակցություն կա Կոմունիստական ակտիվության փոխադրյալ եղանակների միջև²⁶: Եթե գերակշռում են բարձր, մենաշնորհ-

²⁴ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 158-159.

²⁵ Նույն փեղում, էջ 169-170:

²⁶ Նկատի ունենք հարաբերակցությունը *Կոմունիստական ռենտապահում* (economic rent-seeking) և *քաղաքական ռենտապահում* (political rent-seeking) կոչված գործունեության եղանակների միջև: Նորամուծական զարգացման նպաստավոր միջավայր հնարավոր է ապահովել առաջինի շրջանակներում: Իսկ եթե գերակշռում է երկրորդը, ապա դա ոչ միայն կլանում է արժեքավոր ռեսուրսներն այդ շրջապատյալի մեջ, այլև կոչը անհավասարություն է ստեղծում այդ երկու եղանակների միջև մրցակցային պայմանների, հնարավորությունների և նախընտրելիության աստիճանի

ներով երաշխավորված եկամուտներ ապահովող բացառապես ավանդական գործունեության ձևերը, ինչպես օրինակ՝ առևտուրը, ապա նորամուծական զարգացման խթանները չեն ունենա բավարար մոլիչ ներուժ:

Սկզբունքորեն կարևոր են նաև փնտրության իրական և ֆինանսական հարվածների հարաբերակցությունը, դրանց համեմատական գրավչությունը և ազդեցության չափը: Այս փնտրության հետքերը՝ առողջ զարգացման բոլոր սցենարների ընդհանրությունը փնտրության իրական հարվածի հիմնարար դերի ոչ թե պարզապես ընդունումն է, այլ գործնական իրականացումը: Նշված հարվածների բնական հարաբերակցությունը զգալիորեն խախտված է, ինչը 2008 թ. ճգնաժամի հիմնական պատճառներից է: Ներկայումս՝ դրա հաղթահարման լիարժեք միջոցը նույնպես շաղկապված է ֆինանսական հարվածի բուն գործառնությանը՝ դերի վերականգնման, այսինքն՝ խնայողությունների ներգրավման և դրանք առավելապես իրական ներդրումների փոխակերպման, վերջին հաշվով, դրա միջնորդային սպասարկող դերով սահմանափակման հետ²⁷: Այդ հիմնախնդիրն առկա է նաև ՌՆ-ում, ըստ որում, դրա լուծումն ավելի արդիական է, քանի որ այն փաստորեն թելադրող ու սահմանափակող դեր է ստանձնել՝ վերածվելով բնականոն փնտրության զարգացման խոչընդոտի: Բավական է նշել վարկերի և հատկապես գործարար վարկերի չափազանց բարձր տոկոսադրույքները: Իրական հարվածում գրեթե բացառվում են այնպիսի ներդրումային նախագծերը, որոնց հավանական շահավետությունը համարելի է այդքան թանկ վարկերի հետ:

առումով: Բացի դրանից, նման մեկնաբանությունը տեղին է նաև ձեռնարկափրության փնտրողների վերաբերյալ Բաումոլի կարարած փորձերակմամբ: Նա առանձնացրել է ձեռնարկափրության *արտադրողական*, *անարտադրողական* և *ավերիչ* փնտրողները: Տե՛ս **Baumol W.**, *Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive*. Journal of Political Economy, Vol. 98(5), 1990:

²⁷ Կեյնս Բեյնսը ժամանակին խիստ կարևորել է այս խնդիրը և առաջադրել սկզբունքային լուծում, որն ունի նաև նախագծուշացնող բնույթ. «Սպեկուլյանտները, որպես պղպջակներ ձեռնարկափրության անընդհար հոսանքի վրա, կարող են ոչ մի վնաս չպատճառել: Սակայն իրադրությունը լուրջ է, երբ ձեռնարկափրությունն է դառնում պղպջակ սպեկուլյացիայի հորձանուփում: Երբ երկրի կապիտալի ընդլայնումը դառնում է խաղապան գործունեությունների կողմնակի արդյունք, ապա հավանական է, որ գործը վար կկարարվի»: Տե՛ս **Keynes J.**, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. A Harvest Book, Harcourt Brace & Company, 1991, էջ 159:

1.5

**Մարդկային զարգացման հիմնախնդրի
հայեցակարգային դրվածքը**

Տնտեսագիտության մեջ մարդու փետի ու դերի ընկալումների փոփոխության ընդհանուր ուղղվածությունն այն է, որ մարդկային գործոնն ավելի ու ավելի կարևորվում է, ինչպես նաև բարձրանում է նրա կարգավիճակը գործառնական դերի առումով: Այսպես՝ եթե դասական համակարգում նպատակն էր հարստության ստեղծումը և դրա ավելացումը աշխատանքի բաժանման, մասնագիտացման և արտադրողականության աճի շնորհիվ, իսկ մարդու գործառնականությունը հիմնականում մեկնաբանվում էին որպես դրան հասնելու միջոցներից մեկը, ապա ներկայումս նպատակներն իմաստավորվում են, վերջին հաշվով, մարդուն ուղղվածությամբ, նրա հետ անխզելի շաղկապումով և կյանքի որակի բարելավումով:

Տնտեսական կյանքում մարդու գործառնական դերի ընկալման արմատական վերանայումը պետք է հասկանալ ոչ թե մի դերը մյուսով փոխարինելու, այլ փոքր դերերի համադրման իմաստով: Այսպես՝ որքան էլ զարգացումը մարդուն ավելի բարձրակարգ փետ ապահովի, միևնույն է, չի վերանա աշխատողի կամ արտադրողի նրա գործառնականությունը: Ուստի, մի կողմից, խնդիրն այն է, որ մարդու դերը պարզապես չհանգեցվի միայն դրան, իսկ մյուս կողմից՝ հարկավոր է ըմբռնել, որ զարգացումն անմիջաբար վերաբերում է հենց ավելի գործառնականին: Նավանաբար, այս պարզաբանում էր գերմանական պարմական դպրոցը կարևորում էր ոչ այնքան նյութական հարստությունը, որքան այն ստեղծելու կամ վերստեղծելու մարդկային կարողությունները: Այդ գաղափարը բազմակողմանիորեն մշակվում է մարդկային կապիտալի փետության մեջ: Իր հերթին, մարդկային կապիտալը հիմնովին փոխում է հարստության նախկին պարմաբանումը՝ դառնալով դրա հանգուցային բաղադրիչը, ազատելով նյութականի նեղ շրջանակից:

Շաղկապված մյուս հիմնարար հարցն է, թե այդ գործառնական փոփոխումն ինչպես մեկնաբանվի մարդու և նրա աշխատանքի մասնակցությունը՝ որպես արտադրության սովորական գործոն, որ սկզբունքորեն չի փոքրվում մյուս գործոններից, թե՛ ելակետ ընդունվի դրանց էական փոքրությունը: Այդ առումով ուշագրավ է նորդասական փետակետի քննադատությունը Ջոզեֆ Մարիզիի կողմից. «Նորդասական փետագիտության մեծ հնարքներից (ոմանք կարող են ասել «ներըմբռնումներից») մեկը աշխատանքն արտադրության որևէ այլ գործոնի նման մեկնաբանելն է: Արտադրանքը նշվում է որպես ֆունկցիա արտադրության

գործոնների՝ պողպատ, մեքենաներ և աշխատանք: Մաթեմատիկորեն աշխատանքը մեկնաբանվում է ապրանքի նման՝ կարողանալով մարդուն ներշնչել այնպիսի մրավորություն, թե աշխատանքը սովորական ապրանքի նման է, ինչպես պողպատը կամ պլաստիկը: Սակայն աշխատանքը որևէ ուրիշ ապրանքի նման չէ»²⁸: Այդ տեսակետը Սփիգլիցը հիմնավորում է՝ վկայակոչելով մյուս գործոններին ոչ բնորոշ կարևոր իրողություններ՝ մրահոգությունը մարդկանց բարեկեցության, մենեջմենթի, ընդհանուր առմամբ՝ խոր մրահոգությունը աշխատանքի մոտիվացիայի համար: Նա շեշտում է, որ մարդու աշխատանքի և արտադրության մյուս գործոնների միջև փարբերությունն առաջանում է աշխատանքի մարդկային կողմից²⁹: Այսպիսով՝ նույնիսկ այդ հիմնարար դերում անհրաժեշտ է հաշվի առնել մարդկային գործոնի բացառիկ բնույթը:

Արդի փնտրագիտությունը սոցիալփնտեսական մի շարք երևույթների ուսումնասիրության ժամանակ փարբերակում է էնդոգեն (ընդոծին) և էկզոգեն (արտածին) գործոնները կամ փոփոխականները: Մինչև այժմ դա չի արվել զարգացման հիմնախնդիրների քննարկման համարեքստում, սակայն նպատակահարմար է հարկապես մարդկային զարգացման առումով: Զարգացումն՝ ընդհանրապես, փնտրագիտության մասնավորապես և մարդկային զարգացումն՝ առանձնապես, նախ և առաջ, ընդոծին են, քանի որ, վերջին հաշվով, պայմանավորված են և իմաստավորվում են մարդկանց ինքնազարգացմամբ: Առանց զանգվածային արդյունավետ ինքնազարգացման՝ չի կարող հաջողությամբ ընթանալ նաև արտածին զարգացումը: Սա ակնհայտ է կրթության օրինակով. դիմամիկ փնտրագիտության զարգացման անհրաժեշտ նախադրյալներից են ինտելեկտուալ ներդրումները մասնագիտական կրթության մեջ: Անհնարին է անտեսել այս օրինաչափությունը և ապահովել կայուն փնտրագիտության զարգացում:

Սակայն, կրթությունից բացի, ինքնազարգացումը ենթադրում է նաև մի շարք այլ՝ ոչ պակաս կարևոր բաղադրիչներ: Արդարացիորեն այդպիսիք են համարվում կյանքի, աշխատանքի, հանգստի, սեփական անձի և մյուսների նկատմամբ դիրքորոշումները, կենսական արժեքների համակարգը՝ ներառյալ հոգևոր ու նյութական, մնայուն և անցողիկ, սոցիալական և անհատական արժեքների հանդեպ ճիշտ վերաբերմունքը, դրանով պայմանավորված՝ գործունեության նպատակադրումները, դրդապատճառները և մոտեցումները միջոցների ընտրությանը: Մարդու ընդոծին զարգացումը, ըստ էության, շաղկապված է սեփական ներուժի

²⁸ Stiglitz J., Employment, Social Justice and Societal Well-being. International Labour Review, 2002, N1-2, p. 10.

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

գիտակցմանը, դրա ձևավորմանը և իրացման ձգտումներին, այսինքն՝ հասունացման, ինքնակառավարելագործման և բարելավման մղումներին:

Արտաձին տեսակետից փնտրեսական զարգացումը հիմնականում առնչվում է մարդկանց կենսագործունեության փարբեր միջավայրերում առաջադիմությանը: Սովորաբար՝ ընդունված է առանձնացնել բնական, տեխնոլոգիական և սոցիալական միջավայրեր³⁰: Դրանք օրգանապես միահյուսված են, ուժգնորեն փոխներգործում են: Զարգացման հեռափուլում խորթափանց ռազմավարության բնութագրիչներից մեկը այդ միջավայրերի՝ հնարավորինս ներդաշնակ փոփոխություններն են: Դա խիստ դժվար լուծելի խնդիր է, որն անհրաժեշտ է ընդգրկել առավել հրապապ հարցերի օրակարգում: Բնութագրական է ներկա իրավիճակը. նախընթաց փաստանյակների բուռն փնտրեսական աճն աննախադեպ մեծացրել է մարդածին ճնշումը բնության վրա, հանգեցրել բնապահպանական ճգնաժամի՝ դրա հաղթահարումը դարձնելով համաշխարհային գերակա հիմնախնդիր, քանի որ անմիջաբար վերաբերում է մարդկության կենսամիջավայրին, դրա քայքայման փարաբնույթ հետևանքներին, ահագնացող սպառնալիքներին և վնասներին: Նեփաբար՝ բնապահպանական գիտակցության արթնացումը, պահանջների առաջադրումը և, առհասարակ, «կանաչ» զարգացման հրամայականի խորքային ընկալումը դարձել են, նախ՝ առողջ կյանքի պահպանման, ապա՝ դրա հիման վրա բնականոն զարգացման պայման: Այս ամենը կենսականորեն կարևոր է նաև Նայասփանի համար. առանց անհրաժեշտ բնապահպանական քաղաքականության հետևողական իրականացման՝ կայուն զարգացումը պարզապես բացառվում է:

Մարդկային զարգացման հայեցակարգն ունի մարդակենտրոն բնույթ: Ըստ այդմ՝ առանձնացնելով ընդոձին և արտաձին դրսևորումները, անհրաժեշտ է դրանք նաև համադրել: Ընդոձին և արտաձին իրավիճակներն ու զարգացումները փոխապայմանավորված են, կերպավորում են միմյանց: Արտաձինի մեջ էլք է սրանում ու առարկայանում բուն ընդոձինը: Մյուս կողմից՝ արտաձինն ինչ-որ ձևով ու չափով ազդում է ընդոձինի վրա: Դրանց՝ ճիշտ ուղղությամբ համընթաց դինամիկայի ապահովումը զարգացման նախընտրելի ուղին է: Դա, ամենից առաջ, ենթադրում է մարդկային կապիտալի պաշարի պահպանում, մեծացում և որակի բարձրացում: Մի առումով՝ դա փնտրեսական զարգացման նախադրյալ և հզոր լծակ է, մյուս առումով՝ դրա նպատակներից և վերջ-

³⁰ Այսպես «սոցիալական» օգրագործվել է լայն իմաստով, հեփաբար՝ այդ փրամաբանությամբ՝ սոցիալական միջավայրը ներառում է փնտրեսական, քաղաքական, իրավական, ինսփիտուցիոնալ, քաղաքացիական, բարոյահոգեբանական, ինչպես նաև, նեղ իմաստով, սոցիալական միջավայրերը: Դրանցից ամեն մեկը կարող է ունենալ իր բաղկացուցիչ մասերը: Այսպես՝ փնտրեսական միջավայրը կազմավորվում է գործարար, մրցակցային, ներդրումային, աշխատանքային և այլ միջավայրերից:

նարդյունքներից մեկը: Դրանց ապահովումը պահանջում է ծավալուն ներդրումներ մարդկային կապիտալի մեջ: Այս հարցում «փնտրատղ» մոտեցումը կարճապեսության, ինքնախաբեության, զարգացման ներուժի սպառման նշան է: Արթուր Պիգուի պատկերավոր ձևակերպմամբ՝ «Ամենակարևորը մարդու առողջության, խելքի և բնավորության մեջ ներդրումներն են»³¹:

Նման մոտեցումը կիրառելի է նաև սոցիալական կապիտալի համար: Բնականոն զարգացման դեպքում վերջինս ոչ միայն չի կրճատվում և արժեզրկվում, այլև անկաշկանդ ընդլայնվում է ու ամրապնդվում: Սոցիալական կապիտալի ձևավորումը, կուրակումը, պահպանումը և վերարտադրությունը նշանակալից են ոչ միայն փնտրատղության, այլև ընդհանուր մարդկային զարգացման համար: Խոսքը սոցիալական կապիտալի հիմնարարների մասին է, ինչպիսիք են արդարությունը, ազատությունը, փոխադարձ վստահության մթնոլորտը, համերաշխությունը, համախմբվածությունը, համագործակցությունը, անվրանգությունը, կայունությունը և պաշտպանվածությունը, փոխօգնությունը, իրավահավասարությունը և օրինականությունը, զանգվածային բարձր իրավագիտակցությունը, քաղաքացիական հանրության մասնակցային ակտիվությունը, անհատի, բիզնեսի և պետության սոցիալական պատասխանատվությունը, բարոյահոգեբանական առողջությունը, բարեկրթությունը սոցիալական շփումների մեջ և այլն:

Ըստ այսպիսի փարբերի դիֆարկելիս՝ Նայաստանում սոցիալական կապիտալի պաշարը և որակը հեռու են բավարար լինելուց, ավելին՝ շարունակվում է դրանց զգալի մասի քայքայումը: Քանի որ իրական զարգացումը նաև սոցիալական կապիտալի մեծացման և օգտագործման գործընթաց է, ուստի առկա բացասական միտումների բեկման և երկարաժամկետ կայուն զարգացում երաշխավորելու առումով նպատակահարմար է ՏՏ փնտրատղության զարգացման ռազմավարությունը կառուցել ըստ փնտրատղության սոցիալ-շուկայական մոդելի:

³¹ Pigou A, Socialism versus Capitalism. London, Macmillan, 1937, p. 138.

սելիքները նորագույն տեխնոլոգիաների հեղափոխականացնող ազդեցություններից ավելի շուրջ բացասական են, քան՝ դրական:

2007–2008 թթ. համաշխարհային ֆինանսավարկային ճգնաժամի պայմաններում այդ իրողություններն ավելի քան ակնհայտ էին: Ակնկալիքները կապված վեցերորդ կոնդրատիվային տեխնոլոգիական փնջի տեխնոլոգիաների հետ, ակնհայտորեն չեն արդարանում: Մասնավորապես, դա վերաբերում է բիոտեխնոլոգիաներին և նանոտեխնոլոգիաներին: Տեխնոլոգիաների այդ դասը սրագել է, այսպես կոչված՝ «լայն օգտագործման տեխնոլոգիաներ» անվանումը: «Լայն օգտագործման տեխնոլոգիա» հասկացությունն առաջին անգամ գործածվել է 1995 թ. լույս տեսած հոդվածում (Տ. Բրեսնահան, Մ. Տրախտենբերգ)³²: Նենց այդպիսի տեխնոլոգիաներն են փնջի տեխնոլոգիաների անվանական անհատական գլխավոր շարժիչները: Լայն օգտագործման տեխնոլոգիայի տեսության հետագա զարգացումը կապված է Ե. Նելսոնի մշակումների հետ³³:

Թերևս, կարելի է համաձայնել այն տեսաբանների հետ, որոնք պնդում են, թե վերջին ճգնաժամը պայմանավորված էր հենց **նորաստեղծական դադարով**³⁴: Այս վարկածի էությունն այն է, որ ժամանակակից ճգնաժամերի հիմնական պարճառը լճացման երևույթներն են՝ որպես հետևանք փնջի տեսության վրա նորագույն տեխնոլոգիաների փնջի զանգվածային ազդեցությունների հապաղման և, դրանով պայմանավորված, աշխարհային արտադրողականության աճի դանդաղման: Այդ պայմաններում ներդրողները կեղծ ազդակներ են ստանում արդեն հաստատված տեխնոլոգիաների վրա հիմնված ավանդական շուկաներից ու նրանցում կատարում սպեկուլյատիվ ներդրումներ, որոնք սակայն, ժամանակի ընթացքում հանգեցնում են ֆինանսական պղպջակների գոյացման ու դրանց պայթյունի:

«Լայն օգտագործման տեխնոլոգիաներ» հասկացության հեղինակները բնութագրում են դրանք որպես տեխնոլոգիաներ, որոնք կարող են ենթարկվել բազմաթիվ կատարելագործումների, ունեն օգտագործման փոքր եղանակներ, կարող են օգտագործվել ազգային տնտեսության շարք հատվածներում և համարելվել այլ տեխնոլոգիաների հետ՝ էականորեն բարձրացնելով արդյունավետությունը: Նշված հատկանիշների շնորհիվ լայն օգտագործման յուրաքանչյուր տեխնոլոգիա սկիզբ է դնում նոր տեխնոլոգիաների մի ամբողջ ծառի՝ սկզբունքորեն փոխելով ազգա-

³² Bresnahan T.F., Trajtenberg M.N., General Purpose Technologies: Engines of Growth? // Journal of Econometrics. 1995. Vol. 65, No 1. p. 83-108.

³³ Helpman E. /General Purpose Technologies and Economic Growth. 1998./ Cambridge, Mass.: The MIT Press. p. 64.

³⁴ Полтерович В.М., Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации. Вопросы экономики, N 6, 2009, стр. 6.

յին փնտրության փնտնախնայական կառուցվածքը և, բնականաբար, ապահովում փնտրության ան և զարգացում:

Զարգացած երկրների փնտրությունների արդիականացումը, այդպիսով, հիմնված է լայն օգտագործման փնտնախնայական հնարավորությունների վրա: Որպեսզի այդ երկրների փնտրության անը չդանդաղի, անհրաժեշտ է ճիշտ ժամանակին ստեղծել լայն օգտագործման փնտնախնայականներ, որոնք կփոխարինեն հներին, կամ կլրացնեն դրանք, կամ կգոյափեն դրանց կողքին: Ինչ վերաբերում է զարգացող կամ անցումային երկրներին, ապա դրանց փնտրությունները, որպես կանոն, չլինելով լայն օգտագործման փնտնախնայականների ստեղծողներ, կարող են ապահովել փնտրության ան սուկ այդօրինակ փնտնախնայականների կրկնօրինակման շնորհիվ, որոնց արդյունավետությունն արդեն ապացուցվել է զարգացած երկրներում:

Լայն օգտագործման փնտնախնայականների ստեղծման հետ կապված անորոշության բարձր մակարդակը բարդացնում է փնտրության անի երկարաժամկետ կանխատեսումների հնարավորությունը: Այդ պարզապես հիմնարար փնտնախնայականության բացակայությունը ներդրողների շրջանում հարուցում է խնայական վարքագիծ, այսինքն՝ նրանք առաջնորդվում են փոխապայմանավորված վարքագծով, ինչն էլ նպաստում է ֆինանսական պղպշակների առաջացմանը³⁵: Իր հերթին՝ գլոբալացումը համադրում և համաժամանակյա է դարձնում ներդրողների սպասումները և դրանով իսկ նպաստում պղպշակների ուժեղացմանը: Վաղ թե ուշ՝ փողի հոսքը դեպի հնացած փնտնախնայական փնտնախնայական (քլաստերներ) ներկայացնող ընկերությունների բաժնետերմսեր դադարում է, գները դադարում են աճել, լավատեսական սպասումները՝ փոխվում հոռետեսականի, բոլորը շրայում են վաճառել, և գործընթացն անհավարալի արագությամբ շրջվում է հակառակ ուղղությամբ՝ հարուցելով բազմաթիվ սնանկացումներ: Նույնիսկ մշակվել են մակրոփնտնախնայական մոդելներ, որոնք ապացուցում են, որ պղպշակներ կարող են առաջանալ նաև այնպեղ, որպեղ բորսաներն առհասարակ բացակայում են³⁶:

ԱՄՆ Մերիլենդի համալսարանի պրոֆեսոր **Քարմեն Ռեյնհարտի** և Project Syndicate հեղափոխական կենտրոնի վերլուծաբան **Քեննեթ Ռոգոֆի** դիտարկումներով՝ ներկա ճգնաժամի հիմնական պարճառը լայն օգտագործման փնտնախնայականների բնագառում առկա անորոշություններն են, որոնք հարուցում են «այս անգամ ամեն ինչ այլ է» ախտանիշը³⁷: Ըստ հիշյալ հեղինակների՝ ներդրողները չեն հասկանում, թե ինչպեղ են

³⁵ Полтерович В.М.-Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации. Вопросы экономики, N 6, 2009, стр. 7.

³⁶ http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&id_no=19976

³⁷ Reinhart C.M., Rogoff K.S., Banking Crises: An Equal Opportunity Menace. // NBER Working paper. 2008, No. 14587, p. 46.

սպառվում լայն օգտագործման հնացած տեխնոլոգիաների հնարավորությունները նորերի առաջացած չլինելու դեպքում մի շարք պատճառներով.

Առաջին՝ կապված լայն օգտագործման տեխնոլոգիաների առաջացման բարձր անորոշության հետ անխուսափելի են սխալները:

Երկրորդ՝ կազմակերպությունները, որոնք ցանկանում են ֆինանսավորում ստանալ իրենց նախագծերը իրականացնելու նպատակով, հաճախ չափազանցում են լայն օգտագործման տեխնոլոգիաների՝ պատասխանելու լինելու հանգամանքը³⁸:

Նորաստեղծական դադարի վարկածը հնարավորություն է ընձեռում բացառել ոչ թե պարբերական բնույթի վերելքներն ու անկումները, այլ, առաջին հերթին, հազվադեպ գլոբալ ճգնաժամերը: Բացի դրանից, այն ենթադրում է չափազանց լավատեսական զանգվածային սպասումներ: Ներկա իրողություններն այնպիսին են, որ արդի լայն կիրառության տեխնոլոգիաները, ինչպիսիք են տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, համակարգիչը և համացանցը չեն առաջացնում բավականաչափ երկրորդային կամ ածանցյալ նորաստեղծություններ, որոնք կապահովելին արտադրության գործոնների համընդհանուր արտադրողականության աճ, իսկ լայն կիրառության նոր տեխնոլոգիաները դեռևս չեն դրսևորել իրենց բազմարկման (մուլտիպլիկատիվ) մակրոտնտեսական ուժը³⁹: Այդուհանդերձ, որոշ տեսաբաններ (**Կ. Կարլո, Ռ. Լիպսի, Ռ. Ուեբբա**) պնդում են, թե տեղեկատվական տեխնոլոգիաները դեռևս ամբողջովին չեն պարպել իրենց աճի բազմարկման տնտեսական ներուժը⁴⁰: Նշված հեղինակների հակափաստարկներն են՝

1. համակարգիչների, միկրոպրոցեսորների, հիշողության մարտկոցների գները շարունակում են ընկնել, նշանակում է՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները շարունակում են ապահովել արդյունավետության աճ,
2. անհատական համակարգիչների, ինտերնետի և բջջային հեռախոսների պահանջարկը շարունակում է աճել,
3. տեղեկատվական տեխնոլոգիաների հնարավոր հավելվածների քանակը դեռևս շարունակում է:

Եթե նորաստեղծական դադարի վարկածը ընդունենք որպես իրողություն, ապա ակնհայտ է, որ զարգացած երկրներին սպասվում է լճացման երկարատև փուլ այնքան ժամանակ, քանի դեռ լայն օգտագործման նոր տեխնոլոգիաները չեն ստեղծել տնտեսության աճի նոր շարժիչները:

³⁸ Reinhart C.M., Rogoff K.S., Banking Crises: An Equal Opportunity Menace.// NBER Working paper. 2008. No. 14587. P. 47

³⁹ http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&id_no=19976

⁴⁰ Carlaw K.I., Lipsey R.G., The Past, Present and Future of the GPT – Driven Modern ICT Revolution: Blue Report, 2007 www.sfu.ca/rlipsey/PDFs/Blue_Report.pdf.

Այս պայմաններում մակրոտնտեսական պահանջարկի խթանման քեյնսյան մեթոդները՝ ֆինանսական միջոցների մասշտաբային ներարկումները ըստ խոշորածավալ պետական ծրագրերի (ինչպես, օրինակ, ԱՄՆ-ում) հնարավոր է նպաստեն անկման մեղմացմանը և որոշակի կայունացմանը, բայց երկարաժամկետում չեն կարող վերացնել ճգնաժամը: Ճգնաժամից դուրս գալու համար պետք է գիտատեխնոլոգիական նոր քաղաքականություն:

Լայն օգտագործման տեխնոլոգիաների ներդրումը պահանջում է տնտեսական համակարգում համաձայնեցման (կորդինացիայի) բարձր մակարդակ⁴¹: Դա բխում է լայն օգտագործման տեխնոլոգիաների հիմնարար հատկությունից, այն է՝ տեխնոլոգիական փոխարացնելիությունը (կոմպլեմենտարությունը): Այսպիսով, որպեսզի նորաստեղծական դադարը հաղթահարվի ազգային տնտեսության մակարդակով, անհրաժեշտ է համաձայնեցման բարձր մակարդակ, իսկ դա նշանակում է՝ պետության դերը պետք է մեծանա անգամ զարգացած երկրներում:

Գիտության վրա հիմնված տնտեսությունը պահանջում է պետության մշտական միջամտություն արտադրությանը և լայն օգտագործման տեխնոլոգիաների փարածմանը: Այդ նպատակով պետք է ստեղծվի զարգացման հաստատությունների գործող ցանց, որոնց գործունեությունը կհամակարգեն պետական գործակալությունները: Այս պայմաններում մրցակցային շուկաները, ինչպես նաև արդյունաբերական քաղաքականությունը կմնան նրա գլխավոր փարրերը, բայց կենտրոնական դեր չեն խաղա:

Կատարված վերլուծությունից հետևում են **կրկնօրինակման (նմանակման) քաղաքականության** օգտին էական փաստարկներ: Ջարգացող և անցումային երկրները զարգացած երկրների նկատմամբ ունեն միայն մեկ առավելություն՝ կրկնօրինակել նրանց կողմից ստեղծված ինստիտուտները, տեխնոլոգիաները և տնտեսավարման ձևերը: Կրկնօրինակման խնդիրը նաև պակաս ծախսապար է, քան նորի ստեղծումը: Այդուհանդերձ, դա այնքան բարդ գործընթաց է, որ երկրների ճնշող մեծամասնությունը չի կարողանում իրականացնել: Ջարգացող երկրների համար հոյակապ հնարավորություն է ընձեռվում ավելի մոտենալ զարգացած երկրներին՝ տեխնոլոգիաներում առաջադարձ երկրների կատարած լայնամասշտաբ ներդրումների շնորհիվ:

⁴¹ <http://www.gipp.ru/viewer.php?id=34341>

2.1

**Զարգացման քաղաքականության մոտեցումները
Նայաստանի Նանրապետությունում**

Լայն օգտագործման փոխնյութի փունջը ամբողջական փոփոխության մակրոփոփոխության մակարդակի վրա հարուցում է որոշակի ազդեցություններ: Այդօրինակ փոխնյութի փնջերի հերթագայությունը, դրանով հանդերձ, ինչպես վերևում ասվեց, ինքնաբերական գործընթաց չէ ու, այդ փոփոխությունից, պահանջում է պետական փոփոխական քաղաքականության ուրույն մոտեցումներ: Այս առումով ուշագրավ դրույթներ է առաջադրել Վ.Մանսկին, այսպես կոչված, «վոլյուցիոն մակրոգնեթագիաների» փոփոխության շրջանակներում⁴²:

Մակրոգնեթագիան փոխնյութի փունջի պարադիգմի շրջանակներում ձևավորված փոփոխական համալիրն է՝ որպես որոշակի լայն օգտագործման փոփոխության հենքի վրա գոյացած արտադրության և դրան օրգանապես կապակցված ռեսուրսային բազայի ամբողջություն: Մակրոգնեթագիայի վարքագիծը մեկ առանձին գործարար պարբերաշրջանում ավելի ակնառու է, երբ դիտարկվում է ՆՆԱ-ի անկման և ՆՆԱ-ի աճի փուլերի հերթագայությունը:

ՆՆԱ-ի անկման փուլում, երբ երկրի փոփոխական փարադիգմի հայր են գալիս նոր՝ երկրասարդ մակրոգնեթագիան ներկայացնող լայն օգտագործման փոփոխությունները, ռեսուրսների գները սկսում են աճել: Նոր մակրոգնեթագիայի ծագման ընթացքը հեղինակը է. նախ՝ հին մակրոգնեթագիաները փարբեր պարադիգմներով սպառել են իրենց աճի հնարավորությունները, այսինքն՝ նրանց հիման վրա թողարկվող արտադրանքի պահանջարկը կայունանում է և նույնիսկ՝ կրճատվում, իսկ եկամտաբերության միջին մակարդակը, թեպետ դրական մեծություն է, սակայն՝ խիստ ցածր: Այս նախապայմանը ճանապարհ է հարթում նոր մակրոգնեթագիայի համար, հակառակ դեպքում, եթե հին մակրոգնեթագիաների եկամտաբերությունը լիներ բարձր, իսկ արտադրանքի պահանջարկը աճեր, ապա նոր մակրոգնեթագիայի հաջող գործունեության հնարավորությունները փոքր կլինեին: Եվ երկրորդ՝ թեև նոր մակրոգնեթագիան դեռևս չի սկսել իր ապրանք-նորարարությունների գանգվածային արտադրությունը, այդուհանդերձ, արդեն հասցրել է իրականացնել զգալի նախապարաստական աշխատանք: Մասնավորապես՝ նորարարները պետք է իրականացնեն անհրաժեշտ գիտական հետազոտություններ, փորձնական արտադրական մշակումներ, ապրանք-նորարարությունների նմուշների փորձարկումներ, պետք է ստեղծեն համապատասխան արտադրական հնարավորություններ նոր ապրանքների ար-

⁴² В.И. Маевский, „Введение в эволюционную макроэкономику“, М. 1997 г.

տադրության համար (նոր գործարանների կառուցում կամ հների վերակառուցում), բացի դրանից՝ նրանք պետք է զբաղվեն իրենց արտադրանքի գովազդով և մարքեթինգային այլ գործողություններով: Այս ամենը, բնականաբար, պահանջում է ծավալուն ներդրումներ, հեղուկաբար և՛ փոխարկությունների ձեռքբերում, վարկավորում և այլն:

Կարարելով բոլոր այս նախնական աշխատանքները և ծախսերը՝ նոր մակրոզենեցիան մտնում է զարգացման սաղմնային փուլ⁴³: Նա մտնում է հումքի, էներգիայի, աշխատանքային ռեսուրսների շուկաներ, որպեսզի գնի իրեն անհրաժեշտ այդ գործոններից և սկսի ապրանք-նորոյթների գանգվածային արտադրություն: Քանի որ նշված շուկաներում դեռևս գործում են հին մակրոզենեցիաները, ապա նորի ի հայտ գալն անխուսափելիորեն հանգեցնում է ռեսուրսների պահանջարկի աճի, և քանի որ մի շարք ռեսուրսների առաջարկը սահմանափակ է, ապա վերջիններիս արտադրողները, պահանջարկը առաջարկին գերազանցելու դեպքում, կսկսեն բարձրացնել իրենց արտադրանքի գինը:

Բարձրացված գներին հին և նոր մակրոզենեցիաները կարճաժամանակյա պարբեր կերպ քանի որ հին մակրոզենեցիաների արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը աստիճանաբար կայունանում և կրճատվում է, նրանք չեն կարող բարձրացնել իրենց նախկին ապրանքների գները: Այդ պարզաբանով էլ ռեսուրսների գների աճը հանգեցնում է հին մակրոզենեցիաների եկամտաբերության կրճատմանը, և նրանք սկսում են միջոցներ փնտրել որևէ կերպ ռեսուրսների գների աճին դիմակայելու համար, օրինակ՝ ուժեղացնում են օգտագործվող ռեսուրսների փոփոխումը, բարձրացնում աշխատանքի ինտենսիվությունը, կարարելագործում արտադրության կազմակերպումը: Հին մակրոզենեցիաների այն նախկին նորարարները, ում դա հաջողվում է, կարողանում են պահպանել եկամտաբերության նախկին մակարդակը, և նրանց ֆինանսական վիճակը չի վատանում: Մյուսները, սակայն, աստիճանաբար կմոտենան լուծարման եզրին, մի մասը ստիպված կլինի դադարեցնել արտադրությունը: Հումքային, էներգետիկ և աշխատանքային ռեսուրսներն այդ հարվածում ազարվում են և կարող են օգտագործվել նոր մակրոզենեցիաների կողմից⁴⁴:

Նոր մակրոզենեցիան պարասպ է օգտագործելու այդ ազարված ռեսուրսները: Այդ պարասպակամությունը որոշվում է մի շարք հանգամանքներով. նախ՝ ի փոփոխություն հին մակրոզենեցիաների, նոր արտադրանքի պահանջարկը ունի աճի հեռանկարներ, երկրորդ՝ նորամուծական ապրանքների գները նոր են միայն ձևավորվում, և, բնական է, երիտասարդ մակրոզենեցիայի նորարարները կօգտվեն այդ

⁴³ В. И. Маевский, Введение в эволюционную макроэкономику, М., 1997г., с. 51.

⁴⁴Սույն տեղում, էջ 51:

հանգամանքից՝ իրենց արտադրանքի գները սահմանելով այնպես, որ ծածկեն ռեսուրսային ծախսերը և, դրա հետ մեկտեղ, ունենան բարձր եկամտաբերություն:

Այսպիսով, հին մակրոգեներացիաների օգտագործած հումքային, էներգետիկ և աշխատանքային ռեսուրսների վերաբաշխումը հոգուր նոր մակրոգեներացիաների տեղի է ունենում այդ ռեսուրսների գների աճի հաշվին: Այս եզրակացությունը, ըստ էության, համապատասխանում է Շումպետերի տեսության այն դրույթին, ըստ որի արտադրության միջոցների շրջանառությունից դուրս բերումը տեղի է ունենում առևտրային վարկի շնորհիվ, որի արդյունքում նա, ով ցանկանում է իրացնել նոր կոմբինացիաներ արտադրության միջոցների շուկաներում, վճարում է ավելի բարձր գին, քան փվյալ շրջանառությունն ապահովող արտադրողը, որն էլ գրկվում է ռեսուրսների այդ առանձնացված մասից⁴⁵:

Այդուհանդերձ, ռեսուրսների վերաբաշխումը նոր մակրոգեներացիայի օգտին ամենևին ակնթարթային գործընթաց չէ: Որքան էլ անթերի գործի շուկայական փոփոխությունը, միևնույնն է, նախ՝ անհրաժեշտ է վերցնել ռեսուրսները հին մակրոգեներացիաներից, և նոր միայն հնարավոր է դրանք ներդնել նոր մակրոգեներացիաների գործունեության մեջ: Այդ երկու ակտերի միջև առաջանում է ժամանակային խզում(լագ), իսկ դա նշանակում է, որ, նախ, փոփոխությունը պետք է անցնի արտադրության անկման փուլ, և միայն որոշակի ժամանակ հետո սկսվի փոփոխության վերակենդանացումը:

ՆԱԳ-ի վերելքի փուլը սկսվում է, երբ նոր մակրոգեներացիաների թողարկած արտադրանքը ծածկում է հների արտադրանքի դուրսմղումը: Ընդ որում՝ նոր մակրոգեներացիայի արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը աճում է: Նման պայմաններում նոր մակրոգեներացիան կարող է ընդլայնել իր հնարավորությունները, այսինքն՝ կրկին մտնել հումքի, էներգիայի, աշխատուժի շուկաներ՝ լրացուցիչ ռեսուրսներ գնելու նպատակով: Այդ շուկաներում բարձր պահանջարկը կպահպանվի, և, հետևաբար, ռեսուրսներ արտադրողները կբարձրացնեն դրանց գները: Բայց այժմ ծագում է նոր խնդիր. երիտասարդ մակրոգեներացիայի նորարարները, ավելացնելով թողարկումը, դժվար թե ռիսկի դիմեն այդ ապրանքների գներն ակտիվորեն բարձրացնելու հարցում, որպեսզի փոխհատուցեն ռեսուրսների գների աճը: Նրանք կսկսեն զգուշանալ, որ իրենց ընդլայնված թողարկման մի մասը հնարավոր չի լինի վաճառել: Այդ իսկ պարզապես միանգամայն բնական է, որ այդ նորարարները հրաժարվեն իրենց շահույթի մի մասից՝ չդիմելով նորարարական ապրանքների գների բարձրացման: Այս պայմաններում սրտեղծվում է այնպիսի իրավիճակ, երբ արտադրության ֆիզիկական ծավալի աճը շարունակվում է, նոր ապ-

⁴⁵ Й. Шумпетер, Теория экономического развития, М., 1982 г., с. 165.

րանքների գները կայունանում են, ռեսուրսների գները՝ աճում, իսկ նշված ապրանքների եկամտաբերությունը իջնում է միջին եկամտաբերության մակարդակին:

Ժամանակի ընթացքում նորամուծական ապրանքների եկամտաբերության նորման կշարունակի իջնել, նորարարների համար արտադրության ընդլայնումը գնալով կդառնա նվազ շահութաբեր: Դա նշանակում է, որ ռեսուրսների բաշխման համար մակրոգեներացիաների միջև մրցակցությունը կթուլանա, ռեսուրսների գների աճը կկանգնի, հնարավոր է նաև՝ իջնի: Այս ամենի արդյունքում նորարարները կդադարեցնեն իրենց արտադրության զարգացումը, այդ ժամանակ այլ նոր նորարարներ հնարավորություն ունեն ստեղծելու հերթական մակրոգեներացիան, որի ի հայտ գալը կփոխի անկման նոր փուլի առաջացմանը, և վերը նշված գործընթացները կկրկնվեն:

Այս վերլուծությունից կարելի է կարարել հետևյալ հիմնական եզրակացությունը. երիտասարդ մակրոգեներացիայի ակտիվ զարգացման ժամանակահատվածում սահմանափակ ռեսուրսների գների աճը այս ռեսուրսների վերաբաշխման գլխավոր մեխանիզմն է՝ հոգուր երիտասարդ մակրոգեներացիայի: Միաժամանակ, այդ մեխանիզմը դադարում է գործել երիտասարդ մակրոգեներացիայի զարգացումը կանգ առնելիս կամ ռեսուրսների սահմանափակությունը հաղթահարելիս:

Էվոլուցիոն տեսությունը չի մերժում նշված սահմանման իրողությունը, սակայն այն համարում է ոչ լիարժեք: Իսկ դա արտահայտվում է նրանում, որ այն շրջանցում է ինֆլյացիայի դրական նշանակությունը փոփոխական էվոլուցիայի իրականացման տեսանկյունից: Իհարկե, ինֆլյացիայի պարճառ կարող է լինել ոչ միայն մակրոգեներացիաների մրցակցությունը: Այն կարող է լինել չափազանց բարձր, կարող է ճնշել ներդրումային գործունեությունը, հանգեցնել բնակչության որոշ խմբերի կենսամակարդակի անկմանը. նման ինֆլյացիայի դեմ պետք է պայքարել: Սակայն գոյություն ունի նաև էվոլուցիոն ինֆլյացիա, որը չի գերազանցում տարեկան 5–6%-ը և առնչվում է մակրոգեներացիաների մրցակցությանը: Այդ ինֆլյացիան չպետք է ոչ մի դեպքում կանխել, այլապես՝ փոփոխության մեջ չի բացառվում փոփոխական աճի դանդաղումը և փոխնությունների փոփոխությունների դադարումը:

Էվոլուցիոն ինֆլյացիան փոփոխության մեջ ունի նույն դերը, ինչ էնպրոպիան անկենդան բնության մեջ: Եթե էնպրոպիան անկենդան բնության մեջ թերմոդինամիկ համակարգում արգելակում է ջերմության հոսքը մի առարկայից մյուսին և դրանով ջերմահաղորդակցման գործընթացներին հաղորդում անդարձելիություն, ապա էվոլուցիոն ինֆլյացիան թույլ չի փայլիս հին մակրոգեներացիաներին հաղթել նորերին, հետևաբար և՛ ապահովում փոփոխության անշրջելի շարժ դեպի բազմազա-

նություն, կառուցվածքի բարդացում և փոխնորոգիաների ավելի ու ավելի կարարելագործում: Էնտրոպիան ընտրության սկզբունքն է անկենդան բնության մեջ, իսկ էվոլյուցիոն ինֆլյացիան՝ փոփոխության մեջ: Տարբերությունը միայն այն է, որ դրանք հանգեցնում են էվոլյուցիայի փոփոխությունների:

Այս ամենով հանդերձ՝ պետք է նշել, որ էվոլյուցիոն ինֆլյացիան միակ գործիքը չէ, որն ապահովում է փոփոխական զարգացման անդամաձեւիությունը: Նախ՝ շուկայական փոփոխությունում նոր մակրոգեներացիան կարող է ձեռք բերել ռեսուրսներ ոչ միայն դրանց համար ավելի բարձր գին վճարելով, այլ նաև ուրիշ մեթոդներով: Նախավոր է՝ զանազան արգելքներ և սահմանափակումներ դրվեն հին ապրանքների արտադրության վրա, օրինակ՝ դրանց էկոլոգիապես վրանգավոր լինելու պատճառով: Բացի դրանից, հին և նոր մակրոգեներացիաների մրցապայքարում չեն բացառվում կաշառակերության կամ բռնության դեպքերը: Երկրորդ՝ էվոլյուցիոն ինֆլյացիան սկզբունքային նշանակություն չունի պլանային փոփոխություններում, որտեղ նոր մակրոգեներացիաների ձևավորումը (եթե, իհարկե, դա փեղի է ունենում) կարող է կարարվել ռեսուրսների վարչահրամայական վերաբաշխման միջոցով: Եվ երրորդ՝ որոշակի իրավիճակներում էվոլյուցիոն ինֆլյացիան կարող է վերածվել իր հակապարկերին, մասնավորապես՝ դառնալ փոփոխության քայքայման, ապարդյունաբերականացման և նույնիսկ ոչնչացման պատճառ:

Ամեն դեպքում էվոլյուցիոնիստները առանձնացնում են ինֆլյացիայի այս փոփոխությունը, և գտնում, որ առանց դրա խթանման անհնար է հասնել արտադրական ու փոխնորոգիական առաջընթացի, հետևաբար և՛ փոփոխության արդիականացման⁴⁶:

Նայաստանի Նանրապետության Ազգային նորաստեղծական համակարգի ձևավորման ու զարգացման խնդրի բարենպաստ լուծումը ենթադրում է մակրոտնտեսական քաղաքականության որոշակի վերակողմնորոշում և շեշտադրումների փոփոխություն, մասնավորապես, կայունացման քաղաքականությունից անցում զարգացման քաղաքականությանը: Այդ ենթադրությունը համապարասխան մակրոտնտեսական գործիքների կիրառությունը ենթադրում է.

- ա.** Նամապարասխան օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ներդրման միջոցով միջազգային չափանիշներին համապարասխանող մրցակցային քաղաքականության արմատավորում և հակամենաշնորհային օրենսդրության ձևավորում ու կիրառություն:

⁴⁶ В. И. Маевский, Введение в эволюционную макроэкономику, М., 1997 г., с. 54.

- բ.** Հարկային արտոնությունների փոխադրում, մասնավորապես՝ ավելացված արժեքի հարկի և շահութահարկի գծով որոշակի արձակուրդների փոխադրում, արտոնյալ պեղական-բյուջեբային վարկավորում՝ պեղական նպատակային-ծրագրային ֆինանսավորման շրջանակներում գործող հեղափոխական ծրագրերի գծով:
- գ.** Նորաստեղծական շղթայի օղակների ու մասնակիցների միջև համագործակցության ու կոոպերացման խթանների ձևավորում, մասնավորապես՝ պեղության կողմից որոշակի համաֆինանսավորման սխեմաների գործադրում այն հեղափոխական-նորամուծային նախագծերի գծով, որոնք համապատասխանում են պեղության պաշտոնապես սահմանած՝ գիտության զարգացման գերակա ուղղություններին: Պեղության գործողություններն այս բնագավառում պեղք է ուղղված լինեն ցանցային որոշակի կառուցվածքների ու նորամուծային քլաստերների ձևավորման ու զարգացման խթանմանը,
- դ.** Էվոյուցիոն դրամավարկային քաղաքականության սկզբունքների գործադրում և ռազմավարական նշանակության նորամուծային ծրագրերի վարկավորման մեջ դրամավարկային անուղղակի խթանման գործիքների կիրառություն՝ այդ նպատակով ստեղծելով համապատասխան վարկային հաստատություններ (զարգացման բանկեր, պեղական մասնակցությամբ խառը ներդրումային կամ վենչուրային հիմնադրամներ և այլն)
- ե.** Ազգային նորամուծային համակարգի ձևավորման ու զարգացման ծրագրի շրջանակներում անհրաժեշտ է վերանայել փոքր ու միջին բիզնեսի պեղական աջակցության հայեցակարգը՝ արտոնյալ ֆինանսավորման ու վարկավորման շեշտադրումները փոխադրելով առավելապես փոքր նորամուծային և փոխնորոգիական ընկերությունների աջակցման ծրագրերի վրա, որոնք ռազմավարական զարգացման ու աճի մեծ ներուժով հանդերձ, առանձնանում են բարձր ռիսկայնությամբ:
- զ.** Տեխնոլոգիական ճեղքումների և կառուցվածքային բարելավումների քաղաքականության նպատակադրումները պեղք է հզոր աջակցություն ստանան հարկաբյուջեբային և դրամավարկային քաղաքականության համապատասխան գործիքներով: Արդյունաբերության նոր ճյուղերը կամ նոր քլաստերները պահանջում են հսկայական ներդրումներ, որոնք անհնար է ապահովել սոսկ մասնավոր ներդրողների միջոցներով: Սկսնակ բիզնեսների (Start-up-երի) ֆինանսավորումը չափազանց ռիսկային է ու ծախսատար, այդ պարճառով պեղությունը պեղք է դրանց մասնակցի անուղղակիորեն՝ օգտագործելով վենչուրային ֆինանսավորման սխեմաները:

- է.** Մտավոր սեփականության օբյեկտների ու տեխնոլոգիաների ներքին և միջազգային փոխանցման արդյունավետությունը մեծացնելու նպատակով անհրաժեշտ է էապես միասնականացնել և պարզեցնել պետական ֆինանսավորմամբ ստեղծված մտավոր սեփականության օբյեկտների արտոնագրման ընթացակարգերը: Նախկապես այս դեպքում պետությունը պետք է գործուն դերակատարություն ունենա այդ օբյեկտների առևտրայնացմանն ու շուկայական առաջխաղացմանն ուղղված ներդրումային ծրագրերի օժանդակության հարցում:
- ը.** Պետություն - մասնավոր հարված համագործակցությունը զարգացման քաղաքականության համապետքստում կարող է տեղի ունենալ ոչ միայն ուղղակի ֆինանսական աջակցության, այլև որոշակի պետական ծառայությունների մատուցման միջոցով, ինչը նաև կսահմանափակի նորաստեղծական ոլորտում առկա կոռուպցիոն ռիսկերը: Մասնավորապես՝ երկուստեք հեղափոխություն պարունակող նորամուծային ծրագրերի հարցում պետությունը կարող է օժանդակել անձնակազմի ուսուցման ծրագրերի իրագործմանը, արտաքին շուկաներում նոր, մրցունակ արտադրանքի և տեխնոլոգիաների հավաստագրման (սերտիֆիկացման) համաֆինանսավորմանը, նորամուծային ծրագրերի տեղեկատվական-վերլուծական և մարքեթինգային ծառայությունների ապահովմանը, արտոնյալ պայմաններով համապարասխան փարաձքների ու ենթակառուցվածքների հարկացմանը:
- թ.** Արդյունաբերական քաղաքականության մոդելի ընդլայնումը ու նրա շրջանակների հարակեցումը պետք է խարսխված լինեն պարամականորեն երկրում ձևավորված մասնավոր և հանրային շահերի օպտիմալ համադրության վրա: Դիրքավորման այդօրինակ զուգորդումը պետք է ապահովվի երկու կողմերի շահերի լավագույն փոխլրացման սկզբունքի միջոցով:
- ժ.** Արդյունաբերական քաղաքականության շրջանակներում իրականացվող կառուցվածքային բարելավումները չպետք է գերազանցապես հիմնված լինեն ճյուղային գերակայությունների վրա: Քաղաքականությունը պետք է ներառի ինչպես ճյուղային (ուղղահայաց) այնպես էլ փարաձքային (հորիզոնական) կառուցվածքները՝ ծրագրային հենքի վրա: Այդ կերպ պետությունը պետք է ինստիտուցիոնալ աջակցություն ապահովի մրցունակ և որակյալ ինովացիոն քլաստերների (փնջակապերի) առաջացմանը և զարգացմանը

ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԻՆՈՎԱՅԻՈՆ ԲԱՂԿԱՅՈՒՅԻՉԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

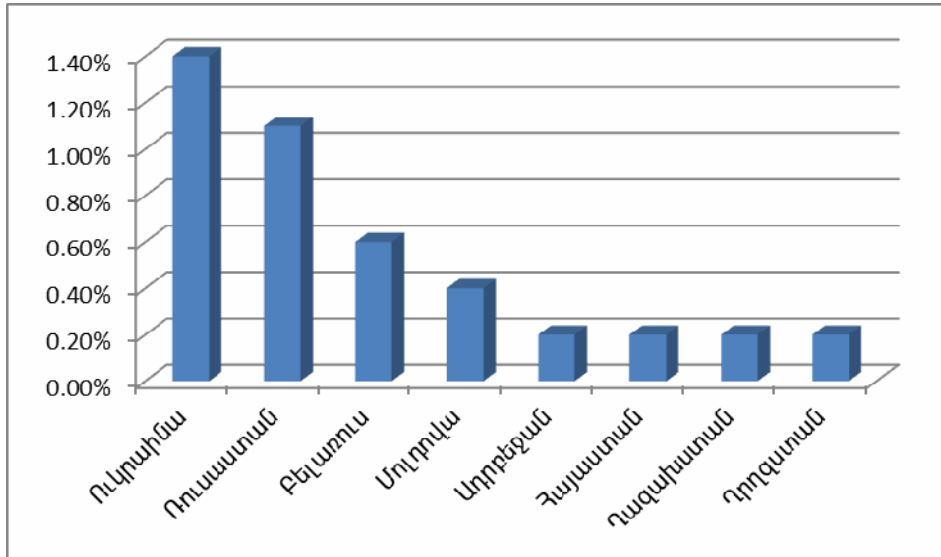
Տնտեսավարման ներկա պայմաններում գիտելիքի կարևորությունը չափազանց մեծ է, քանի որ այն ինովացիոն զարգացման հիմնական պայմանն է: Ինովացիոն զարգացման կանխարեսումներում ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաները զբաղեցնում են կարևոր տեղ⁴⁷: Ն կառավարության համար նույնպես գլխավոր հիմնախնդիր է տնտեսության ինովացիոն զարգացման անհրաժեշտ մակարդակին հասնելը՝ կառուցվածքային բարեփոխումների հիման վրա: «Մրցունակ պետություն» նշանակում է մրցունակ կրթական և գիտական համակարգ, որը պետք է ապահովի ոչ միայն գիտելիքի հաղորդումը, այլև գիտելիքի հետ աշխատելու ունակությունը⁴⁸: Որքանով է իրատեսական ինովացիոն քաղաքականությունը, արդյոք կարող ենք սպեղծել ինովացիոն տնտեսություն:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ առաջարկվել ու փորձարարական եղանակով հիմնավորվել են կայուն զարգացման ցուցանիշները: Այսպես՝ երկրի կայուն տնտեսական զարգացումը բնութագրում է տնտեսության ինովացիոն և սոցիալական ներուժի հավասարակշռված աճը տարածքային և համաշխարհային էկոլոգաֆունկցիոնալ ինովացիոն համակարգում ներառվելու հիման վրա, որն ապահովում է կյանքի նոր որակ, բարենպաստ գործարար միջավայր, բնակչության զբաղվածության արդյունավետ մակարդակ, շրջակա միջավայրի բարեկարգում: Դրանում գլխավոր դերը պատկանում է ինովացիոն զարգացման ցուցանիշներին: ԱՊՆ երկրների վիճակագրական փվյալների վերլուծությունը թույլ է տալիս բացահայտել մի շարք հիմնախնդիրներ՝ կապված ինովացիոն տնտեսությանը ԱՊՆ երկրների անցման հետ: Դրանցից առաջինը գիտելիքահենքության ցածր մակարդակն է (գիտական հետազոտությունների և մշակումներին հարկացվող ծախսերը ՆՆԱ-ի նկատմամբ %-ով): Նայաստանի Նանրապետությունում այդ ցուցանիշը կազմում է 0.2% (գծապարկեր 1), ինչը մի քանի անգամ փոքր է ինովացիոն տնտեսություն ունեցող երկրների այդ նույն ցուցանիշից: Նման իրավիճակ է նաև ԱՊՆ անդամ մյուս երկրներում, բացառությամբ Ռուսաստանի և Ուկրաինայի, որտեղ գիտական հետազոտություններին և մշակումներին հարկացվող ծախսերի տեսակարար կշիռը ՆՆԱ-ում բարձր է 1%-

⁴⁷ Дынкин А., Иванова Н., Инновационная динамика: глобальные тенденции и Россия // Проблемы теории и практики управления. 2008, №5, с. 8-20.

⁴⁸ Ն կառավարության ծրագիր, 18 հունիսի, 2012 թ., էջ 25:

ից Ռուսաստանի Դաշնությունում 2012 թ. փվյալներով այն կազմում է 1.1%, իսկ Ուկրաինայում՝ 1.4%:

Ֆորակապիկեր 1

Գիտական հեղափոխությունների և մշակումների վրա ծախսերի մեծությունը, %-ով ՆՆԱ-ի նկատմամբ 2012 թ.⁴⁹

Գիտական հեղափոխությունների և մշակումների վրա ծախսերի մեծությունը, %-ով ՆՆԱ-ի նկատմամբ⁵⁰

Աղյուսակ 1

h/h	ԱՊՏ երկիրը	Ազգային արժույթով			% -ով, ՆՆԱ-ի նկատմամբ		
		2010 թ.	2011 թ.	2012 թ.	2010 թ.	2011 թ.	2012 թ.
1.	Ադրբեջան /մլն մանաթ/	92.8	106.1	116.7	0.2	0.2	0.2
2.	Բելառուս /մլն բել. ռուբ/	1140.6	2081.9	3537.8	0.7	0.7	0.6
3.	Հայաստան /մլրդ դրամ/	7,987.9	9,276.6	9,713.2	0.2	0.2	0.2
4.	Ղազախստան /մլն տենգե/	33,466.8	43,351.6	51,253.1	0.1	0.1	0.2
5.	Գրղզստան /հազ սոմ/	320419.1	342521.4	446868.4	0.1	0.2	0.2
6.	Մոլդովա /հազ լեու/	316180.7	333470.9	368238.1	0.4	0.4	0.4
7.	Ռուսաստան /մլն ռուբ/	523377.2	610426.7	699869.8	1.1	1.0	1.1
8.	Ուկրաինա /մլն գրիվնա/	8995.9	9591.3	10558.5	1.1	0.9	1.4

⁴⁹ Կազմված է մեր կողմից ԱՊՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների փվյալների հիման վրա:

⁵⁰ Կազմված է ըստ նույն աղբյուրի:

Թեև ԱԳՏ բոլոր երկրներում գիտական հետազոտություններին և մշակումներին հարկացող ծախսերի ծավալները որոշակի աճ են արձանագրել (աղյուսակ 1), այնուամենայնիվ ՆՆԱ-ի նկատմամբ այն դեռևս չի ընդլայնվել, նույնիսկ ունեցել է նվազման միտում, օրինակ՝ Բելառուսում 2011 թ. արձանագրված 0.7%-ից 2012 թ. նվազել է մինչև 0.6%: Իրավիճակը փոքր-ինչ բարվոք է Ուկրաինայում, որտեղ 2012 թ. ավելացել է ՆՆԱ-ի նկատմամբ հաշվարկված գիտական գործունեության ֆինանսավորման ծավալը՝ հասնելով մինչև 1.4%-ի: Տնտեսության ցածր գիտելիքահեներությունը պայմանավորված է նաև գիտաարտիստիկական գործունեության կարևոր ուղղությունների ծախսերի ոչ ռացիոնալ բաշխմամբ (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

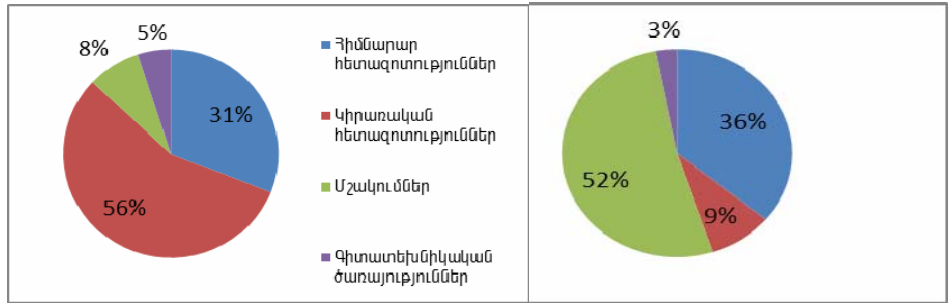
Գիտական հետազոտություններին և մշակումներին հարկացված ծախսերի բաշխումը՝ ըստ գիտահետազոտական գործունեության ուղղությունների, %-ով ծախսերի ընդհանուր ծավալի նկատմամբ⁵¹

h/h	ԱԳՏ երկիրը	Տարե- թիվը	Կիմնարար	Կիրառա-	Մշակում-	Գիտաարտի-
			հետազոտու- թյուններ	կան հետա- զոտու- թյուններ		
			%ով, գիտական հետազոտությունների և մշակումների ընդհանուր ծավալի նկատմամբ			
1.	Ադրբեջան	2011	51	34	8	7
		2012	51	26	13	10
2.	Բելառուս	2011	17	22	52	9
		2012	16	23	50	11
3.	Նայասպան	2011	31	56	8	5
		2012	36	9	52	3
4.	Ղազախստան	2011	17	47	22	14
		2012	22	48	23	7
5.	Ղրղզստան	2011	48	16	33	3
		2012	50	14	30	6
6.	Մոլդովա	2011	20	58	19	3
		2012	24	54	20	2
7.	Ռուսաստան	2011	19	20	60	1
		2012	16	20	63	1
8.	Ուկրաինա	2011	21	18	48	13
		2012	23	18	47	12

Ադրբեջանում և Ղրղզստանում չափազանց մեծ է հիմնարար հետազոտությունների ծախսերի ֆինանսավորմանն ուղղված մասնաբաժինը, որոնք բաց են ամբողջ աշխարհի համար և «առևտրային էֆեկտ» չեն

⁵¹ Կազմված է մեր կողմից ԱԳՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների տվյալների հիման վրա:

հեղափոխում: Ադրբեջանում և Նայասպանում բավական փոքր է մշակումների ֆինանսավորման արեսակարար կշիռը գիտափորձարարական աշխատանքներում, սակայն, ի տարբերություն Ադրբեջանի, որտեղ 2012 թ. էական փոփոխություն չի արձանագրվել 2011 թ. նկատմամբ, Նայասպանի Նանրապետությունում 2012 թ. ցուցանիշը կտրուկ աճ է արձանագրել՝ 8-ից հասնելով 52%-ի (գծապատկեր 2): Կիրառական հեղափոխությունների ֆինանսավորման գծով առաջատար են Ղազախստանն ու Մոլդովան, իսկ մշակումների գծով՝ Ռուսաստանի Դաշնությունը:

Գծապատկեր 2

ՀՀ-ում գիտական հեղափոխություններին և մշակումներին հարկացված ծախսերի բաշխումը ըստ գիտահեղափոխական գործունեության ուղղությունների, %-ով ծախսերի ընդհանուր ծավալի նկատմամբ 2011–2012 թթ.⁵²

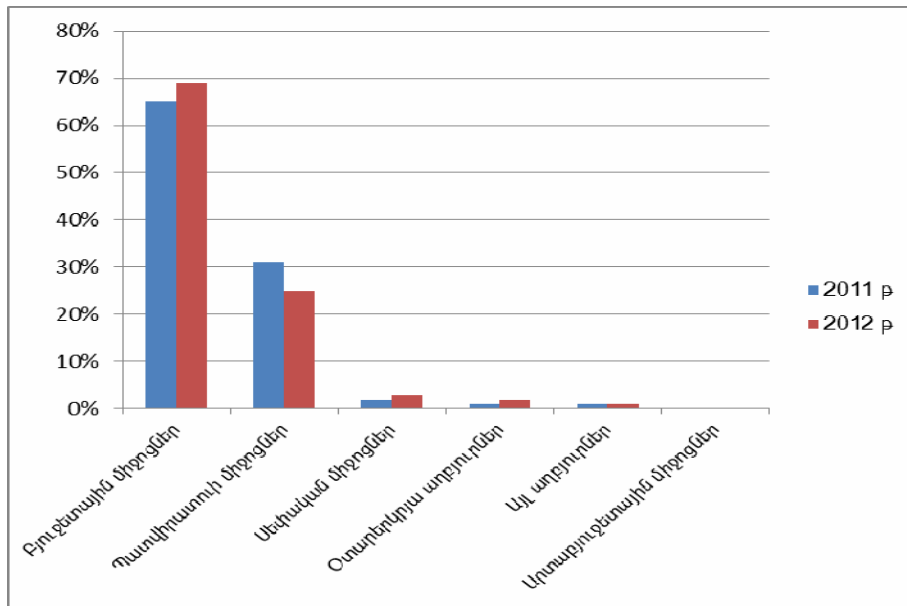
Դա շարք բանով պայմանավորված է ֆինանսավորման աղբյուրների կառուցվածքով (աղյուսակ 3): Նամենաբարբար ցածր է բյուջեֆային ֆինանսավորման մասնաբաժինը հեղափոխությունների և մշակումների վրա կարարված ընդհանուր ծախսերի մեջ Ռուսաստանում, Ղազախստանում և Ուկրաինայում: Արտաբյուջեֆային միջոցներից գիտության ֆինանսավորումը բավական ցածր է հեղափոխվող բոլոր երկրներում: Ցածր է նաև օտարերկրյա աղբյուրներից ստացվող ֆինանսական միջոցների մասնաբաժինը ծախսերի ընդհանուր կառուցվածքում: Պարվիրարտի միջոցներից ֆինանսավորման ցուցանիշները նույնպես բավարար չեն, ինչը հանգեցնում է միջոցների անարդյունավետ և առանց վերահսկողության վարմանը:

⁵² Կազմված է ՀՀ ԱՎԾ տվյալների հիման վրա:

Գիտական հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարված ծախսերը՝ ըստ դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների, %-ով

h/h	Երկիրը	Տարեթիվը	Բյուջային միջոցներ	Արտաբյուջային միջոցներ	Սեփական միջոցներ	Պատվիրատուի միջոցներ	Օտարերկրյա աղբյուրներ	Այլ աղբյուրներ
1.	Ադրբեջան	2011	90	1	6	3	-	-
		2012	89	2	4	5	-	-
2.	Բելառուս	2011	64	4	10	7	7	8
		2012	67	3	11	5	7	7
3.	Նայասպան	2011	65	-	2	31	1	1
		2012	69	-	3	25	2	1
4.	Ղազախստան	2011	56	2	40	1	1	5
		2012	57	2	39	1	1	-
5.	Ղրղզստան	2011	62	5	15	14	3	1
		2012	60	5	16	10	7	2
6.	Մոլդովա	2011	70	1	8	20	1	-
		2012	72	1	7	15	4	1
7.	Ռուսաստան	2011	51	2	7	33	5	4
		2012	51	2	7	32	4	4
8.	Ուկրաինա	2011	53	1	-	45	1	-
		2012	64	2	-	25	9	-

Ի դեպ, Նայասպանում նույնպես այդ ցուցանիշը դրսևորել է նվազման միտում՝ 2012 թ. 2011-ի համեմատությամբ նվազել է 6 փոկոսային կետով: Օտարերկրյա ներդրողները գերադասում են ֆինանսավորել առևտրաֆինանսական գործառնությունները և հումքային ճյուղերը, այլ ոչ թե հնարավոր մրցակիցներին: Միայն Բելառուսում, Ղրղզստանում և Ուկրաինայում օտարերկրյա ֆինանսավորման աղբյուրները համեմատաբար բարձր են: Նայասպանի Նանրապետությունում, կարծես թե, որոշակի դրական փոփոխություններ են նկատվում այս առումով, սակայն դրանք դեռ բավարար մակարդակի չեն (գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3

ՆՏ-ում գիտական հեղափոխությունների և մշակումների վրա ծախսերը ըստ՝ դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների, %-ով 2011–2012 թթ.⁵³

ԱՊՏ երկրները սարքավորումների ձեռքբերմանն ուղղում են հեղափոխություններին ու մշակումներին հարկազույժ ծախսերի ընդամենը 1–7%-ը (աղյուսակ 4), ի դեպ, Նայասարանի Նանրապետությունում 2012 թ. այն ունեցել է նվազման միտում 2011 թ. համեմատությամբ (գծապատկեր 4):

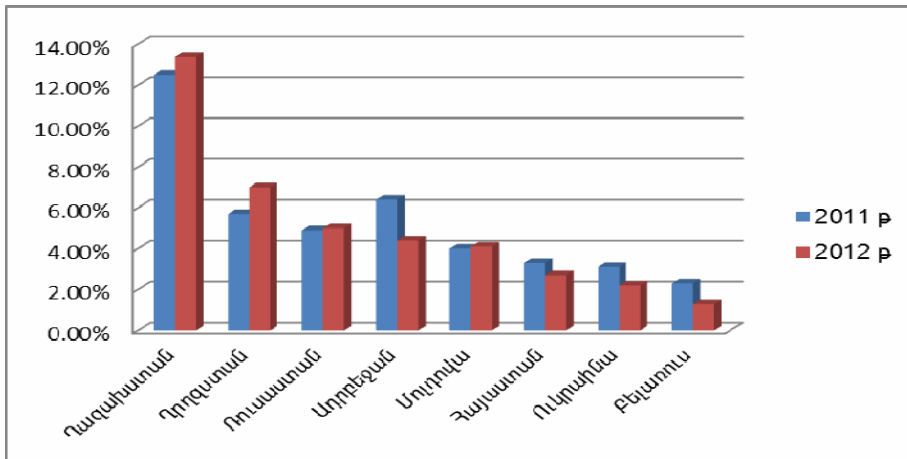
Աղյուսակ 4

Սարքավորումների ձեռքբերմանն ուղղված ծախսերը, %-ով գիտական հեղափոխություններին և մշակումներին ուղղված ծախսերի նկատմամբ, առանց անորրիզացիայի

h/h	Երկիրը	2011 թ.	2012 թ.
1.	Ադրբեջան	6.4	4.4
2.	Բելառուս	2.3	1.3
3.	Նայասարան	3.3	2.7
4.	Ղազախստան	12.5	13.4
5.	Ղրղզստան	5.7	7.0
6.	Մոլդովա	4.0	4.1
7.	Լուսսաստան	4.9	5.0
8.	Ուկրաինա	3.1	2.2

⁵³ Կազմված է մեր կողմից ԱՊՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների տվյալների հիման վրա:

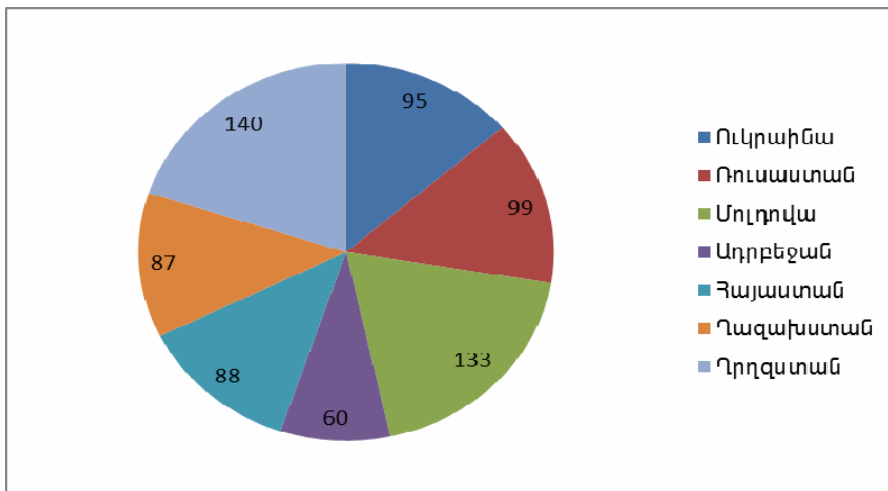
Նման պայմաններում գիտական նոր արդյունքներ և մրցունակ փոխնույրգիաներ դժվար թե ի հայտ գան:

Գծապատկեր 4

Սարքավորումների ձեռքբերմանն ուղղված ծախսերը, %-ով գիտական հեղափոխություններին և մշակումներին ուղղված ծախսերի նկատմամբ, առանց ամորֆիզացիայի⁵⁴ %-ով 2011–2012 թթ.⁵⁵

ԱՊՏ երկրների հեղափոխողների մեծ մասը կենտրոնացված է Ռուսաստանի Դաշնությունում (գծապատկեր 5):

Գծապատկեր 5

Գիտական հեղափոխություններ և մշակումներ կարարող կազմակերպությունների աշխատողների քանակը (մարդ)⁵⁶

⁵⁴ Կազմված է մեր կողմից ԱՊՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների փոխանակման վրա: Կազմված է ըստ նույն աղբյուրի:

⁵⁵ Կազմված է ըստ նույն աղբյուրի:

Դա նշանակում է, որ ԱՊՏ երկրների՝ ինովացիոն արժեքային անցման գիտական հենքը կարող է լինել միայն համարեղ, հակառակ դեպքում նրանք հավերժ կմնան որպես հեղինակազուրկ աշխարհի «հումքային կրիչներ»: Վերջին փորձերին գիտական հետազոտություններ և մշակումներ կարարող աշխարհողների թվաքանակը ունեցել է նվազման միտում, մասնավորապես՝ Տայասարանի Տանրապետությունում, Բելառուսում, Արդգսարանում, Մոլդովայում, Ռուսաստանում և Ուկրաինայում, իսկ, օրինակ, Ադրբեջանն ու Ղազախստանը այդ ցուցանիշի գծով դրսևորել են աճի միտում: 2012 թ. 2011-ի համեմատությամբ այդ երկրների գիտական հետազոտություններ և մշակումներ կարարող աշխարհողների թվաքանակը ավելացել է համապարասխանաբար 2886 և 2401 աշխարհողով (աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5

Գիտական հետազոտություններ և մշակումներ կարարող կազմակերպությունների աշխարհողների քանակը (մարդ)

h/h	Երկիրը	Տարի-թիվը	Ընդամենը	Այդ թվում		
				Տարազոտողներ և տեխնիկներ	Օժանդակ անձնակազմ	Այլ անձնակազմ
1.	Ադրբեջան	2011	18687	10229	5450	3008
		2012	21573	10217	7650	3706
2.	Բելառուս	2011	31194	19668	7200	4326
		2012	30437	19315	7240	3882
3.	Տայասարան	2011	5718	4748	566	404
		2012	5598	4421	556	621
4.	Ղազախստան	2011	18003	10444	4236	3323
		2012	20404	13205	4250	2949
5.	Արդգստան	2011	3333	2490	411	432
		2012	3236	2597	369	298
6.	Մոլդովա	2011	5114	3654	809	753
		2012	5121	3609	778	734
7.	Ռուսաստան	2011	735273	436353	178449	120471
		2012	726318	431525	175790	119003
8.	Ուկրաինա	2011	134741	84969	24779	24993
		2012	129945	82032	23866	24047

Ի դեպ նշենք, որ ԱՄՆ-ում, օրինակ, ամեն մի հետազոտողի հասնում է մինչև անգամ փասնյակ նորարարական մենեջերներ, որոնք զբաղվում են գիտահետազոտական մշակումների առևտրայնացմամբ: ԱՊՏ

⁵⁶ Կազմված է մեր կողմից ԱՊՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների փվյալների հիման վրա:

երկրներում նորարարական ենթակառուցվածք դեռևս չի ձևավորվել: Մինչ օրս հայրենական բուհերի լավագույն շրջանավարտները մեկնում են արտասահման, իսկ դրանից բխող բացասական հետևանքները մեր երկրի համար, կարծում ենք, քննարկման կարիք իսկ չունեն:

Աշխարավարձի միջնորդային փարբերակումը վերջին փարիներին դրական միտումներ է արձանագրել Ղազախստանում, Մոլդովայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, որպեսզի գիտական հետազոտությունների և մշակումների բնագավառում աշխարավարձի մակարդակն աճել է ավելի բարձր փեմպերով, քան փոփոխության այլ ճյուղերում, մասնավորապես՝ 2012 թ. 2011-ի համեմատ թվարկված երկրներում այն ավելացել է համապարասխանաբար 4, 2 և 3 փոկոսային կերպով (աղյուսակ 6):

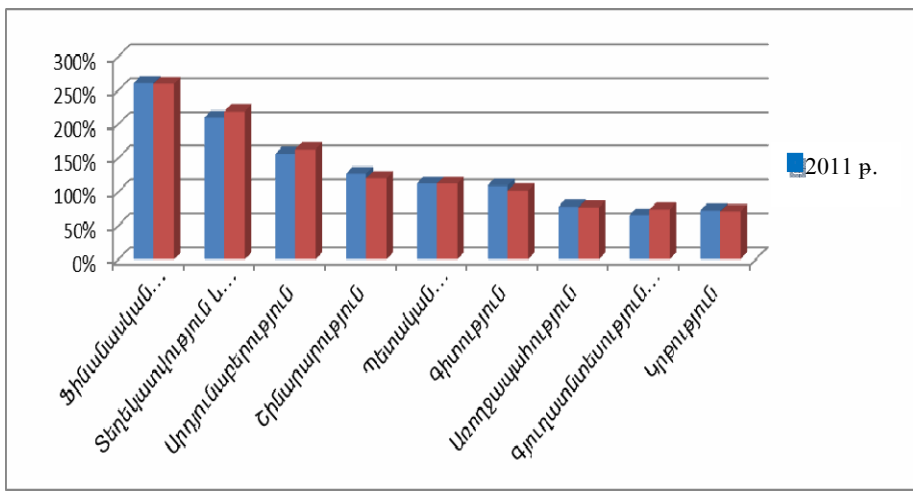
Տնփոխության առանձին ճյուղերում միջին աշխարավարձերի մակարդակների հարաբերակցությունը (%-ով միջին ամսական անվանական աշխարավարձի նկատմամբ)⁵⁷

Աղյուսակ 6

Խ/Խ	Երկիր	Տարեթիվ	Գիտություն	Արտադրություն	Առողջապահություն	Պետական կառուցում	Շինարարություն	Կրթություն	Ֆինանսական գործունեություն	Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն	Տեղեկատվություն և կապ
1.	Ադրբեջան	2011	164	324	45	110	142	77	275	54	155
		2012	155	351	43	113	147	72	264	50	156
2.	Բելառուս	2011	139	110	82	106	110	78	174	70	103
		2012	133	110	81	101	114	75	166	75	106
3.	Նայաստան	2011	109	156	78	112	127	72	261	65	210
		2012	102	163	77	112	120	71	260	74	219
4.	Ղազախստան	2011	198	118	76	99	113	67	194	54	144
		2012	202	125	74	95	108	63	192	48	143
5.	Ղրղզստան	2011	114	109	62	90	111	70	261	60	166
		2012	107	109	61	91	79	70	216	51	152
6.	Մոլդովա	2011	101	111	99	113	94	90	198	60	121
		2012	13	17	98	121	102	88	187	62	118
7.	Ռուսաստան	2011	106	193	75	118	101	67	238	53	122
		2012	109	189	77	134	97	71	221	53	118
8.	Ուկրաինա	2011	104	118	79	115	85	67	202	68	119
		2012	103	115	79	113	82	72	196	66	114

⁵⁷ Կազմված է մեր կողմից ԱԳՏ անդամ երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների փոխանակման վրա:

Նախառակ պատկերն է Ադրբեջանում, Բելառուսում, Ուկրաինայում, Նայասրանում և Ղրղզստանում: Բացի այն, որ թվարկված երկրներում գիտական հետազոտությունների և մշակումների ոլորտում հարկացվելիք միջին աշխատավարձերը 2012 թ. նվազել են 2011 թ. համեմատությամբ, դրանք ցածր են նաև Կոնգոյի Դեմոկրատիկ Հանրապետության այլ ոլորտներում արձանագրված աշխատավարձերի մակարդակներից, ինչը չի կարող խթանել այդ ոլորտի զարգացումը: Չէ՞ որ հենց նյութական շահագրգռվածությունն է առաջին հերթին մարդուն ստիպում ծախսել իր աշխատուժը, ահա և ս մեկ պարճառ, ինչը հանգեցնում է ուղեղների արտահոսքին երկրից: Իսկ առանց «ուղեղային կենտրոնների» դժվար թե հնարավոր կլինի խոսել Կոնգոյի Դեմոկրատիկ Հանրապետությունում ֆինանսական ոլորտում զբաղվածները երկու անգամ, շար դեպքերում՝ նույնիսկ ավելին են վարձարվում գիտական գործունեություն իրականացնողներից: 2012 թ. ֆինանսական ոլորտի աշխատողների աշխատավարձը կազմել է երկրում գրանցված միջին ամսական աշխատավարձի 260%-ը, մինչդեռ գիտական հետազոտությունների և մշակումների բնագավառում զբաղվածների աշխատավարձը կազմել է ընդամենը միջին ամսական աշխատավարձի 102 %-ը (գծապատկեր 6):

Գծապատկեր 6

ՆՏ Կոնգոյի Դեմոկրատիկ Հանրապետության առանձին ճյուղերում միջին աշխատավարձերի մակարդակների հարաբերակցությունը (%-ով միջին ամսական ամսական աշխատավարձի նկատմամբ) 2011–2012 թթ.⁵⁸

Անվիճելի է, որ երկրի Կոնգոյի Դեմոկրատիկ Հանրապետության առաջնաբային նշանակություն ունի ֆինանսական ոլորտը: Ներկայիս Կոնգոյի Դեմոկրատիկ Հանրապետության

⁵⁸ Կազմված է ՆՏ ԱՎԾ փվյալների հիման վրա:

վարման պայմաններում բանկերը իրենց ուրույն դերն ունեն դրանում: Այսօր մեր հանրապետությունում բանկային համակարգի աշխատողները երեք և ավելի անգամ բարձր են վարձապարվում գիրական գործունեությամբ զբաղվողներից: Սակայն եթե խելամիտ դաբենք, ապա պետք է փաստենք այն, որ հենց գիրական ներուժն է այդ նույն բանկային համակարգի հիմնական զարգացման հենքը: Այդ դեպքում ինչու պետք է նրանք ցածր վարձապարվեն: Մրանք հարցեր են, որ լուծում են պահանջում, հակառակ դեպքում հեռանկարում երկրի փնտեսական համակարգը կհայտնրվի փակուղում: Գիտության հետ համեմատած՝ բարձր են նաև արտադրության և կապի բնագավառի աշխատողների աշխատավարձերը: Եր չի մնում նաև արդյունաբերության ոլորտը: Նշված ոլորտների աշխատավարձի մակարդակները 2012 թ. գիրական հեղափոխություն իրականացնողների աշխատավարձի մակարդակների նկատմամբ ավելի են եղել համապատասխանաբար 2.1 և 1.5 անգամ: ԱՊՏ գրեթե բոլորերկրներում կրթության բնագավառում հարկացվելիք աշխատավարձերը միջին անվանական աշխատավարձերի նկատմամբ ունեցել են անկման միտումներ, բացառությամբ Ռուսաստանի և Ուկրաինայի, ինչը նույնպես բացասական ազդեցություն է թողնում նորարարական համակարգի և դրանով պայմանավորված երկրի փնտեսական զարգացման վրա: Անվիճելի է այն փաստը, որ որոնյալ կրթություն ստացած աշակերտն է հեղափոխում զբաղվելու որակյալ գիրական հեղափոխությամբ: Նման պայմաններում չի կարելի խոսել մարդկային կապիտալի դերի մեծացման մասին կայուն փնտեսական զարգացման ապահովման գործում:

2013 թ. սեպտեմբերի 4-ին Տամաշխարհային փնտեսական համաժողովը հրապարակեց «Տամաշխարհային մրցունակություն 2013/2014» զեկույցը⁵⁹, որում Տայաստանը աշխարհի 148 երկրների շարքում զբաղեցրել է 79-րդ տեղը՝ նախորդ տարվա 82-րդ տեղի համեմատ:

Երկրի մրցունակության մակարդակը գնահատելու նպատակով Տամաժողովի փորձագետները դիտարկել են ամեն մի երկրի փնտեսության **տասներկու հիմնասյուների** (հաստատությունների, ենթակառուցվածքների, մակրոփնտեսական կայունության, առողջապահության և տարրական կրթության, բարձրագույն կրթության և վերապատրաստումների, ապրանքային շուկայի արդյունավետության, աշխատուժի շուկայի արդյունավետության, ֆինանսական շուկայի զարգացվածության, տեխնոլոգիական պարասպրվածության, շուկայի չափի, գործարարության զարգացվածության և նորամուծությունների) մեջ ներառվող շուրջ 114 ցուցանիշներ:

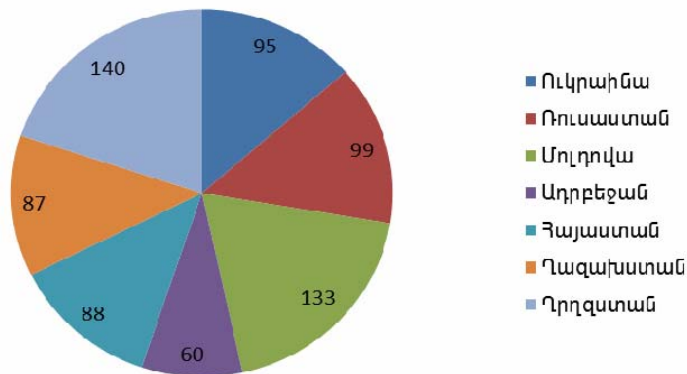
⁵⁹ Աղբյուրը՝ «Տամաշխարհային մրցակցության 2013-2014 զեկույց» Տամաշխարհային փնտեսական համաժողով, Ժնև, 2013 թ., 569 էջ:

Նախորդ տարվա համեմատ Նայաստանի մրցունակության 12 հիմնայուններից բարելավում է գրանցվել 7-ում, այդ թվում նաև նորամուծությունների ոլորտում (2 տեղով), որը հիմնականում տեղի է ունեցել **համալսարան - արդյունաբերություն - հեղափոխական համագործակցության** (բարելավում 15 տեղով), **գիտահեղափոխական ինստիտուտների որակի** (բարելավում 5 տեղով), ինչպես նաև 1 մլն մարդու հաշվով **պատենտների քանակի ավելացման** շնորհիվ (բարելավում 3 տեղով): Մակայն պետք է նշենք, որ արձանագրվել է նաև որոշակի հետընթաց **նորամուծությունների ունակության** (15 տեղով) և **առաջավոր տեխնոլոգիական արտադրանքի պետական գնումների** (3 տեղով) ոլորտներում: ԱՊՏ երկրների կտրվածքով նորամուծությունների մակարդակով Նայաստանը գերազանցում է Ղրղզստանին, Մոլդովային, Ռուսաստանի Դաշնությանը, Ուկրաինային (աղյուսակ 7, գծապատկեր 7):

Նայաստանի դիրքը ԱՊՏ երկրների թվում «Նորամուծություններ և կադարելագործման խթանիչներ» փուլի առանձին գործոնների գծով (2013–2014 թթ. ինդեքս)

Աղյուսակ 7

Երկիրը	Նորամուծություններ և կադարելագործման խթանիչներ
Ադրբեջան	60
Ղազախստան	87
Նայաստան	88
Ուկրաինա	95
Լուսաստան	99
Մոլդովա	133
Ղրղզստան	140

Գծապատկեր 7

Նայաստանի դիրքը ԱՊՏ երկրների թվում «Նորամուծություններ և կադարելագործման խթանիչներ» փուլի առանձին գործոնների գծով (2013–2014 թթ. ինդեքս)

ԱՊՏ-ն կարող է դառնալ կայուն ինովացիոն փոփոխությամբ մակրոտեգիոն՝ հենվելով իր մարդկային կապիտալի վրա: Ինչպես նշել է Ջ. Սփիգլիցը, նոր տեխնոլոգիաները ինովացիոն ոլորտում կարարվող ներդրումների հետ միասին հնարավորություն կտան զարգացող երկրներին հասնելու դրական արդյունքների իրենց փոփոխական քաղաքականություններն իրականացնելիս: Նամափեղ ներդրումները հնարավորություն կտան միավորել ԱՊՏ անդամ երկրների ոչ լիարժեք օգտագործվող ֆինանսական և աշխարհային ռեսուրսները:

«Տնտեսական զարգացում» և «Տնտեսական աճ» հասկացությունները փոխարինվող հետազոտություններում թեև հաճախ օգտագործվում են որպես հոմանիշ, սակայն մի շարք ուսումնասիրություններում հստակորեն նշվում են դրանց հիմնական տարբերությունները: Տնտեսական աճը, սովորաբար, դիտվում է որպես գործընթաց, որը փոխարինում է մեջ քանակական և որակական փոփոխությունների արդյունք է, ինչպես օրինակ՝ հողային, աշխատանքային, ձեռնարկատիրական ռեսուրսների, ինչպես նաև կապիտալի և տեխնոլոգիաների քանակական և որակական բարելավումը, կապիտալի և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը: Ի տարբերություն տնտեսական աճի՝ տնտեսական զարգացումը փոխարինում է սոցիալտնտեսական ենթակառուցվածքների որակական փոփոխություններով գնահատվող գործընթաց է: Մեյրի և Բոլդվինի բնորոշմամբ տնտեսական զարգացումը մի գործընթաց է, երբ տնտեսությունում մեկ շնչի հաշվով իրական եկամուտն աճում է տնտեսական ժամանակահատվածում: Ներառություններում առանձնացնում են տնտեսական զարգացման այն առանձնահատկությունները, որ բնորոշ են զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրներին: Այսպես, կայուն տնտեսական աճ, հեղափոխություն՝ նաև զարգացում արձանագրող տնտեսությունները որպես կանոն բնութագրվում են արդյունաբերական ոլորտի, կապիտալային միջոցների, բարձր տեխնոլոգիաների կիրառման մեծ տեսակարար կշիռներով և բնակչության աճի ցածր արագությամբ⁶⁰:

Ներկա ուսումնասիրության շրջանակներում կանոնադաշտնանք որոշ տնտեսական ցուցանիշների (մեկ շնչին ընկնող ՆՆԱ, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, հիմնական կապիտալի համախառն կուտակում և այլ) և կառավարման մակարդակը գնահատող մի շարք որակական ցուցանիշների (քաղաքական կայունություն, կառավարման արդյունավետություն, ձայնի ազատություն, կոռուպցիայի վերահսկողություն և այլն) փոխկապվածությանը: Կիրառվում է առկա տվյալների միջոցով գնահատել ՆՆ-ում վերոհիշյալ ցուցանիշների տեմպն ու դինամիկան:

Վերջին երկու փաստանյայտում տնտեսական աճի և քաղաքական ռեժիմի կայունության փոխկապվածության բազմաթիվ ուսումնասիրություններ կան: Առավել հայտնի են Ռոնների, Գուպտայի, Բարրոյի, Ալեզի-

⁶⁰ <http://www.newagepublishers.com/samplechapter/000186.pdf>

նայի և Տաբեյինիի, Պերոպիի և այլոց վերլուծությունները: Որոշ հեղափոխություններ եզրակացնում են, որ քաղաքական անկայունության վիճակը ուղղակիորեն խոչընդոտում է և կրճատում արտադրական գործոնների արտադրողականությունը⁶¹: Բարրոյի գնահատմամբ՝ քաղաքական անկայունություն պայմանավորող հիմնական երևույթները հակադարձ են հարաբերակցված (կոռելացված) ՆՆԱ-ի աճի տեմպերի և ՆՆԱ-ի մեջ ներդրումների տեսակարար կշռի հետ: Ըստ հեղափոխողի՝ քաղաքական անկայունությունը, նախ և առաջ, բացասաբար է անդրադառնում սեփականության իրավունքի ինստիտուցիոնալ վրա, ինչն էլ, իր հերթին, խոչընդոտում է տնտեսական աճին և ներդրումների տեմպերի ավելացմանը⁶²: Նեոկոնսերվատիվները ցույց են տալիս, որ քաղաքական անկայունության երևույթը, որպես կանոն, ունի կայուն և փոփոխական բնույթ. այն երկրները, որոնք աչքի են ընկնում կառավարության հաճախակի փոփոխություններով, ունեն կառավարման ճգնաժամերում հայտնվելու ավելի մեծ հավանականություն⁶³:

Տեսական և էմպիրիկ գրականությունը առանձնացնում է քաղաքական անկայունություն հարուցող երկու խումբ երևույթներ⁶⁴. առաջին խումբը կազմում են սոցիալ-քաղաքական խռովություններով պայմանավորված իրադարձությունները՝ զանգվածային ահաբեկչություն, քաղաքական սպանություններ, անկարգություններ, հեղափոխություններ և այլն, որոնց պարճառ կարող են լինել ազգային, լեզվական, կրոնական, գաղափարական և տնտեսական հակամարտությունները, որոնք բավարար միջամտություն և լուծում չեն ստանում առկա ինստիտուցիոնալ: Երկրորդ խմբի մեջ են այնպիսի իրադարձություններ, ինչպիսիք են կառավարության հրաժարականը, ընտրական և հետընտրական անսպասելի զարգացումները և այլն՝ հիմնականում պայմանավորված ընտրողների և ընտրվողների կամ հասարակության և առկա կառավարության միջև շահերի բախմամբ: Երկու խումբ իրադարձություններն էլ ստեղծում են անորոշության մթնոլորտ, ինչպես ինստիտուցիոնալ համակարգի (պետական կառավարման ձև, իրավական համակարգ և այլն), այնպես էլ տնտեսության ընդհանուր զարգացման առանցքի (հարկային դրույքաչա-

⁶¹ Gupta D., *The Economics of Political Violence*, New York, NY: Praeger, 1990.

Alesina Alberto, Ozler Sule, Roubini Nouriel, Swagel Philip, „Political Instability and Economic Growth,” working paper, W4173, National Bureau of Economic Research, 1992.

⁶² Մեջբերումը տե՛ս Ali, M. Political Instability, Policy Uncertainty, and Economic Growth: An Empirical Investigation, JEL O17, O40, P51; Atlantic Econ. J., 29(1): pp. 87-106, Mar. 01.

⁶³ Alesina Alberto, Ozler Sule, Roubini Nouriel, Swagel Philip, „Political Instability and Economic Growth”, working paper, W4173, National Bureau of Economic Research, 1992.

⁶⁴ Carmignani F., POLITICAL INSTABILITY, UNCERTAINTY AND ECONOMICS, JOURNAL OF ECONOMIC SURVEYS Vol. 17, No. 1, 0950-0804/03/01 0001-54, Blackwell Publishing Ltd. 2003, 9600 Garsington Road, Oxford, OX4 2DQ, UK.

փեր, ամբողջական պահանջարկ, հասարակական բարիքների անհրաժեշտ քանակության կանխատեսում, փոխանակային կուրսերի քաղաքականություն, սղածի կարգավորմանն ուղղված քաղաքականություն և այլն) շուրջ: Ձևավորված անորոշության մթնոլորտը, իր հերթին, նվազեցնում է մասնավոր անհատների և ֆիրմաների՝ տվյալ տնտեսության մեջ ներդրումներ կատարելու խթանները: Տեսական հիմնավորմամբ հանդերձ՝ էմպիրիկ գրականությունը միշտ չէ, որ միանշանակ և վերջնականորեն փաստում է տրամաբանական այս շղթայի ճշմարտացիությունը և կայուն բնույթը: Օրինակ, Բարրոյի⁶⁵ հեղափոխությունները փաստում են, որ հեղափոխությունները, հեղաշրջումները, ինչպես նաև քաղաքական սպանությունները բացասական են անդրադառնում տնտեսական աճի գործընթացի վրա, մինչդեռ Էսպերլիի և Ռեբելոյի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ քաղաքական սպանությունները և պատերազմների հետևանքով մարդկային կորուստները էական ազդեցություն չունեն տնտեսական աճի ցուցանիշի վրա: Լիվինի և Ռենելփի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հեղափոխությունները և հեղաշրջումները, քաղաքացիական ազատության ինդեքսը չունեն էական հարաբերակցություն տնտեսական աճի հետ, սակայն հեղափոխությունները և հեղաշրջումները ՆՆԱ-ի մեջ ներդրումների տեսակարար կշռի ցուցանիշի հետ զգնվում են բացասական հարաբերակցության մեջ⁶⁶: Ըստ Սալայի Մարտինի հեղափոխությունների՝ հեղափոխությունները և հեղաշրջումները բացասաբար են անդրադառնում տնտեսական աճի վրա (երբ ներդրումների ցուցանիշը որպես ռեգրեսոր ներառված չէ աճի հավասարման մեջ), սակայն քաղաքական սպանություններն ու էթնոլեզվական հակամարտությունները չունեն էական ազդեցություն տնտեսական աճի վրա: Ալեզինան և Պերոտին էմպիրիկ տվյալների միջոցով հիմնավորում են, որ սոցիալ-քաղաքական անկայունության ամփոփ ինդեքսը բացասական կախվածության մեջ է տնտեսական աճի ցուցանիշից⁶⁷:

Փորձենք տնտեսական զարգացումը բնութագրող քանակական որոշ ցուցանիշների միջոցով ներկայացնել, թե արդյոք դրանք որոշակի կախվածություն ունեն քաղաքական կայունության, ինչպես նաև կառավարման որակն ու արդյունավետությունը գնահատող այլ ցուցանիշներից: Թեպետ փորձնական հեղափոխությունները, ինչպես արդեն նշել

⁶⁵ Barro R.J., Economic growth in a cross-section of countries. The Quarterly Journal of Economics, 106, 1991, 407–443

⁶⁶ Carmignani F., POLITICAL INSTABILITY, UNCERTAINTY AND ECONOMICS, JOURNAL OF ECONOMIC SURVEYS Vol. 17, No. 1, 0950-0804/03/01 0001–54, Blackwell Publishing Ltd. 2003, 9600 Garsington Road, Oxford, OX4 2DQ, UK.

⁶⁷ Alesina, A. and Perotti, R. (1996) Income distribution, political instability and investment. European Economic Review, 40, 1203–1228.

ենք, հիմնված են փնտրեսական աճի և քաղաքական անկայունության (առավելապես անկայունության, քան թե կայունության) կապի գոյության փեսական հիմնավորումների գործնական ապացույցների փնտրությունների վրա:

Աղյուսակ 8

Նարաբերակցական (կոռելացիայի) մաքրից (ՆՆ 1996–2012 թթ.)

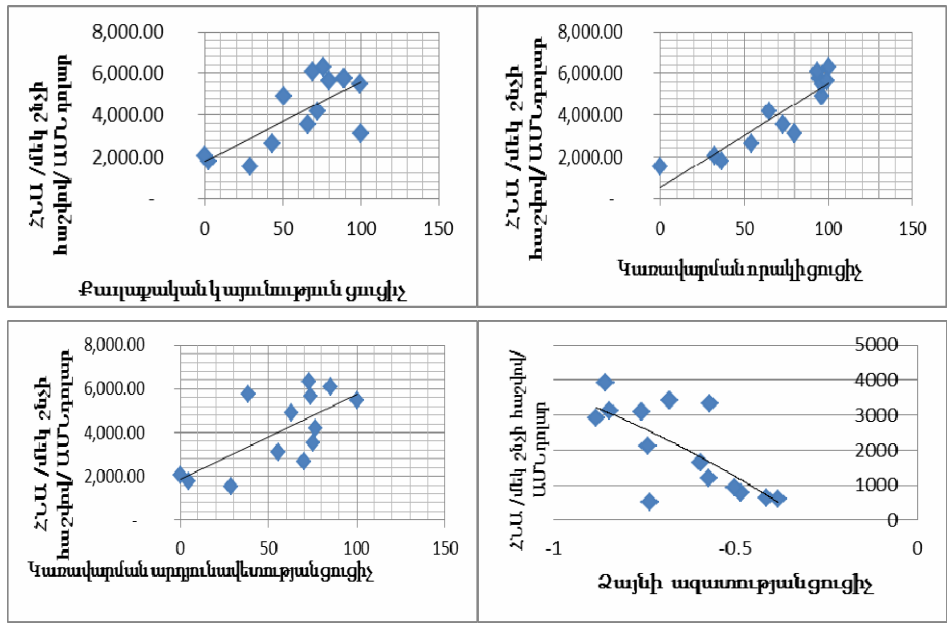
Հայաստան 1996-2012 թթ.	Չայնի ազատություն	Քաղաքական կայունություն	Կառավարման արդյունավետություն	Կառավարման որակ	ՀՆԱ/մեկ շնչի հաշվով (ընթացիկ ԱՄՆ դոլար)
ՀՆԱ/մեկ շնչի հաշվով (ընթացիկ ԱՄՆ դոլար)	-0.713	0.666	0.615	0.839	1

Հայաստան 1996-2012թթ.	Չայնի ազատություն	Քաղաքական կայունություն	Կառավարման արդյունավետություն	Կառավարման որակ	ՀՆԱ/մեկ շնչի հաշվով
ՀՆԱ/մեկ շնչի հաշվով (ԱՄՆ դոլար՝ ըստ գնողունակության պարիտետի)	-0.652	0.75	0.714	0.914	1

Աղյուսակ 8-ի արդյունքները հաշվարկված են «Նամաշխարհային կառավարման ցուցիչներ» ծրագրի շրջանակներում 2013 թ. կախարված հեղափոխության փնտրությունների հիման վրա: Նշված հեղափոխության արդյունքները ներկայացված են առանձին փնտրական ցուցիչների փնտրով (1996–2012թթ.)⁶⁸, որոնց արժեքները փնտրանվում են -2.5-ից 2.5 բալային փնտրություն: -2.5 փնտրալ ցուցիչի նվազագույն, իսկ 2.5՝ առավելագույն արժեքն է: Սփորն ներկայացված չորս գծապարկերները (գծապարկեր 8) արփացում են չորս ցուցիչների և մեկ շնչին ընկնող ՆՆ-ի գուգակցումները (ՆՆ, 1996–2012 թթ.): Մեկ շնչին ընկնող ՆՆ-ի ցուցանիշները վերցված են Նամաշխարհային բանկի փնտրությունների բազայից⁶⁹: Ինչպես երևում է հարաբերակցական (կոռելացիոն) մաքրիցից (աղյուսակ 8), չորս ցուցիչների կապը մեկ շնչին ընկնող ՆՆ-ի հեղա քնութագրվում է հարաբերակցության կան միջին, կան բարձր ասփիճաններով: «Չայնի ազատություն», ցուցիչի և մեկ շնչին ընկնող ՆՆ-ի միջև հարաբերակցության գործակիցը բացասական է, մինչդեռ մնացյալ երեք ցուցիչներինը՝ դրական: Ինչն էլ ենթադրում է, որ 1996–2012 թթ. մեկ շնչին ընկնող ՆՆ-ի աճի միփումանը գուգընթաց՝ Չայնի ազատության ցուցիչը դրսևորել է

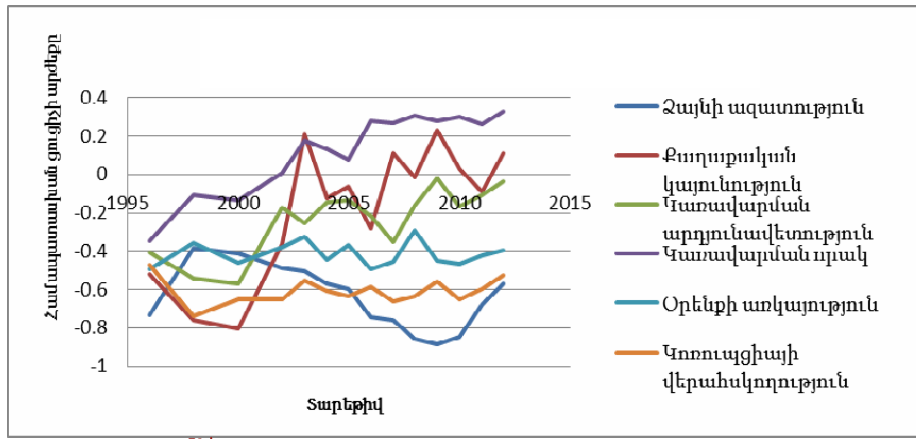
⁶⁸ www.govindicators.org
⁶⁹ http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD

նվազման միտում, մինչդեռ քաղաքական կայունության, կառավարման արդյունավետության, կառավարման որակի ցուցիչները աճել են:

Գծապատկեր 8

Նամաշխարհային կառավարման 4 ցուցանիշների և մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ միջև գուգակցումները (ՀՀ 1996–2012 թթ.)

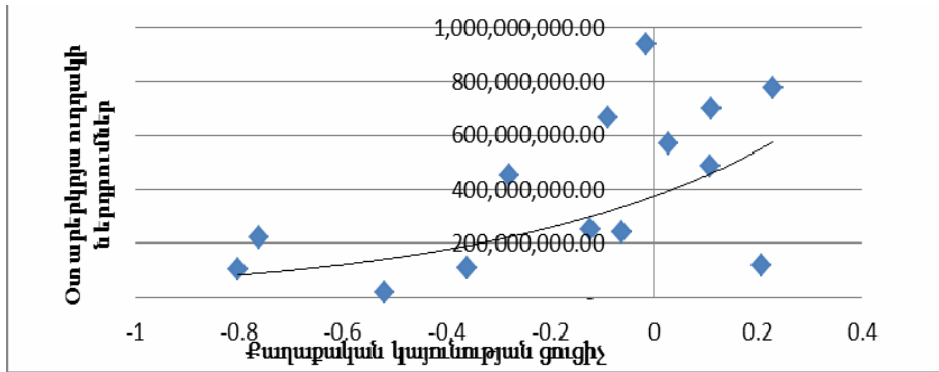
Գծապատկեր 9⁷⁰

ՀՀ կառավարման ցուցիչների դինամիկան 1996–2012 թթ

Գծապատկեր 9-ում ներկայացված է ՀՀ կառավարման վեց ցուցիչների դինամիկան 1996–2012 թթ. ժամանակահատվածում:

⁷⁰www.govindicators.org

Ինչպես երևում է գծապատկեր 10-ից՝ քաղաքական կայունության ցուցիչը դրական է հարաբերակցված օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալների հետ: Բոլոր այն փարիներին, երբ ՀՀ-ի համար գրանցվել է քաղաքական կայունության բարձր ցուցիչ, ՀՀ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների բարձր ցուցանիշներ են գրանցվել:

Գծապատկեր 10

ՀՀ-ում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների և քաղաքական կայունության ցուցիչի զուգակցումների բաշխվածությունը (ՀՀ 1996–2012 թթ.)

Մարդկային ներուժի զարգացման ցուցիչի (ՄՆԶՑ)⁷¹ և քաղաքական կայունության, կառավարման արդյունավետության, կառավարման որակի ցուցիչների հարաբերակցության գործակիցները շարք բարձր են (տե՛ս աղյուսակ 9): Դրական, սակայն ցածր հարաբերակցության գործակիցներով են աչքի ընկնում օրենքի առկայության և կոռուպցիայի վերահսկողության ցուցիչների և մարդկային ներուժի ցուցիչի միջև կապը:

Աղյուսակ 9

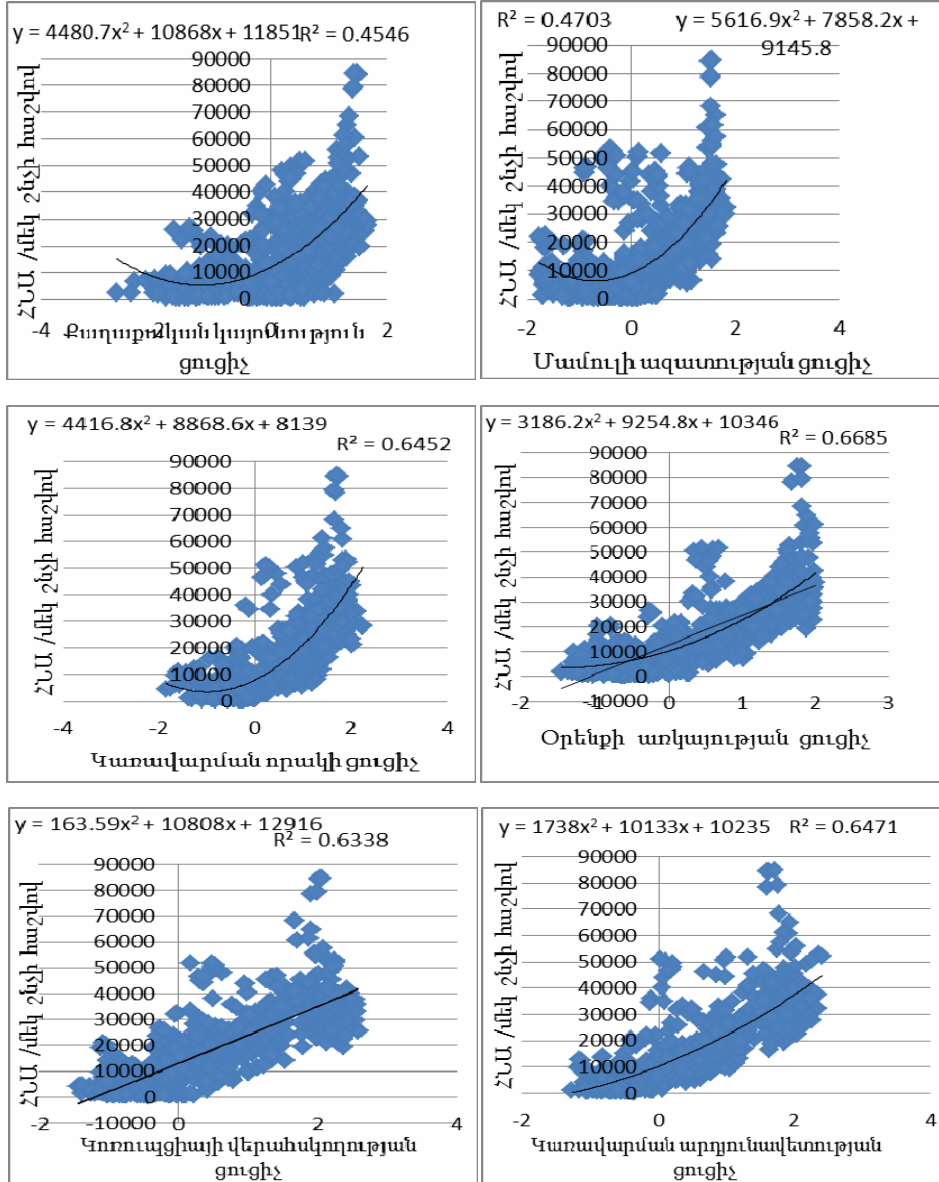
ՄՆԶՑ-ի և կառավարման 5 ցուցիչների միջև հարաբերակցության գործակիցները

ՀՀ (2000–2012 թթ.)	Քաղաքական կայունություն	Կառավարման արդյունավետություն	Կառավարման որակ	Օրենքի առկայություն	Կոռուպցիայի վերահսկողություն
ՄՆԶՑ	0.886946	0.772211568	0.970783	0.2385229	0.37264653

Սպորն ներկայացված գծապատկերները (տե՛ս Գծապատկեր 11) կառուցված են աշխարհի 200 երկրների համապատասխան ցուցանիշների հիման վրա, որոնք ընդկրկում են 1996–2012 թթ., դիտարկումների

⁷¹ <http://hdr.undp.org>

ընդհանուր թիվը՝ 2085: Ինչպես երևում է գծապարկերներից՝ կառավարման բոլոր վեց ցուցիչների և մեկ շնչի հաշվով ՆՆԱ-ի ցուցանիշների (արտահայտված ԱՄՆ դոլարով) զուգակցումները պարկերում են դրական և աճող միպրումներ ունեցող կորեր:

Գծապարկեր 11

Նամաշարհային կառավարման ցուցիչների և մեկ շնչի հաշվով ՆՆԱ զուգակցումները (ՆՆ 1996–2012 թթ.)

Նշված բոլոր վեց ցուցիչներն ունեն դրական հարաբերակցվածության (կոռելացվածության) միջին և բարձր աստիճան մեկ շնչին ընկնող հիմնական կապիտալի համախառն կուտակումներ⁷² ցուցանիշի հետ և ցածր, սակայն դրական հարաբերակցվածություն օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ցուցանիշի հետ (տե՛ս աղյուսակ 10):

Աղյուսակ 10

Նարաբերակցության աղյուսակ (186 երկիր, 2000–2012 թթ.)

	Չայնի ազատություն	Քաղաքական կայունություն	Կառավարման արդյունավետություն	Կառավարման որակ	Օրենքի առկայություն	Կոռուպցիայի վերահսկողություն
Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ (ԱՄՆ դոլար)	0.184296	0.124955	0.307335	0.28825	0.2754076	0.26891348
Հիմնական կապիտալի համախառն կուտակում (ԱՄՆ դոլար՝ մեկ շնչի հաշվ.)	0.516702	0.5435340	0.709189	0.65883	0.7044392	0.72297369
Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար՝ ըստ գնորոնակության պարիստետ)	0.526688	0.5836479	0.762406	0.72462	0.746243	0.75053694

Կառավարման վեց ցուցիչները նաև դրական և բարձր հարաբերակցվածության գործակից ունեն մարդկային ներուժի զարգացման ցուցիչի հետ, ինչն ակնհայտորեն երևում է աղյուսակ 11-ում ներկայացված հարաբերակցվածության գործակիցներից: Այս գործակիցները հաշվարկվել են աշխարհի 186 երկրների համապատասխան ցուցանիշների հիման վրա, որոնք ընդրկում են 2000–2012 թթ. (դիտարկումների թիվը 903):

Աղյուսակ 11

ՄՆԶՑ-ի և կառավարման 6 ցուցիչների միջև հարաբերակցության գործակիցները (186 երկիր, 2000–2012 թթ.)

	Չայնի ազատություն	Քաղաքական կայունություն	Կառավարման արդյունավետություն	Կառավարման որակ	Օրենքի առկայություն	Կոռուպցիայի վերահսկողություն
ՄՆԶՑ	0.63	0.62	0.80	0.76	0.77	0.72

⁷² Հիմնական կապիտալի համախառն կուտակումը ռեզիդենտ կառուցվածքային միավորների փոխարինող սակն օգուտ սպանալու նպատակով միջոցների ներդրումն է հիմնական կապիտալի օբյեկտներում:

Այսպիսով, վերը նշված դիֆարկումները ցույց են տալիս, որ պեպական կառավարման մակարդակը գնահատող վեց ցուցիչներն ունեն բարձր և դրական հարաբերակցություն մեկ շնչին ընկնող ՆՆԱ-ի, հիմնական կապիտալի համախառն կուտակման (մեկ շնչի հաշվով) ցուցանիշների, մարդկային ներուժի զարգացման ցուցիչի հետ և ցածր, սակայն դրական հարաբերակցություն օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ցուցանիշի հետ:

Վերը նշված ցուցանիշների միջոցով, փորձել ենք սպանալ ռեգրեսիոն մոդել, որտեղ որպես անկախ փոփոխական ընտրված է մեկ շնչին ընկնող ՆՆԱ-ն, իսկ որպես կախյալ փոփոխականներ քաղաքական կայունության, կառավարման արդյունավետության, կառավարման որակի ցուցիչները, հիմնական կապիտալի համախառն կուտակման (մեկ շնչի հաշվով), օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ցուցանիշները (դիֆարկումների թիվը՝ 1977, մոդելը ներառում է աշխարհի 200 երկրների 1996–2012 թթ. համապատասխան ցուցանիշները): Ստացված գծային ռեգրեսիոն մոդելի դետերմինացիայի գործակիցը՝ $r^2 = 87\%$, ինչը բարձր ցուցանիշ է: F թեստի արդյունքներով H_0 վարկածը մերժվել է (երբ $p = 0.05$), ինչը հավասարում է, որ հավասարման բոլոր փոփոխականների գործակիցները միաժամանակ զրո լինել չեն կարող: Ստացված հավասարումն օգրագործելով կարելի է գնահատել, թե որքանով կփոփոխվի, օրինակ, ՆՆ մեկ շնչին ընկնող ՆՆԱ-ն, եթե քաղաքական կայունության ցուցիչը փոփոխվում է 1-ով, այս դեպքում այն 400–500 ԱՄՆ դոլար է, իսկ կառավարման արդյունավետության ցուցիչի 1-ով փոփոխելու դեպքում՝ 1000–1200 ԱՄՆ դոլար:

Վերլուծության արդյունքները կարելի է առավել ճշգրտել, եթե ընդլայնված ներկայացվի կառավարման վեց ցուցիչների առանձին բաղկացուցիչները, այսինքն՝ անհրաժեշտ է առավել մանրամասն վերլուծել, թե որ գործոնն է առավել ազդեցիկ զարգացման գործընթացի վրա:

5

ՆՏՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻՑ ԱԿՆԿԱՎՈՂ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

5.1 Կապիտալի ծախսի հաշվարկման փարածված մեթոդաբանությունները և դրանց մասնակի կիրառությունը ՆՏ փնտրության համար: Ներդրումներից ակնկալվող վերադարձի արժեքը Նայաստանում

Չարգացող փնտրություններում ներդրումների իրականացման փեսանկյունից կարևոր է գնահատել փնտրությունում ներդրում կատարելու ռիսկայնության և ներդրումներից ակնկալվող վերադարձի արժեքները: Այլ կերպ ասած՝ խիստ կարևոր է որոշակի պարկերացում ունենալ կապիտալի վերադարձի նվազագույն սահմանային արժեքների մասին:

Տնտեսագիտական գրականությունում կան երկրի ռիսկի և ներդրվող կապիտալի ակնկալվող վերադարձի հաշվարկման փարբեր եղանակներ: Այսպեղ խոսքը վերաբերում է համակարգային ռիսկին: Նամակարգային է այն ռիսկը, որը հնարավոր չէ նվազեցնել բազմազանեցման միջոցով: Այս առումով ներդրողներն իրենց ներդրումներից ակնկալվող վերադարձը պայմանավորում են համակարգային ռիսկի մակարդակով: Այլ կերպ ասած՝ բարձր համակարգային ռիսկի դեպքում ներդրումներից ակնկալվող վերադարձը պետք է լինի ավելի բարձր: Նամակարգային ռիսկի գնահատման պարգագույն մոտեցումներից է Շառփի, Լինթերի և Բլաթի CAPM (capital asset pricing model) մոդելը⁷³: Այս մոդելը սկզբնապես ներկայացվել է ԱՄՆ փնտրության օրինակով, ընդ որում՝ սկզբնական շրջանում որոշ էմպիրիկ հեղազոտություններ ընդգծում էին մոդելի կիրառելիությունն ԱՄՆ-ի փնտրության համար⁷⁴:

Մոդելի հիմնական հավասարումը հետևյալն է՝

$$r_i = r_f + \beta_i(r_m - r_f),$$

որտեղ՝ r_i -ն i ակտիվում իրականացվող ներդրումից ակնկալվող վերադարձն է, r_f -ն ռիսկ չկրող ակտիվից ակնկալվող վերադարձն է (հիմնականում պետական պարտատոմսերի մասին է խոսքը), $(r_m - r_f)$ -ը՝ փվյալ շուկայում իրականացված ներդրման հավելյալ ռիսկը կրելու «պարգևավճարն» է, իսկ β_i ՝ փվյալ շուկայի համակարգային ռիսկի գնահատման գործակիցն է:

⁷³ „Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk”, Sharpe William, Journal of Finance, 1964.

„Capital market equilibrium with restricted borrowing”, Black Fisher, Journal of Business, 1972.

⁷⁴ „Risk, Return and Equilibrium: Empirical Tests”, Fama, Eugene and MacBeth, Journal of Political Economy, 1973.

Այս մոդելն առաջին անգամ միջազգային համապեքստում օգտագործել է Մոլնիկը⁷⁵: Մակայն մի շարք հեղափոխություններ մատնանշում էին, որ այս մոդելի կիրառումը զարգացող տնտեսությունների համար պիտանի չէ⁷⁶: Ջարգացող տնտեսությունների համար երկրի ռիսկի հաշվարկման տեսանկյունից փարածված են մի շարք մոդելներ. մասնավորապես՝ Գոլդմանի (տոկոսադրույքների սփրեդի մոդելը), CSFB-ի, Դամոդարանի և Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանտայի մոդելները⁷⁷: Մույն հեղափոխությունում կօգտվենք Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանտայի մոդելից՝ կիրառելով այն ՆՆ տնտեսության համար: Մոդելը կառուցվել է 135 երկրների համար: Մոդելի կառուցման կարևոր առանձնահատկություններից է այն, որ ռիսկի գնահատման ցուցանիշի հաշվարկումը պետք է հնարավոր լինի հեղափոխվող 135 երկրների համար՝ նույնիսկ այն երկրներում, որտեղ կապիտալի շուկան, ըստ էության, բացակայում է⁷⁸:

Մոդելի մյուս կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ բացառում է մակրոտնտեսական ցուցանիշների օգտագործումը՝ պայմանավորված նրանով, որ մի շարք դեպքերում զարգացող երկրների համար մակրոտնտեսական վիճակագրական տվյալները պարունակում են սխալների և իռացիոնալության բարձր աստիճան: Այս մոդելի հիմքում ընկած է երկրների վարկային ռեյտինգները:

Երկրների վարկային ռեյտինգները հաշվարկվում են բանկիրների «Ինստիտուցիոնալ ներդրողներ» կիսամյակային հարցումների հիման վրա: «Ինստիտուցիոնալ ներդրողներ» հարցումը փարեկան երկու անգամ հրապարակվում է՝ սկսած 1979 թ.-ից: Նարցումներն իրականացվում են աշխարհի խոշոր բանկիրների շրջանակում: Վերջիններս յուրաքանչյուր երկիր գնահատում են 0–100 բալային համակարգում, որտեղ 100 միավորն արտացոլում է սնանկացման (դեֆոլտի) ամենացածր հավանականությունը: Մակայն այս բանկիրների պարասխանները որոշակի գործակիցների միջոցով կշռվում են՝ հաշվի առնելով տվյալ երկրներում (տարածաշրջաններում) բանկիրների (բանկերի) մասնակցությունը և դերակատարությունը⁷⁹:

Նարց է ծագում՝ թե ինչպես են երկրի վարկային ռեյտինգները փոխակերպվում ռիսկի ընկալման աստիճանի և որտեղից են ծագում վարկային ռեյտինգները: Գլոբալ միջավայրում գործող բանկերն ունեն վարկային վերլուծության սեփական անձնակազմերը, որոնց խնդիրն է գնահատել իրենց վարկերի «չաշխատելու» (դեֆոլտի) հավանականությունը:

⁷⁵ „Testing International Asset Pricing: Some Pessimistic Views.”, Solnik Bruno, Journal of Finance, 1977.

⁷⁶ „Country Risk in Asset Pricing Tests”, Ferson, Wayne and Harvey; Working Paper, Duke University, 1995.

⁷⁷ „International Cost of Capital and Risk Calculator”, Campbel R. Harvey, 2001.

⁷⁸ „Expected Returns and Volatility in 135 Countries”, C.B. Erb, C.R. Harvey and T.E. Viskanta, Spring, 1996.

⁷⁹ <http://www.institutionalinvestor.com>

Այդ վերլուծությունների մի ուղղությունը երկրի վարկային ռիսկի գնահատումն է: Եվ որքան բարձր է տվյալ երկրում վարկառուների վարկային ռիսկի մակարդակը, այնքան մեծ պետք է լինեն վճարվող փոխադրույքները: Կան մի շարք գործոններ, որոնք միաժամանակ ազդում են տվյալ երկրի վարկային ռեյտինգի մակարդակի վրա: Մասնավորապես՝ այդպիսիք են քաղաքական ռիսկերը, գնաճը, փոխարժեքի փոփոխականությունը և դրա վերահսկման ոչ շուկայական մեխանիզմները, փոփոխական ճկունության աստիճանը և այլն: Եվ քանի որ վարկային ռեյտինգը հիմնված է հարցումների վրա, ուստի այն որոշակիորեն մոտարկում է ռիսկերի այս հիմնական տեսակները: Մյուս կարևոր առանձնահատկությունն է, որ եթե ռիսկերի գնահատման ավանդական մոտեցումները հիմնված են որոշակի էմպիրիկ (անցյալի) պատահարների վրա, ապա վարկային ռեյտինգները պարունակում են նաև որոշակի սպասումներ:

Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանտայի մոդելը ներկայացվում է հետևյալ հավասարմամբ՝

$$R_i = a + a_1 \ln(CRR_{i,t-1}) + \varepsilon ,$$

որտեղ՝ R_i կիսամյակային ակնկալվող վերադարձն է (ԱՄՆ դոլարով), CRR վարկային ռեյտինգի մեծությունն է, որը փարեկան երկու անգամ հրապարակվում «Ինստիտուցիոնալ Ներդրողներ» հարցման արդյունքներում: Ընդ որում, ժամանակահատվածը հաշվարկվում է կիսամյակներով, և ε -ն ռեգրեսիայի մնացորդն է:

Մոդելի միջոցով հեղինակները գնահատել են բոլոր երկրները մեկ ընդհանուր մեծ մոդելի շրջանակներում: Այս փեսանկյունից, «ռիսկի պարգևավճարը» (reward for risk) համընդհանուր է, առանձնահատուկ չէ որևէ կոնկրետ երկրի համար: Ընդ որում, թեքվածության գործակիցը պետք է լինի բացասական, քանի որ բարձր վարկային ռեյտինգը ենթադրում է, որ միջինում ակնկալվող վերադարձները պետք է լինեն ավելի ցածր:

Մոդելի արդյունքները զարգացող փոփոխությունների համար ներկայացված են աղյուսակ 12-ում:

Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանտայի մոդելի արդյունքները ակնկալվող վերադարձների կանխատեսման համար⁸⁰

Աղյուսակ 12

	Մեծությունը	T-Stat
Թեքություն	-14.09	-2.8
Նախնական կետ	66.21	3.48
Adjusted R- Square	1.8%	

⁸⁰ „Expected Returns and Volatility in 135 Countries”, C.B. Erb, C.R. Harvey and T.E. Viskanta, Spring 1996, p. 53.

Այժմ ներկայացնենք «Ինստիտուցիոնալ ներդրողների» վերջին երկու հարցումների արդյունքները (տե՛ս աղյուսակ 13): Աղյուսակ 13-ի տվյալները վկայում են, որ Նայաստանը վարկային ռեյտինգի ցուցանիշով զիջում է ինչպես Ադրբեջանին, այնպես էլ Վրաստանին. սա վկայում է, որ բանկիրների տեսանկյունից Նայաստանը համարվում է ավելի բարձր ռիսկային երկիր, ինչն էլ ենթադրում է, որ այստեղ ներդրվող միջոցներից ակնկալվող վերադարձը պետք է լինի ավելի բարձր:

Այժմ աղյուսակ 12-ի և աղյուսակ 13-ի տվյալներով հաշվարկենք ներդրողների տեսանկյունից Նայաստանի տնտեսությունում կատարված ներդրումներից ակնկալվող արժեքները:

Ըստ Էրթ-Նարվեյ-Վիսկանսի մոդելի մեթոդաբանության՝ կարացվի, որ ներդրողները կատարված ներդրումների դիմաց ակնկալում են 16.32% վերադարձ, որը, ըստ Լուիջան, բավական բարձր ցուցանիշ է, և Նայաստանի տնտեսության բավական սահմանափակ քանակությամբ ճյուղեր կարող են ապահովել կիսամյակային կորվածքով նման ցուցանիշ:

Աղյուսակ 13

Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների վարկային ռեյտինգները

Հ/հ	Երկրներ	Գլոբալ ռիթքը	Ինստիտուցիոնալ ներդրողների վարկային ռեյտինգը	
			Մարտ 2013	Մարտ 2012
1	Չեխիա	26	75.4	78.4
2	Սլովակիա	30	74	74.7
3	Էստոնիա	32	71	74.1
4	Լեհաստան	33	70.5	70.5
5	Սլովենիա	38	68.4	68.5
6	Ռուսաստան	41	65.9	66.9
7	Լիտվա	48	60.6	57
8	Ղազախստան	55	57	55
9	Լատվիա	59	55.7	54.5
10	Խորվաթիա	60	55.1	53.3
11	Թուրքիա	64	53.3	53.1
12	Բուլղարիա	66	52.3	52.5
13	Ադրբեջան	67	51.3	51.8
14	Ռումինիա	69	50.3	49.8
15	Հունգարիա	72	49.6	48.8
16	Մակեդոնիա	81	39.8	40.5
17	Վրաստան	82	39.2	40.2
18	Սերբիա	83	39.2	39.8
19	Մոնտենեգրո	85	38.3	38.9
20	Ալբանիա	90	37.3	35.9
21	Հայաստան	97	34.5	35.7
22	Ուկրաինա	102	32.7	34.4
23	Թուրքմենստան	110	29.3	28.5
24	Բոսնիա և Հերցեգովինա	114	29	28.2
25	Մոլդովա	115	28.3	26.5

Աղբյուրը՝ <http://www.institutionalinvestor.com/>

5.2

Նայաստանի բանկային համակարգում օտարերկրյա կապիտալի մասնակցությամբ բանկերի կապիտալի վերադարձի ընթացիկ միտումները

Սրացված արդյունքները համադրենք ՆՏ փնտեսության մեջ բանկային համակարգում կապիտալի վերադարձի ցուցանիշի հետ: Որպես համադրվող հարված վերցրել ենք բանկային համակարգը՝ պայմանավորված հետևյալ գործոններով: Առաջին, բանկային համակարգում գործում են օտարերկրյա ներդրումների էական մասնակցությամբ մի շարք բանկեր: Երկրորդ, բանկային համակարգի փվյալներն առավել հրապարակային և թափանցիկ են, ուստի հնարավոր է ճշգրիտ հաշվարկել կապիտալի վերադարձի ցուցանիշները: Երրորդ, բանկերն իրենք ևս «ներդրողներ» են, որոնք փոխանցում են օտարերկրյա ներդրումներից ակնկալվող վերադարձի ազդակները դեպի փնտեսություն՝ իրենց վարկային արդյունքների ձևով:

Նայաստանի բանկային համակարգի կանոնադրական կապիտալում օտարերկրյա բաժնեմասնակցությունը բավական բարձր է, և 2012 թ. դեկտեմբերի դրությամբ ընդհանուր կանոնադրական կապիտալում վերջինիս տեսակարար կշիռը կազմում է շուրջ 73%⁸¹: Ընդ որում, գործող 21 բանկերից կարող ենք առանձնացնել 9 բանկ, որոնց կապիտալում օտարերկրյա մասնակցությունը գերազանցում է 50%-ը (տե՛ս աղյուսակ 14)⁸²: Աղյուսակ 14-ում ներկայացված է 2010–2013 թթ. օտարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի կապիտալի վերադարձի ցուցանիշները, որոնցից կարող ենք եզրակացնել.

Առաջին՝ թեև վերջին մի քանի տարիներում ֆինանսական միջնորդության մակարդակը Նայաստանում աճել է, սակայն կապիտալի վերադարձի (շահութաբերության) ցուցանիշները բանկային համակարգում չեն աճել: Ավելին, եթե 2011 թ. միջինում «օտարերկրյա» բանկերն ունեին 10.79% կապիտալի վերադարձի ցուցանիշ, ապա ըստ 2013 թ. փվյալների՝ 6.99%:

Երկրորդ՝ բանկային համակարգում 2010–2013 թթ. ընթացքում կապիտալի շահութաբերության առավելագույն ցուցանիշը կազմում է 24.07% (HSBC բանկը՝ 2011 թ.), որը բավականին ցածր է Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանսիայի մոդելի մեթոդաբանությամբ սրացվող կապիտալի վերադարձի ցուցանիշից: Իհարկե, հարկ է ընդգծել, որ մոդելի ցուցանիշը վերաբերում է ընդհանուր փնտեսությունում (ներառյալ փնտեսության ռիս-

⁸¹ «Ֆինանսական Կայունության հաշվետվություն 2012 թ»: ՆՏ Կենտրոնական Բանկ, էջ 35:

⁸² Ներագա շարադրանքում պարզության համար այս բանկերը կկոչենք «օտարերկրյա»:

կային և ոչ ռիսկային հաղվածները) կապիտալի վերադարձի ցուցանիշին, իսկ այս համադրությամբ բանկային համակարգը դասվում է ոչ ռիսկային հաղվածներին, ուստի նրանից ակնկալվող վերադարձի ցուցանիշը պետք է ավելի ցածր լինի միջին ցուցանիշից:

Աղյուսակ 14

Շահութաբերությունն ըստ կապիտալի / Return on Equity (փարեկանացված), %

Բանկեր / Տարեթվեր	2010	2011	2012	2013*
ACBA-CREDIT AGRICOLE BANK	11.38	14.46	9.00	10.26
HSBC Bank Armenia	22.59	24.07	22.31	22.01
Areximbank - Gazprombank Group	7.00	6.76	7.65	3.10
VTB Bank (Armenia)	15.82	15.15	15.68	16.29
ProCredit Bank	(1.49)	(5.60)	(4.98)	(1.08)
Byblos Bank Armenia	2.91	3.32	2.20	(3.61)
ArmSwissBank	10.58	11.60	14.47	10.95
Mellat Bank	14.79	22.53	4.47	2.57
BTA Bank	1.62	4.81	5.61	2.42
Միջին	9.47	10.79	8.49	6.99
Աղբյուր՝ Բանկերի վեբկայքերում հրապարակվող եռամսյակային հաշվետվություններ				
* Հաշվարկվել է 3-րդ եռամսյակի արդյունքների հիման վրա				

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ «օտարերկրյա» բանկերում ներդրված կապիտալից ակնկալվող վերադարձի նկատմամբ ներդրողների սպասումները և պահանջները այն են, որ կապիտալի վերադարձի ցուցանիշը պետք է ժամանակի ընթացքում աճի: Մա պայմանավորված է նրանով, որ օտարերկրյա ներդրողները Նայասփանը դեռևս ընկալում են որպես ռիսկային փնտրություն ունեցող երկիր, ուստի բարձր ռիսկը պետք է փոխհատուցվի ավելի բարձր «պարգևավճարով»:

5.3

Բանկային համակարգում կապիտալի ակնկալվող վերադարձի ցուցանիշի ազդեցությունը փոկոսադրույքների մակարդակների վրա

Նախքան կապիտալի ակնկալվող վերադարձի ազդեցությունը փոկոսադրույքների մակարդակի վրա գնահատելը՝ ներկայացնենք հետևյալ պարզեցված հավասարությունը:

$$Return\ to\ Portfolio = Yield - Operation\ cost\ ratio - funding\ cost\ ratio - Provisioning\ cost\ ratio$$

որտեղ՝ Return to Portfolio = զուտ շահույթ/վարկային պորտֆել,

Yield = փոկոսային և կոմիսիոն եկամուտներ/վարկային պորտֆել,

Operation cost ratio = օպերացիոն ծախսեր/վարկային պորտֆել,

Funding cost ratio = փոկոսային և կոմիսիոն ծախսեր/վարկային պորտֆ., Provisioning cost ratio = պահուստավորմանն ուղղված ծախսեր/վարկային պորտֆել:

Նավասարության միջոցով դիտարկենք այն հիմնական ուղիները, որոնցով «օտարերկրյա» բանկերը փորձում են ապահովել կապիտալի վերադարձի ցանկալի մակարդակ:

Աղյուսակ 15-ում և 16-ում ներկայացված են վերոբերյալ ցուցանիշների ընթացիկ միտումները:

Աղյուսակ 15

Yield և Return to Portfolio (տարեկանացված), %

Բանկեր / Տարեթվեր	2010	2011	2012	2010	2011	2012
	Yield			Return to Portfolio		
ACBA-CREDIT AGRICOLE BANK	17.2%	15.1%	16.6%	2.9%	3.4%	2.1%
HSBC Bank Armenia	11.9%	11.1%	15.1%	3.7%	4.3%	5.9%
Areximbank - Gazprombank Group	11.3%	10.9%	12.3%	0.6%	0.4%	0.4%
VTB Bank (Armenia)	14.4%	13.3%	17.7%	4.0%	3.0%	2.6%
ProCredit Bank	14.0%	15.1%	14.3%	-1.7%	-2.3%	-1.6%
Byblos Bank Armenia	9.8%	9.5%	10.9%	1.0%	1.0%	0.8%
ArmSwissBank	12.8%	11.3%	20.7%	3.5%	3.0%	5.9%
Mellat Bank	4.0%	8.1%	16.4%	0.8%	-4.4%	7.5%
BTA Bank	16.7%	17.0%	19.4%	-0.7%	2.1%	3.0%
Միջին	12%	12%	16%	1.6%	1.2%	3.0%

Աղբյուր՝ Բանկերի վեբկայքերում հրապարակվող եռամսյակային հաշվետվություններ

Աղյուսակ 15-ի փյալները վկայում են, որ 2010–2012 թթ. Yield-ի և Return to Portfolio ցուցանիշներն աճել են: Ներկաբար՝ «օպարերկրյա բանկերը» մեկ միավոր վարկային պորտֆելից միջին հաշվով արդեն սրանում են ավելի շար փոկոսային և կոմիսիոն եկամուտներ, ինչպես նաև ավելի շար շահույթ: Իսկ սա պայմանավորված է հիմնականում նրանով, որ վարկային պրոդուկտների եկամտաբերությունն աճում է: Սակայն այդ աճն ապահովվում է հիմնականում ոչ փոկոսային եկամուտներից, այլ կոմիսիոն վճարներից, քանի որ նշված ժամանակահատվածում միջին անվանական փոկոսադրույքներն անկում են ապրել (տե՛ս գծապատկեր 12): Սա վկայում է, որ վարկերը, ըստ էության, փոխափոխվող սուբյեկտների համար չեն էժանացել. միայն վերջիններիս գնային կառուցվածքն է փոփոխվել: Այլ կերպ ասած՝ փոկոսային վճարները սրացել են կոմիսիոն վճարների ձև:

Աղյուսակ 16

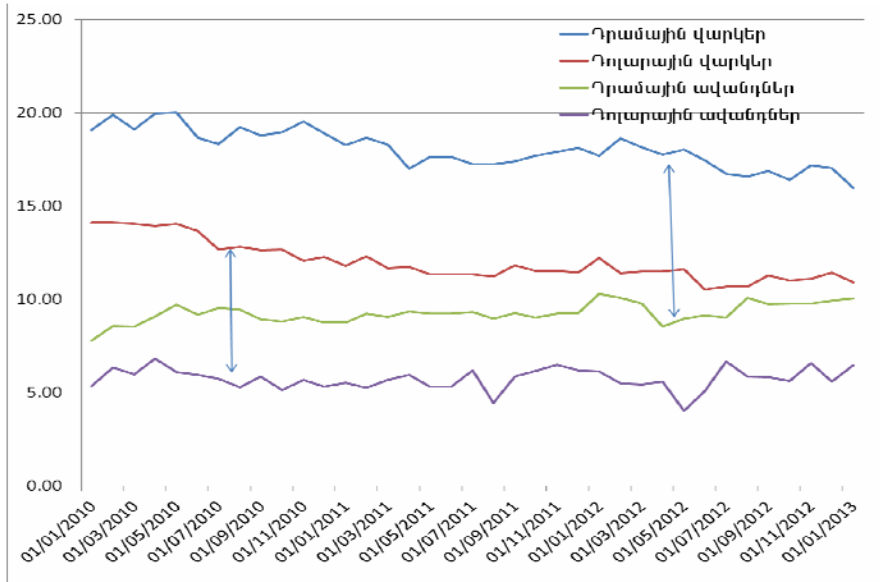
Operation Cost, Funding Cost և Provisioning Cost (տարեկանացված), %

Բանկեր / Տարբերակ	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
	Operational Cost Ratio			Funding Cost Ratio			Provisioning Cost Ratio		
ACBA-CREDIT AGRICOLE BANK	6.7%	5.7%	6.0%	6.9%	5.7%	7.5%	0.7%	0.2%	1.0%
HSBC Bank Armenia	6.5%	5.1%	6.1%	1.8%	1.8%	2.9%	-0.2%	0.0%	0.2%
Areximbank - Gazprombank Group	5.6%	4.5%	4.6%	5.0%	5.5%	7.3%	0.2%	0.5%	0.0%
VTB Bank (Armenia)	5.7%	4.9%	5.3%	4.5%	4.6%	6.9%	0.2%	0.9%	3.0%
ProCredit Bank	11.0%	11.0%	9.2%	4.5%	5.8%	6.0%	0.1%	0.6%	0.7%
Byblos Bank Armenia	4.0%	3.1%	3.6%	3.9%	5.3%	6.4%	0.9%	0.0%	0.2%
ArmSwissBank	2.8%	2.2%	3.3%	6.1%	5.2%	10.3%	0.3%	1.0%	1.2%
Mellat Bank	1.7%	5.1%	9.9%	1.6%	11.8%	0.3%	-0.1%	-4.3%	-1.3%
BTA Bank	12.9%	12.0%	13.1%	3.3%	3.8%	5.8%	1.2%	-1.0%	-2.5%
ՍԻՋԻՆ	6%	6%	7%	4%	5%	6%	0.4%	-0.2%	0.3%

Աղբյուր՝ Բանկերի վերկայքերում հրապարակվող եռամսյակային հաշվետվություններ

Միևնույն ժամանակ՝ աղյուսակ 16-ի փյալները վկայում են, որ ծախսերի ուղղությամբ «օպարերկրյա» բանկերը ևս ունեն աճ: Մասնավորապես՝ operation cost ratio-ն, որը ցույց է փայլա գործառնական և վարչական ծախսերի մակարդակը վարկային պորտֆելի նկատմամբ, 2010–2012 թթ. ընթացքում աճել է: Իսկ ծախսերի այս ուղղությունը, որպես կանոն, ունի մասշտաբի դրական էֆեկտ, որը դեռևս ընդհանուր առմամբ չի դրսևորվում «օպարերկրյա» բանկերի համար: Խոսքը վերաբերում է նրան, որ ֆինանսական միջնորդության մակարդակի

մեծացմանը, բանկերի մասնաճյուղերի ընդլայնմանը և վարկային պորտֆելների աճին զուգընթաց՝ այս ցուցանիշը պետք է նվազեր: Սակայն ֆինանսական միջնորդության և բանկերի բաշխվածության ընթացիկ մակարդակում այն դեռևս կայուն է:

Գծապատկեր 12⁸³

Բանկերի փրամադրած վարկերի և ներգրաված ավանդների միջին անվանական փոկոսադրույթները

Ծախսերի մյուս կարևոր ուղղությունը միջոցների ներգրավման վրա ծախսերն են: Իսկ funding cost ration-ն ցույց է տալիս, թե միջոցների ներգրավման համար վճարվող փոկոսագումարների և կոմիսիոն վճարների հարաբերակցությունը վարկային պորտֆելի համեմատ: Այս ցուցանիշը ևս 2010–2012 թթ. ընթացքում միջին հաշվով աճել է. եթե 2010 թ. միջինը 4% էր, ապա արդեն 2012 թ.՝ 6%:

Ծախսերի մյուս կարևոր ուղղությունը վարկերի պահուստավորման ծախսերն են, որոնք ցույց են տալիս վարկային պորտֆելի որակական կողմը /provsioning cost ratio/: Այլ հավասար պայմաններում՝ որքան պահուստավորման ծախսերը մեծ են, այնքան վարկային պորտֆելը ռիսկային է: Աղյուսակ 16-ի փվյալները վկայում են, որ, ըստ էության, ծախսի այս ուղղությունը համեմատաբար կայուն է:

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ «օտարերկրյա» բանկերի կապիտալի վերադարձի թիրախավորված ցուցանիշների ապահովման

⁸³ ՀՀ Կենտրոնական բանկի փվյալների բազա www.databank.cba.am

հիմնական ուղղությունը վարկային պորտֆելների եկամտաբերության (Yield) աճն է, որն առաջանցիկ է ծախսերի համեմատ: Իսկ վարկային պորտֆելի եկամտաբերությունն ապահովվում է հիմնականում «թաքնված» կոմիսիոն վճարների միջոցով:

Սա ևս ենթադրում է, որ կապիտալի վերադարձի թիրախային մակարդակների ապահովվման համար բանկերը կշարունակեն մեծացնել վարկային պորտֆելների եկամտաբերության մակարդակը, քանի որ ինչպես ներգրավվող միջոցների, այնպես էլ գործառնական ուղղությամբ կարարվող ծախսերը, թերևս, քիչ հավանական է, որ էականորեն նվազեն: Սա պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով: Առաջին, գործառնական ծախսերում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն աշխատավարձի ծախսերը, իսկ այս հարվածում քիչ հավանական է, որ դրանք նվազեն, քանի որ աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշով այս հարվածն ամենաբարձրն է տնտեսությունում: 2010 թ. մեկ աշխատողի հաշվով ավելացված արժեքի ցուցանիշը գերազանցում էր 10 մլն ՀՀ դրամը⁸⁴: Ավելին, տնտեսությունում վարկեր/ՆԱ հարաբերակցության մակարդակի փոփոխման միտումները չեն վկայում, որ այս ցուցանիշը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հարվածում կարող է էականորեն աճել, որը կնպաստեր մասշտաբի էֆեկտի դրսևորմանը: Երկրորդ, ներգրավվող միջոցների հիմնական մասը ավանդներն են, հաշիվները /սպառողներից ներգրավվող միջոցներ/ ու միջազգային կառույցներից ներգրավվող միջոցները, որոնք դեռևս նվազման միտում չունեն: Մասնավորապես՝ ավանդների տոկոսադրույքները 2010–2012 թթ. ընթացքում նույնիսկ աճել են (տե՛ս գծապատկեր 12) Իսկ միջազգային և մասնավոր օտարերկրյա կառույցներից ներգրավվող միջոցների դեպքում ևս գործում է «տոկոսադրույքը՝ որպես ռիսկի պարզևավճար» սկզբունքը, իսկ քանի դեռ վարկային ռեյտինգների առումով էական բարելավում չունենք, ապա քիչ հավանական է, որ այդ տոկոսադրույքները նվազեն:

Սույն հերազոտությունում, օգտվելով Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանսիայի մոդելի մեթոդաբանությունից, Նայասպանի վարկային ռեյտինգների հիման վրա հաշվարկվել է օտարերկրյա ներդրումների դիմաց կապիտալի ակնկալվող վերադարձի ցուցանիշը: Ըստ ստացված արդյունքների՝ ներդրողները կարարված ներդրումների դիմաց ակնկալում են 16.32% վերադարձ, որը, ըստ էության, բավական բարձր ցուցանիշ է, և Նայասպանի տնտեսության բավականին սահմանափակ քանակությամբ ճյուղեր կարող են ապահովել կիսամյակային կտրվածքով նմանապիպ ցուցանիշ:

⁸⁴ «Նայասպանի Ազգային Մրցունակության Ձեկույց 2011-2011թթ. Կառավարման պրակտիկայի բարելավման օրակարգը», «Տնտեսություն և արժեքներ» հերազոտական կենտրոն, www.ev.am, 2012թ., էջ 14:

Մրացված արդյունքները համադրվել են Նայասպանի բանկային համակարգում օտարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի՝ կապիտալի վերադարձի ընթացիկ ցուցանիշների միտումների հետ: Կարարված վերլուծությունների արդյունքում կարող ենք կարարել հետևյալ եզրահանգումները:

Առաջին, օտարերկրյա ներդրողները Նայասպանի փնտրությունը համարում են բավական ռիսկային, ինչն արտացոլված է Նայասպանի վարկային ռեյտինգի ցուցանիշներում: Իսկ որպես հետևանք՝ օտարերկրյա ներդրողները Նայասպանում կարարված ներդրումների դիմաց ակնկալում են ավելի բարձր վերադարձ:

Երկրորդ, Նայասպանի բանկային համակարգը փնտրության այն ճյուղերից մեկն է, որտեղ օտարերկրյա մասնակցությունը գերակշռում է: Ընդ որում, օտարերկրյա սեփականության ներկայությունն իր հետ բերել է նաև կառավարման ժամանակակից մոտեցումներ և աշխատուժի ներուժի օգտագործման առավել բարձր արդյունավետություն:

Երրորդ, օտարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի կապիտալի վերադարձի ցուցանիշները դեռևս չեն բավարարում ներդրողների սպասումներին, դրսևորում են խիստ փափանդակաձևություն: Միայն որոշ խոշոր «օտարերկրյա» բանկերի դեպքում է, որ ընդհանուր առմամբ ապահովվում է թիրախավորված ցուցանիշները:

Չորրորդ, 2010–2012 թթ. ընթացքում բանկերի վարկային պորտֆելների եկամտաբերությունն աճել է: Այդ աճը հիմնականում պայմանավորված է կոմիսիոն եկամուտների աճով:

Շինգերորդ, պետք է ակնկալել, որ քիչ հավանական է, որ վարկային պրոդուկտների փոկոսադրույթները (խոսքը չի վերաբերում անվանական փոկոսադրույթներին) կնվազեն մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ Ֆինանսական միջնորդության մակարդակը Նայասպանում չի բարձրանա էական աստիճանի, և Նայասպանը չի բարելավի իր վարկային ռեյտինգները և չի ընկալվի ավելի քիչ ռիսկային փնտրություն ունեցող երկիր:

ՆԱՅԱՍԱԿՆԻ ՆԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՆԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Վերոնշյալ վերլուծությունների արդյունքում արված այն առաջարկությունների իրագործումը, որոնք ապահովում են կայուն փնտեսական զարգացում, զգալիորեն պայմանավորված է ՄՄ-ին կամ ԵՄ-ին ՆՏ փնտեսության ինտեգրմամբ: Ուստի կարևոր է պարզել արտահանման և ներմուծման հարաբերակցությունը, ինչպես նաև արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը և կառուցվածքը՝ ըստ տարբեր երկրների:

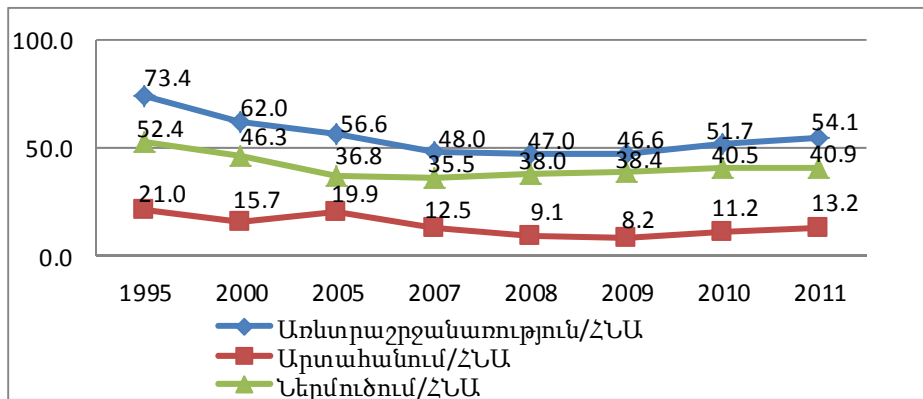
6.1

ՆՏ արտաքին առևտրաշրջանառության կառուցվածքը և դինամիկան ըստ ապրանքների և երկրների

Ազգային փնտեսության վրա համաշխարհային փնտեսության ազդեցության փաստակցունից փարբերում են ներմուծման և արտահանման կողմնորոշում ունեցող փնտեսական աճի փասակներ: Ապրանքների և ծառայությունների արտահանման և ներմուծման ծավալներն անմիջական կապ ունեն ՆՏԱ-ի մեծության հետ: Արտահանման ծավալի աճը ենթադրում է արտահանող երկրի ՆՏԱ-ի մեծացում, և ընդհակառակը, ներմուծման աճը նվազեցնում է ՆՏԱ-ն, հակասական ազդեցություն գործում երկրի փնտեսության վրա: Տնտեսության իրական վիճակի մասին պարկերացում հնարավոր է կազմել՝ ծանոթանալով հարկապես արտաքին առևտրաշրջանառությանը, դրա կառուցվածքին ու արտահանման ներմուծման հարաբերակցությանը: Սա կարող է լինել երկրի փնտեսության հայելային արտապարկերը, իրավիճակի կարևորագույն ցուցիչներից մեկը:

Նորանկախ երրորդ հանրապետության ողջ ընթացքում ներմուծման մասնաբաժինը ՆՏԱ-ի մեջ փարանվել է 39.2 փոկոսից մինչև 56 փոկոսի միջակայքում, իսկ արտահանման մասնաբաժինը՝ 15-ից 20 փոկոս միջակայքում, դրանց փարբերության արդյունքում զուր արտահանում բաղադրիչը նվազեցրել է ՆՏԱ-ի մեծությունը՝ 14.4-ից մինչև 27.4 փոկոս:

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Նայասարանի արտաքին առևտրաշրջանառության բաղադրիչների և ՆՏԱ-ի հարաբերակցության ցուցանիշների մակարդակներն արձանագրել են անկման միտումներ (փեն գծապարկեր 13):

Գծապատկեր 13

Արտաքին առևտրաշրջանառության բաղադրիչների և ՀՆԱ հարաբերակցության ցուցանիշների դինամիկան (%-ով)

Այսպես, արտաքին առևտրաշրջանառություն/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակը 1995 թ. սկսած նվազելով 19.3 փոկոսային կետով 2011 թ. կազմել է 54.1%, արտահանում/ՀՆԱ և ներմուծում/ՀՆԱ հարաբերակցությունների մակարդակները համապատասխանաբար նվազելով 7.8 և 11.5 փոկոսային կետերով 2011թ. կազմել են՝ 13.2 և 40.9 փոկոս: Արտաքին առևտրաշրջանառության հարաբերական ցուցանիշների մակարդակների նվազումը պայմանավորված է ՀՆԱ-ի աճի առաջանցիկ փեմպերով: Մասնավորապես դիտարկվող ժամանակաշրջանում անվանական ՀՆԱ-ի աճի միջին փարեկան փեմպը կազմել է 146.7%, արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը փարեկան միջին հաշվով ավելացել է 11.6 փոկոսային կետով, իսկ արտահանման և ներմուծման ծավալներն համապատասխանաբար փարեկան միջին հաշվով ավելացել են 10.5 և 12.0 փոկոսային կետերով:

Թիվ 17 աղյուսակի փվյալներից երևում է, որ Նայասփանի առևտրային հաշվեկշիռի բացասական հաշվեմնացորդը փարեց փարի մեծանում է, մասնավորապես՝ 1996 թ. բացասական հաշվեմնացորդը կազմել 467.1 մլն դոլար, իսկ 2011 թ.-ին արտահանման և ներմուծման փարբերությունն արդեն 2087.0 մլն դոլար էր:

Ժամանակակից իրականության կարևորագույն գծերից մեկը փարբեր երկրների փնտեսությունների փոխադարձ կախվածության աճն է, ինփրեգրացիոն գործընթացների խորացումը, զարգացած երկրների անցումը ներփակ ազգային փնտեսություններից բաց փնտեսության: Աստիճանաբար ձևավորվում և սերտանում են փարածաշրջանային փնտեսական կապերը՝ ներառելով բազմաթիվ երկրներ: Միջազգային փնտեսա-

կան ինֆրագրացիան սրանում է գործնական կիրառություն՝ սահմանելով հետագա զարգացման հեռանկարները:

Դիֆարկվող ժամանակաշրջանում ՏՏ արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը և կառուցվածքը ըստ երկրների բավական տեղաշարժեր է կրել: Այդ ցուցանիշը ԱՊՏ երկրների հետ 2000 թ. համեմատ 2011 թ. ավելացել է 1229.9 մլն դոլարով կամ 6.0 անգամ և կազմել է 1476.9 մլն դոլար, կամ ամբողջ առևտրաշրջանառության 27 փոկոսը: Աճը պայմանավորված է եղել ներմուծման ծավալների աճով, որը եղել է շուրջ 7 անգամ, իսկ արտահանման ծավալներն ավելացել են 3.5 անգամ: Ինչպես ԱՊՏ, այնպես էլ ամբողջ աշխարհի երկրների մեջ ամենաակտիվ գործընկերը ՌԴ-ն է, որի հետ արտաքին առևտրաշրջանառության մասնաբաժինը 2000 թ. համեմատ ավելացել է 5.0 փոկոսային կետով և 2011 թ. կազմել 20.3 փոկոս, ինչը հիմնականում պայմանավորված է ներմուծման ծավալների 6.5 անգամ աճով: ԱՊՏ հաջորդ երկիրը, որի հետ Նայասարանի առևտրաշրջանառության և դրա առանձին բաղադրիչների ծավալները համեմատաբար մեծ են, Ոկրաինան է (տե՛ս աղյուսակ 17): Իսկ ինչ վերաբերում է ԵՄ և մյուս երկրների հետ արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալներին, ապա թեև այսպեղ բացարձակ արտահայտությամբ գրանցվել է աճ, սակայն հարաբերական արտահայտությամբ արձանագրվել է նվազում: Մասնավորապես՝ ԵՄ երկրների արտաքին առևտրաշրջանառության մասնաբաժինը դիֆարկվող ժամանակաշրջանում նվազել է 2.2 փոկոսային կետով և 2011 թ. կազմել 32.4 փոկոս կամ 1775.2 մլն դոլար: ԵՄ երկրներ արտահանման ծավալները ավելացել են 5.7 անգամ կամ 500.4 մլն դոլարով և կազմել ամբողջ արտահանման 45.5 փոկոսը, իսկ ներմուծման ծավալները՝ 3.9 անգամ կամ 865.0 մլն դոլարով և կազմել ներմուծման 28.2 փոկոսը:

Ինչպես նախորդ փորձներին, այնպես էլ դիֆարկվող ժամանակահատվածում ՏՏ արտաքին առևտրի աշխարհագրական կառուցվածքը վկայում է դեպի եվրոպական երկրներ ուղղվածության կայուն միտումի ձեռք բերելու, ինչպես նաև, ըստ ԱՊՏ երկրների, հանրապետության արտաքին առևտրի ծավալների խիստ կենտրոնացվածության մասին (օրինակ՝ 2011 թ. ՌԴ հետ արևտրաշրջանառությունը կազմում է ԱՊՏ երկրների ընդհանուր առևտրաշրջանառության 75.4 փոկոսը, արտահանում՝ 82.9, ներմուծում՝ 73.7 փոկոսը) (տե՛ս աղյուսակ 17):

Աղյուսակ 17

ՏՏ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքը և դինամիկան՝ ըստ երկրների (մլն. դոլար) (փակագծերում արտաքին առևտրաշրջանառության աճի տեմպերը, %-ով)

Երկրներ	2000		2005		2008		2009		2010		2011	
	Արտ.	Ներմ.	Արտ.	Ներմ.	Արտ.	Ներմ.	Արտ.	Ներմ.	Արտ.	Ներմ.	Արտ.	Ներմ.
ԱՊՏ երկրներ, որից՝	73.4	173.6	187.6	521.8	249.2	1262.8	138.3	1041.8	198.8	1142.2	268.1	1208.8
%	24,4	19,6	19,3	29,0	23,6	28,5	19,5	31,4	19,1	30,5	20,1	29,2
Ռուսաստան	44.6	137.2	119.0	242.6	208.2	851.2	107.4	792.2	160.5	835.3	222.3	890.9
%	14,8	15,5	12,2	13,5	19,7	19,2	15,1	23,9	15,4	22,3	16,7	21,5
Ուկրաինա	3.3	12.3	13.7	69.1	21.9	314.8	12.6	201.9	12.1	229.2	11.1	232.4
%	1.1	1.4	1.4	3.8	2.1	7.1	1.8	6.1	1.2	6.1	0.8	5.6
Բելառուս	0.9	0.6	2.5	13.0	2.8	28.4	4.6	24.6	4.6	31.9	6.0	29.6
%	0,3	0,1	0,3	0,7	0,3	0,6	0,7	0,7	0,4	0,9	0,4	0,7
Ղազախստան	1.3	0.8	2.6	1.1	2.8	18.5	2.4	3.2	3.1	11.9	4.4	25.3
%	0,4	0,1	0,3	0,1	0,3	0,4	0,3	0,1	0,3	0,3	0,3	0,6
ԵՄ երկրներ	107.0	302.8	454.3	609.1	573.0	1359.9	310.2	897.8	501.1	1026.9	607.4	1167.8
%	35,6	34,2	46,6	33,8	54,2	30,7	43,7	27,0	48,1	27,4	45,5	28,2
Այլ երկրներ	120.1	408.3	331.9	670.9	235.0	1803.4	261.6	1381.6	341.2	1579.8	458.9	1768.7
%	40,0	46,1	34,1	37,2	22,2	40,7	36,8	41,6	32,8	42,1	34,4	42,7
Ընդամենը	300.5	884.7	973.9	1801.7	1057.2	4426.1	710.2	3321.1	1041.1	3749.0	1334.3	4145.3
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Արտաքին առևտրաշրջ.	1185.2		2775.7		5483.3		4031.3		4790.0		5479.6	
	(100)		(234.2)		(197.5)		(73.5)		(118.8)		(114.4)	
Առևտրային հաշվեկշիռ⁸⁵	-458,8		-582,2		-2653,8		-2066,8		-2016,8		-2087,0	

Դիտարկվող ժամանակահատվածում հանրապետության արտահանման և ներմուծման մեջ հիմնական գործընկեր-երկրների տեսակարար կշիռները նույնպես փափանկել են (տե՛ս աղյուսակ 18):

Ամեն մի երկրի արտահանում-ներմուծում հարաբերակցության դիտարկումը պարզ պատկերացում է փալիս, թե ավել երկիրն արտահանման ի՞նչ ներուժ ունի, տնտեսության ո՞ր ճյուղերն են զարգացած և մեծածավալ արտադրանք փալիս, և ինչի՞ կարիք ունի, որ ստիպված է ներկրել: Այս տեսանկյունից Տայաստանի պարագայում ունենք բավականին հեփաքրքիր պատկեր:

⁸⁵ Ներմուծումը ներկայացված է ՖՕԲ գներով:

Նիմնական գործընկեր-երկրների տեսակարար կշիռները ՆՏ արքահանման և ներմուծման մեջ (տոկոսով)

Երկրներ	Արքահանում				Ներմուծում			
	2005		2011		2005		2011	
	Տես. կշիռ	Դիրքը	Տես. կշիռ	Դիրքը	Տես. կշիռ	Դիրքը	Տես. կշիռ	Դիրքը
ՌԴ	12,2	4	16,7	1	13,5	1	21,5	1
Ուկրաինա	1,4	12	0,8	15	7	4	5,6	5
Բելառուս	0,3	20	0,4	20	0,7	24	0,7	28
Ղազախստան	0,3	21	0,3	24	0,1	56	0,6	31
Վրաստան	4,8	8	4,6	10	1,1	20	1,5	18
Գերմանիա	15,6	1	11,8	2	7,8	3	5,9	3
Նիդերլանդներ	13,7	2	8,8	4	0,5	30	0,9	24
Շվեյցարիա	3,6	9	2,5	11	2,5	14	1,9	13
Բելգիա	12,8	3	5,3	8	8	2	1,6	16
Իսրայել	2	5	0,2	28	5,8	7	0,7	29
ԱՄՆ	6,4	6	7,5	6	6,2	6	3,6	8
Վերջինյան կղզիներ	4,9	7	0	-	0	-	0	-
Իրան	2,9	10	8	5	4,9	8	5,2	6
Չինաստան	0,9	15	1,2	13	3,6	11	9,8	2
Թուրքիա	0,3	21	0,1	37	3,7	10	5,8	4
Թուրքմենստան	0,1	29	0,3	22	6,3	5	0,6	30
Ռումինիա	0	45	0	70	4,2	9	2,5	9
Բուլղարիա	0,1	32	11,4	3	1,5	16	2,5	10
Կանադա	1,2	13	5,3	9	1	21	0,7	26
Իսպանիա	0,3	18	6,2	7	0,6	28	1	23
Իտալիա	2,6	11	0,3	23	3,3	12	4,1	7
Ֆրանսիա	0,2	22	0,7	18	2,6	13	2	11
Այլ	13,4	-	7,6	-	15,1	-	21,3	-

Աղյուսակ 19

Որոշ ապրանքների արտահանման ծավալների դինամիկան
(մլն դոլար) և կառուցվածքը (տոկոս)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ոգելից ընկելիք	22.5	39.0	45.0	60.3	57.1	84.7	78.8	126.8	145.9	80.2	109.3	146.8
%	7,5	11,4	8,9	8,8	7,9	8,7	8,0	11,0	13,8	11,3	10,5	11,0
Նանքաքար	15.3	20.5	28.3	38.4	73.1	51.6	93.6	125.6	125.8	115.7	230.1	286.9
%	5,1	6,0	5,6	5,6	10,1	5,3	9,5	10,9	11,9	16,3	22,1	21,5
Պղինձ	15.9	13.0	11.6	14.4	37.6	50.6	76.9	74.9	68.7	65.3	99.9	120.1
%	5,3	3,8	2,3	2,1	5,2	5,2	7,8	6,5	6,5	9,2	9,6	9,0
Ալյումին	14.4	17.8	17.7	53.5	16.6	4.9	7.9	42.6	40.2	60.4	83.3	90.7
%	4,8	5,2	3,5	7,8	2,3	0,5	0,8	3,7	3,8	8,5	8,0	6,8
Սև մեքաղ.	12.9	11.6	14.6	20.6	35.4	261.0	193.1	267.3	234.7	102.3	145.7	150.8
%	4,3	3,4	2,9	3,0	4,9	26,8	19,6	23,2	22,2	14,4	14,0	11,3
Թանկար- ժեք քարեր	121.4	122.7	258.1	351.0	299.3	336.0	301.4	208.6	173.4	105.1	134.3	196.1
%	40,4	35,9	51,1	51,2	41,4	34,5	30,6	18,1	16,4	14,8	12,9	14,7
Այլ	98.0	117.2	129.8	147.4	203.9	185.0	233.5	306.5	268.5	181.1	238.4	342.9
%	32,6	34,3	25,7	21,5	28,2	19,0	23,7	26,6	25,4	25,5	22,9	25,7
Ընդամենը	300.5	341.8	505.2	685.6	722.9	973.9	985.1	1152.3	1057.2	710.2	1041.1	1334.3
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Այսպես, 2000–2011 թթ. հանրապետությունից արտահանված ապրանքների կառուցվածքի կեսից ավելին (54.3–72.3 տոկոս) բաժին է ընկել թանկարժեք (ադամանդ, մարգարիտ, ոսկի, արծաթ և այլն), ոչ թանկարժեք (պղինձ, ալյումին, սև մեքաղներ) մեքաղներ և հանքաքարային (պղնձի, մոլիբդենի, ցինկի և այլնի հանքաքար) ապրանքային խմբերին: Սակայն, դիտարկվող ժամանակաշրջանում, այս երեք ապրանքախմբերի կառուցվածքային համամասնություններում փոփոխություններ են ունեցել էական փոփոխություններ: Մասնավորապես՝ 2000–2006 թթ. արտահանման կառուցվածքում ամենամեծ մասնաբաժինն ունեցել է թանկարժեք մեքաղներ ապրանքային խումբը՝ արտահանման կառուցվածքում փոփոխություններին փոփոխվել է 30.6%-ից մինչև 51.2 տոկոսային միջակայքում: Այս ապրանքային խմբի արտահանման ծավալների շուրջ 3/4 մասը ադամանդե քարերը:

2007–2011 թթ. հանրապետության արտահանման ծավալներում և ապրանքային կառուցվածքում արձանագրվել են փոփոխություններ և կառուցվածքային համամասնությունների փոփոխություններ:

Այսպես, 2005 թ. սկիզբ առած սև մեքաղների արտահանման ծավալների կտրուկ աճը (2004 թ. համեմատ 2005 թ. «սև մեքաղներ» ապրանքների արտահանման ծավալները, ավելանալով շուրջ 7.4 անգամ կամ արտահանման կառուցվածքում 20.1 փոկոսային կետով, կազմել են «ոչ թանկարժեք մեքաղներ» ապրանքային խմբի արտահանման 35.5 փոկոսը) հանգեցրեց նրան, որ 2007–2011 թթ. հանրապետության արտահանման ծավալների ավելի քան 1/3-րդ մասը կազմեցին ոչ թանկարժեք մեքաղները, ընդ որում՝ սև մեքաղներն առանձին փարիներին կազմեցին այդ ապրանքային խմբի 41.7–69.5 փոկոսը: Մինչդեռ 2000–2004 թթ. ոչ թանկարժեք մեքաղների արտահանման ծավալները փոփոխվել են 8.7–14.4 փոկոսային միջակայքումը, իսկ սև մեքաղները «ոչ թանկարժեք մեքաղներ» ապրանքային խմբում՝ 23.3–33.3 փոկոսային միջակայքում: Իսկ ինչ վերաբերում է թանկարժեք մեքաղների արտահանման ծավալներին, ապա 2007 թ. սկսած ինչպես բացարձակ, այնպես էլ հարաբերական արտահայտությամբ արձանագրվել են նվազման միտումներ, մասնավորապես՝ 2006 թ. համեմատ 2007 թ. արտահանման ծավալը նվազել է 30.8 փոկոսային կետով և կազմել է 208.6 մլն դոլար, իսկ 2011 թ. արդեն կազմել է 196.1 մլն դոլար, կամ ամբողջ արտահանման 14.7 փոկոսը:

Ապրանքային այս խմբի արտահանման ծավալները 2009 թ. սկսած զիջել են նաև հանքաքարային ապրանքային խմբի արտահանման ծավալներին, ինչն էլ հանգեցրել է ինչպես արժեքային, այնպես էլ կառուցվածքային աճին: Մասնավորապես՝ 2009 թ. համեմատ 2011 թ. հանքաքարային ապրանքային խմբի արտահանման ծավալները ավելացել են 147.8 փոկոսային կետով և կազմել արտահանման 21.5 փոկոսը կամ 286.9 մլն դոլար:

Դիփարկվող ժամանակաշրջանում հանրապետությունից արտահանվող հանքաքարային ապրանքային խմբի կառուցվածքում պղնձի և մոլիբդենի խխանությունների մասնաբաժինը փոփոխվել է 92–98.1 փոկոսային միջակայքում: Մինչդեռ ապրանքային խմբի ներսում արձանագրվել են կառուցվածքային էական փոփոխություններ: Այսպես, 2000–2005 թթ. հանքաքարային ապրանքային խմբի արտահանման ծավալների ավելի քան 50 փոկոսը բաժին է ընկել մոլիբդենի խխանության արտահանմանը, իսկ 2006 թ. այն իր փոքր զիջել է պղնձի խխանության և 2011 թ. կազմել այդ երկու փոսակի հանքաքարերի արտահանման 3.9 փոկոսը, իսկ պղնձի խխանության արտահանման ծավալները 2006–2011 թթ. առանձին փարիներին փոփոխվել են 70–91.6 փոկոսային միջակայքում:

Դիփարկվող ժամանակաշրջանում հանրապետության ներմուծման ծավալների դինամիկայում և կառուցվածքում նույնպես արձանագրվել են փոփոխումներ և փեղաշարժեր:

Ի փարբերություն արտահանման կառուցվածքի, որի 60-ից 70 փոկոսը ապահովել են պղնձի, ալյումինի, սև մետաղների, ադամանդի և հանքաքարերի (պղնձի և սովիթդենի խտանյութեր) ծավալները, ներմուծման պարագայում ապրանքային կառուցվածքը համեմատաբար շերտավորված (դիֆերենցված) է, քանի որ ներմուծման ապրանքային կառուցվածքի մինչև 50 փոկոսը, ապահովվել է մի քանի ապրանքների և ապրանքային խմբերի ներմուծման ծավալների շնորհիվ (աղյուսակ 20):

Որոշ ապրանքների ներմուծման ծավալների դինամիկան (մլն դոլլար) և կառուցվածքը (փոկոս)

Աղյուսակ 20

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Նացահարիկ	64.6	48.3	49.4	48.6	72.9	54.1	61.4	107.8	110.7	109.6	105.0	111.9
%	7,3	5,5	5,0	3,8	5,4	3,0	2,8	3,3	2,5	3,3	2,8	2,7
Ծխախոտ	20.3	29.8	30.6	34.5	39.2	48.6	54.8	75.2	88.5	66.4	78.7	74.6
%	2,3	3,4	3,1	2,7	2,9	2,7	2,5	2,3	2,0	2,0	2,1	1,8
Շաքարավազ	19.5	19.3	18.8	24.3	21.6	28.8	19.7	29.4	44.3	29.9	41.2	66.3
%	2,2	2,2	1,9	1,9	1,6	1,6	0,9	0,9	1,0	0,9	1,1	1,6
Վառելանյութ և գազ	178.7	186.9	171.8	179.1	206.7	264.9	350.7	483.6	646.2	528.1	648.6	804.2
%	20,2	21,3	17,4	14,0	15,3	14,7	16,0	14,8	14,6	15,9	17,3	19,4
Թանկարժեք քարեր	113.2	107.1	213.2	332.7	291.8	347.7	313.4	297.4	305.4	106.3	157.5	215.5
%	12,8	12,2	21,6	26	21,6	19,3	14,3	9,1	6,9	3,2	4,2	5,2
Մեքենաներ	67.2	39.5	50.3	53.7	66.2	75.7	135.9	186.3	283.3	292.3	292.4	232.1
%	7,6	4,5	5,1	4,2	4,9	4,2	6,2	5,7	6,4	8,8	7,8	5,6
Տրանսպ. միջոց.	22.1	24.6	39.5	75.5	90.5	145.9	195.1	375.8	548.8	209.2	247.4	310.9
%	2,5	2,8	4,0	5,9	6,7	8,1	8,9	11,5	12,4	6,3	6,6	7,5
Միս և մսի ենթամթերք	20.4	21.1	18.8	21.8	25.7	28.8	24.1	39.2	88.5	69.7	67.5	87.1
%	2,3	2,4	1,9	1,7	1,9	1,6	1,1	1,2	2,0	2,1	1,8	2,1
Այլ	387.7	401.0	394.9	509.3	536.2	807.1	1036.6	1673.1	2310.4	1810.1	2001.0	2242.6
%	42,8	45,7	40,0	41,5	39,7	44,8	45,3	51,2	52,2	57,0	54,3	54,1
Ընդամենը	884.7	877.4	987.2	1279.5	1350.7	1801.7	2191.6	3267.8	4426.1	3321.1	3749.0	4145.3
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2000–2005 թթ. վառելանյութ և գազ ապրանքային խմբի ներմուծման ծավալները բացարձակ արտահայտությամբ ավելացել են, իսկ հարաբերական արտահայտությամբ՝ նվազել:

Այսպես, 2000 թ. այդ ապրանքախմբի բաժինը ընդհանուր ներմուծման մեջ կազմել է 20.2 փոկոս կամ 178.7 մլն դոլար և, ավելանալով 86.1 մլն դոլարով կամ 48.2 փոկոսային կետով, 2005 թ. կազմել է 264.9 մլն դոլար կամ ամբողջ ներմուծման 14.7 փոկոսը: Մինչդեռ 2006–2011 թթ. ընթացքում այդ ապրանքախմբի ներմուծման ծավալները բացարձակ (բացառությամբ 2009 թ.) և հարաբերական արտահայտությամբ (բացառությամբ 2007 թ. և 2008 թ.) ավելացել են (տե՛ս աղյուսակ 20): Մասնավորապես՝ 2006 թ. համեմատ 2011 թ. բացարձակ հավելածը կազմել է 453.5 մլն դոլար, իսկ աճի տեմպը 229.3 փոկոս:

Դիփարկվող ժամանակաշրջանում վառելանյութ և գազ ապրանքախմբի ներմուծման ծավալների 94–98 փոկոսը կազմել են բնական գազի, բենզինի և դիզելային վառելիքի ծավալները, ընդ որում՝ տարեց տարի բնական գազի ծավալների բաժինը ինչպես ապրանքախմբի, այնպես էլ ամբողջ ներմուծման մեջ ավելանալով՝ 2011 թ. համապատասխանաբար՝ 50.7 և 9.8 փոկոս:

Ներմուծման ապրանքային կառուցվածքում երկրորդ խոշոր խումբը թանկարժեք քարերի բաժինն է: Ընդ որում՝ ադամանդի ներմուծման ծավալները, ինչպես ապրանքային խմբի, այնպես էլ ամբողջ ներմուծման մեջ 2000–2005 թթ. համապատասխանաբար փայտանվել են 90–78 և 22–15 փոկոսային միջակայքերում, այնուհետև նվազելով արդեն 2011 թ. կազմել են 58.8 և 3.1 փոկոս:

2002–2011 թթ. ընթացքում հանրապետություն է ներմուծվել 1773.6 մլրդ դոլարի ադամանդի քար և արտահանվել է 1764.5 մլրդ դոլարի մշակված ադամանդի քար:

Ապրանքների ներմուծման և արտահանման դինամիկայի և ապրանքային կառուցվածքի վերլուծությունն առավել ամբողջական դարձնելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել դրանց աշխարհագրական ուղղվածությունը: Վերլուծության արդյունքում պարզվեց, որ մեր առանձնացրած այն ապրանքախմբերը, և ապրանքները որոնք ներմուծվել և արտահանվել են մեծ ծավալներով, ըստ աշխարհագրական ուղղվածության խիստ կենտրոնացված են:

Աղյուսակ 21

Թանկարժեք քարերի ներմուծման և արտահանման ծավալների
դինամիկան (մլն դոլար) և տեսակարար կշիռը (տոկոս)
ըստ երկրների

	2003		2005		2008		2009		2010		2011	
	Արտ.	Ներ.	Արտ.	Ներ.	Արտ.	Ներ.	Արտ.	Ներ.	Արտ.	Ներ.	Արտ.	Ներ.
Ընդամենը	350,7	333,1	336,3	347,6	173,1	304,6	105,1	107,3	134,0	158,9	196,4	214,9
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Բելգիա	123,0	122,6	118,5	135,8	83,7	74,4	44,8	43,3	60,5	49,9	69,3	38,2
%	35,1	36,8	35,2	39,1	48,4	24,4	42,6	40,4	45,1	31,4	35,3	17,8
Կանադա	2,1	0,2	10,2	12,3	14,4	10,3	33,0	4,1	29,1	1,2	69,7	3,6
%	0,6	0,1	3,0	3,5	8,3	3,4	31,5	3,8	21,7	0,8	35,5	1,7
ՌԴ	1,0	12,6	10,2	24,1	32,4	8,9	10,9	1,1	19,5	20,2	25,5	43,3
%	0,3	3,8	3,0	6,9	18,7	2,9	10,3	1,0	14,6	12,7	13,0	20,1
Շվեյցարիա	22,6	8,3	22,5	38,0	4,2	3,6	0,1	1,0	0,1	27,5	0,3	54,6
%	6,4	2,5	6,7	10,9	2,4	1,2	0,1	0,9	0,1	17,3	0,1	25,4
Իսրայել	141,3	122,4	112,0	101,5	3,8	15,0	0,0	0,4	2,5	2,0	1,9	2,4
%	40,3	36,7	33,3	29,2	2,2	4,9	0,0	0,3	1,9	1,2	1,0	1,1
ԱՄՆ	36,7	20,4	49,8	23,5	18,2	11,8	4,5	2,1	0,4	0,8	6,7	1,6
%	10,5	6,1	14,8	6,8	10,5	3,9	4,3	1,9	0,3	0,5	3,4	0,7
Այլ	24,0	46,6	13,1	12,5	16,5	180,7	11,8	55,4	21,8	57,4	23,2	71,2
%	6,8	14,0	3,9	3,6	9,5	59,3	11,2	51,6	16,3	36,1	11,8	33,1

Թիվ 21 աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ հանրապետություն ներկրվում է հիմնականում ադամանդի հումք, այսպես վերամշակվում և, փոքր մասը տեղում իրացնելով, մնացածն արտահանվում է հիմնականում նույն երկիր: Ահավասիկ, 2003 թ. Բելգիայից մեր հանրապետություն ներմուծվել է 122.6 մլն. դոլարի ադամանդի քար և այսպեսից Բելգիա արտահանվել՝ 233.0 մլն դոլարի մշակված ադամանդ, Իսրայելից ներմուծվել է 122.4 մլն դոլարի և արտահանվել է 141.3 մլն դոլարի: Դիտարկվող բոլոր տարիներին ադամանդի արտահանման և ներմուծման ծավալների 1/3-ից ավելին բաժին է ընկնում Բելգիային, իսկ 2000–2006 թթ. ընթացքում թանկարժեք քարերի արտահանման և ներմուծման ծավալների 3/4 մասը՝ Իսրայելին և Բելգիային: 2006–2011 թթ. այս ապրանքային խմբի ծավալների անկումը հիմնականում պայմանավորված է ադամանդի համաշխարհային շուկայում փոքր ճգնաժամով, ինչի արդյունքում նվազել են ադամանդի արտահանման և ներմուծման ծավալները, դրան հակառակ՝ ավելացել ոսկերչական իրերի ծավալները, ինչն էլ հանգեցրել է այս ապրանքախմբի արտահանման և ներմուծման աշխարհագրական բաշխվածության փոփոխությանը:

2008 թ. սկսած թանկարժեք քարերի արտահանման ծավալները իրենց փոքր զիջեցին պղնձի և մոլիբդենի խտանյութերի և պղնձի արտահանման ծավալներին: Այս ապրանքատեսակների արտահանման դինամիկան և կառուցվածքը ըստ աշխարհագրական ուղղվածության ներկայացնենք հետևյալ աղյուսակով:

Աղյուսակ 22

Նանքաքարի (պղնձի և մոլիբդենի խտանյութ) արտահանման ծավալների դինամիկան (հազ. դոլլար) և փեսակարար կշիռը (տոկոս) ըստ երկրների

	2003	2005	2008	2009	2010	2011
Ընդամենը	38051,2	51425,6	125679,0	115886,5	230163,3	287440,2
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Բուլղարիա	1141,2	0,0	57157,3	59025,7	156231,4	151743,1
%	3,0	0,0	45,5	50,9	67,9	52,8
Իսպանիա	0,0	2691,4	10066,9	7441,5	14896,5	78678,3
%	0,0	5,2	8,0	6,4	6,5	27,4
Նիդեռլանդներ	21416,2	4233,0	2699,2	663,2	0,4	12721,5
%	56,3	8,2	2,1	0,6	0,0	4,4
Շվեյցարիա	6086,7	2546,7	0,0	24228,5	14910,2	27279,9
%	16,0	5,0	0,0	20,9	6,5	9,5
Կորեայի հանրապետություն	0,0	0,0	0,0	5132,1	3357,3	14669,9
%	0,0	0,0	0,0	4,4	1,5	5,1
Չինաստան	2983,5	0,0	0,0	16481,8	28907,9	2242,8
%	7,8	0,0	0,0	14,2	12,6	0,8
Բելգիա	0,0	1242,7	4422,0	765,0	10381,8	0,0
%	0,0	2,4	3,5	0,7	4,5	0,0
ՌԴ	2350,8	0,0	0,0	0,0	1366,6	103,7
%	6,2	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0
Անգլիա	1356,1	0,0	38546,5	0,0	0,0	0,0
%	3,6	0,0	30,7	0,0	0,0	0,0
Բիզել	1277,9	5451,0	0,0	0,0	0,0	0,0
%	3,4	10,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Վերջինյան կղզիներ	0,0	23809,2	0,0	0,0	0,0	0,0
%	0,0	46,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Գերմանիա	0,0	7424,5	0,0	0,0	0,0	0,0
%	0,0	14,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Այլ	1438,8	4027,1	12787,1	2148,7	111,2	1,0
%	3,8	7,8	10,2	1,9	0,0	0,0

Այս ապրանքախմբի շուկան նույնպես խիստ կենտրոնացված է: Այսպեղ արտահանման ծավալների 70 տոկոսից ավելին բաժին է ընկնում Բուլղարիային, Իսպանիային և Շվեյցարիային: Դիտարկվող ժամանակաշրջանի առանձին փուլերին ոչ հիմնական գործընկեր երկրների (Անգլիա՝ 2008 թ., Վերջինյան կղզիներ՝ 2005 թ. և Գերմանիա՝ 2005 թ.) հետ կապարվել են մեկանգամյա մեծածավալ գործարքներ:

Իսկ ինչ վերաբերում է պոլինձի և սև մեքաղների արտահանման աշխարհագրական ուղղվածությանը, ապա այսպեղ առաջարար գործընկեր երկրները երկուսն են՝ Գերմանիան և Նիդեռլանդները, որոնց բաժին է ընկնում այդ երկու ապրանքատեսակների արտահանման գրեթե 90 տոկոսը, իսկ ներմուծման մասով առաջարարը Ուկրաինան է, որին բաժին է ընկնում սև մեքաղների ներմուծման ծավալների կեսից ավելին:

Ներմուծման ծավալներում հաջորդ խոշոր ապրանքախումբը հանդիսանում է նավթամթերքը, որի 90–96 տոկոսը կազմում են վառելանյութը և բնական ու հեղուկ գազը: Բենզինի և դիզելային վառելանյութ հանրապետություն ներմուծվում են բացառապես Բուլղարիայից, Ռումինիայից և Ղունաստանից, իսկ գազի ներմուծման ծավալների 95–97 տոկոսը բաժին է ընկնում ՌԴ-ին:

6.2 | Մտրեցումների քննական վերլուծություն

Ներկայում փնտեսական զարգացման անհրաժեշտ մակարդակ հնարավոր է ապահովել միայն փարբեր երկրների հետ համագործակցությամբ: Այլապես՝ վերոնշյալ կարևոր հիմնախնդիրների լուծումը գրեթե անհնարին կդառնա: Տվյալ համալրեքստում հրապարակ է համագործակցության ուղղությունների ճշգրտումը փնտեսական ինտեգրման որոշակի համակարգին անդամակցելու առումով: Գոյություն ունեն փարբեր մտրեցումներ Մաքսային միությանը կամ Եվրոմիությանը ինտեգրվելու նպատակահարմարության հարցում: Վերլուծությունները բազմաբնույթ են և հակասական: Փորձենք դրանք ներկայացնել մի շարք ուղղություններով:

Առաջին՝ բազմաթիվ հեղափոխողների, մասնավորապես՝ շվեյցարական DA Vinci AG փորձագիտական խմբի կարծիքով՝ ՄՄ համագործակցության երկրներում առկա են խնդիրներ, որոնք ապագայում ավելի են խորանալու: Ըստ այդ խմբի՝ ՄՄ-ի հետ ոչ արդյունավետ համագործակցությունը կարող է պայմանավորված լինել հետևյալ հանգամանքներով⁸⁶.

- ա) Նույնքի արտահանման վրա հիմնված փնտեսություններ:** Այդ երկրների փոխադարձ առևտրում գերակշռում է հանքահումքային ապրանքների, մասնավորապես՝ էներգակիրների մասնաբաժինը:
- բ) Էներգակիրների ռուսական մենաշնորհը:** Ռուսաստանը միշտ էլ փորձելու է պահպանել էներգակիրների մատակարարման մե-

⁸⁶ WWW Analytic Group „DA Vinci Ag” LLC

նաշնորհը, շարունակելու է խողովակաշարերի և ենթակառուցվածքների նկատմամբ վերահսկողության քաղաքականությունը:

- գ) *Անհամաչափ զարգացող տնտեսություններ:* Մաքսային միությունը վերածվում է կիսափակ շուկայի՝ սահմանափակելով մասնակիցների շահերը և խոչընդոտելով նրանց տնտեսությունների համաչափ զարգացմանը: ՄՄ-ն բացասաբար է ազդում Բելառուսի և Ղազախստանի՝ Եվրոմիության և Չինաստանի հետ առևտրաշրջանառության ծավալների վրա:
- դ) *Ռուսաստանի պարտադրված առևտրային քաղաքականությունը:* Ռուսաստանն իրականացնում է հովանավորչական և ներկրման փոխարինման առավելագույն մակարդակ ունեցող ապրանքների մասով սահմանափակող քաղաքականություն, որոնք ներմուծվում են ինչպես երրորդ, այնպես էլ ՄՄ երկրներից, ինչը նպաստում է ռուսաստանյան ձեռնարկությունների գործարկման հզորացմանը:
- ե) *Պարտադրված՝ ավելի քաղաքական, քան տնտեսական միություն:* Գոյություն ունի այն տեսակետը, որ ՄՄ-ն սպառնում է այդ երկրների անկախությանը ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական առումով. համագործակցությունը միշտ չէ, որ համապատասխանում է այդ երկրների շահերին:
- զ) *Քաղաքական դիմակայության վերածվող տնտեսական շահ:* ՄՄ-ի մեջ մտնող երկրների արտադրողները դուրս են մղվում համաշխարհային առաջադասար ֆիրմաների հետ մրցակցելու հնարավորությունից: Առայժմ շահում են բացառապես դեպի հումքային ռեսուրսներ (նավթ, գազ, մետաղ, հացահատիկ) կողմնորոշված խոշոր միավորումները:
- է) *Ռուսաստանը կառավարում է ԵՄ-ի հետ կապերը:* Ռուսաստանը ձգտելու է սահմանափակել ԵՄ-ի հետ համագործակցությունը և դառնալ որպես փարաձառյուղային դեպի Եվրոպա մարտավարական ապրանքների մի մասի կապուղի:
- ը) *Բարձր գնաձ:* Գնաձի պարճառը, մի կողմից՝ երրորդ երկրներից ներկրվող ապրանքների վրա սահմանվող բարձր մաքսատուրքերն են, իսկ մյուս կողմից՝ ՄՄ շրջանակներում գների հավասարեցումը:

Երկրորդ՝ գոյություն ունի այն տեսակետը, թե փարաձառյուղային հակասությունների կարգավորման գործում *ռուսական* գործոնն ավելի գորեղ է, և անիմաստ է ավելորդ անգամ երկրի ապագան վրանգելը: Եվրամիության հետ պետք է հնարավորինս համագործակցել և, ըստ ապագայում տեղի ունենալիք իրադարձությունների, անընդհատ կատար-

րել ճշգրտումներ, որոնք հնարավորություն կընձեռենն խուսափելու կորուստներից և հասնելու առավելագույն արդյունքի՝ կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում: Նայաստանի՝ ՄՄ-ին կամ ԵՄ-ին անդամարվելը լի է հակասություններով:

Նայաստանի Նանրապեղության ՄՄ-ին անդամագրվելը հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով.

- ա)** *Նայաստանի անվտանգությունը:* Դա բացատրվում է նրանով, որ ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրավիճակում մեր սահմանների, հետևապես՝ ազգային անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև արցախյան հիմնախնդրի լուծման առումով երաշխիքը Ռուսաստանի զինված ուժերի առկայությունն է Նայաստանում:
- բ)** *Նայաստանի տնտեսական իրավիճակը:* Տարածված տեսակետ է, թե Նայաստանը տնտեսական զարգացման մակարդակով կարող է ավելի հեշտությամբ մտնել ռուսական շուկա և ապահովել ավելի բարձր տնտեսական աճ:
- գ)** *Տնտեսական զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծում:* Կա տեսակետ, ըստ որի՝ հնարավորություն է ստեղծվում Մաքսային միության ամբողջ տարածքում կիրառելու բեռնափոխադրումների համար նախատեսված միջանցիկ սակագներ: Բացի դրանից, ՄՄ-ին անդամակցությունը մի շարք առավելություններ է տալիս՝ կապված մաքսային վճարումների հետ, երբ միության շրջանակներում սահման է հասվում: Եթե ներկայումս Նայաստան ապրանքներ ներմուծելիս և արտահանելիս փորձեր են վճարվում, ապա ՄՄ-ին անդամակցության պարագայում այդ հարցը չի ծագի, և, բնականաբար, տեղի կունենա գների նվազում:
- դ)** *Ավելի էժան էներգակիրներ ստանալու հնարավորությունը:* Որոշ վերլուծաբանների կարծիքով՝ Ռուսաստանից նավթը և գազը հնարավոր կլինի, Եվրոմիության համեմատությամբ, ստանալ ավելի ցածր գներով, ինչը կարող է նպաստել Նայաստանի տնտեսության զարգացման համար:

ԵՄ-ին Նայաստանի Նանրապեղության անդամագրվելը հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով.

- ա)** Եվրոմիությունը, Մաքսային միության համեմատությամբ, կայացած համակարգ է, ապացուցել է իր արդյունավետությունը:
- բ)** ԵՄ-ն ունի բարձր տեխնոլոգիաների վրա հիմնված տնտեսություն, որին անդամագրվելով՝ Նայաստանի տնտեսությունն ասփիճանաբար կարող է դրական տեղաշարժեր արձանագրել: ՄՄ

երկրները րեխնոլոգիական մակարդակով զգալիորեն զիջում են ԵՄ-ին:

- զ)** ԵՄ-ում ինստիտուցիոնալ համակարգը կայացած է և գործում է արդյունավետորեն: Նայասարանի մուտքը ԵՄ կունենա զգալի դրական ազդեցություն ինստիտուցիոնալ կայացման և քաղաքացիական հասարակարգի ձևավորման առումով, ինչը կայուն զարգացման հիմքն է:
- դ)** Անդամագրվելու դեպքում նախատեսվում է Նայասարանի և ԵՄ-ի միջև մաքսատուրքերի ազարականացում: ՄՄ-ին անդամագրվելու դեպքում կբարձրանան եվրոպական (ոչ միայն) ավելի բարձրակապարանքների մաքսատուրքերը, հերևապես՝ գները, ինչին կհերևի մեր երկիր նման ապրանքների մուտքի նվազում:
- ե)** Ակնկալվում է հիմնական մերադների, օդային րրանսպորտի, ՏՏ, սննդամթերքի և այլ ծառայությունների և արրադրությունների արրահանման մեծացում ԵՄ, ինչը հնարավորություն կրա Նայասարանին ասրիճանաբար մուտք գործելու ԵՄ, ապահովելու րնրեսության ասրիճանական զարգացումը բարձր րեխնոլոգիանների հիմքի վրա:
- զ)** Նայասարանը շարունակում է մնալ Առևրրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ, պարրավորություններ է սրանձնել, որոնք պերք է կարարի: ՄՄ-ին անդամակցելու դեպքում կառաջանան բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք կարող են որոշակի խառնաշփոթ սրեղծնել արրաքին րնրեսական հարաբերություններում:
- է)** Կերպափոխվող րնրեսությունները ունեն ֆինանսական օժանդակության կարիք, որի սրացման հնարավորություններն ավելի մեծ են ԵՄ-ից, քան ՄՄ-ից:
- թ)** Արրաքին քաղաքականության բազմազանեցումը (դիվերսիֆիկացիան) կարևոր է անվրանգության ապահովման առումով, իսկ Ռուսասարանը, Նայասարանի սահմանները պահելով վերահսկողության ներքո, սահմանափակում է րնրեսական և հաղորդակցության ուղիների այլընրրանքային հնարավորությունների օգրագործումը:

6.3

Մաքսային միությանը (ՄՄ) և Եվրոմիությանը (ԵՄ) ինտեգրվելու խնդիրները

Երկրնարանքի լուծման համար կարևոր է ոչ միայն փոխադասական, այլև ոչ փոխադասական բազմաթիվ գործոնների գնահատումը, որոնք առանցքային դեր ունեն ինտեգրմանն առնչվող բազում խնդիրների պարզաբանման համար: Նախառակ դեպքում՝ միայն փոխադասական վերլուծությունների հիմքով սահմանափակված առաջարկությունները կմնան ընդամենը բարի ցանկություններ:

Ընդունված է ասել, որ Նայաստանը գտնվում է քաղաքակրթությունների խաչմերուկում: Սակայն պարսպությունից դասեր քաղելով հարկավոր է ճիշտ կողմնորոշվել զարգացման հեղափոխական հեռանկարն ընտրելիս: Երկարատև ու հեռանկարային զարգացումը պահանջում է համակողմանի վերլուծություն և համապատասխան գործողություններ, որովհետև կորցրածը կարող է անդառնալի լինել:

ԵՄ ընտրությունը պայմանավորված հետևյալ հանգամանքներով.

Առաջին՝ բազմաթիվ հեղափոխություններ հիմնավորում են, որ եվրոպական քաղաքակրթության ձևավորման մեջ էական է եղել հնդեվրոպական ժողովուրդների փոխազդեցիկ դեպի Եվրոպա: Կան հիմնավոր վերլուծություններ, որոնք ապացուցում են, որ եվրոպական լեզվամշակութային համակարգը ձևավորվել է Նայկական լեռնաշխարհում: Ուստի մենք չենք կարող հրաժարվել մեր արմատներից: Մշակութային ներթափանցումները օրինազափ են: Սակայն այդ բարդ գործընթացների հոլովությամբ կարևորը մեր ազգային ինքնության պահպանումն է: Ներկայումս՝ մշակութային կողմնորոշումը դեպի եվրոպական քաղաքակրթություն, իսկ դա, բնակա-նաբար, ենթադրում է նաև փոխադասական համագործակցության խորացում, ինչն ավելի նպատակահարմար է:

Երկրորդ՝ դարեր շարունակ՝ հունական, հռոմեական և բյուզանդական փոխադասականությունից սկսած, մշակութային, գիտական, պետական քաղաքական գործունեության առումով, հայոց կողմնորոշումը հիմնականում եղել է դեպի Արևմուտք: Դրա պարճառները փարբեր են: Մասնավորապես՝ պետք է նշել եվրոպական մշակույթի մեծ ազդեցությունը մեր փարածաշրջանում: Նունաստանը, հեղափոխում Նոնը, այնուհետև Բյուզանդիան զգալի հետք են թողել մեր մշակույթի և գիտության փարբեր ոլորտների զարգացման մեջ: Իհարկե, սա չի նշանակում, թե հարևան երկրները՝ հարկապես Պարսկաստանը, կարևոր դերակատարություն չեն ունեցել մեր փարածաշրջանի հոգևոր-մշակութային, գիտության զարգացման գործում: Սակայն հաստատապես կարելի է պնդել, որ հայկա-

կան արժեհամակարգի ձևավորման առումով էական է եղել արևմտյան քաղաքակրթության դերը:

Երրորդ՝ քաղաքակրթական զարգացման կարևորագույն գործոն էր քրիստոնեության ընդունումը: Թեև այդ ուսմունքը ձևավորվեց Նոմեական կայսրության փրապեպոստոսության փակ գրնվող Իսրայելում, սակայն ամենամեծ փարածումն ունեցավ Արևմուտքում: Պարճառը հոգևոր մշակութային արժեհամակարգն է, որը պարարտ հող է դառնում հոգեհարազատ գաղափարախոսությունների արմատավորման համար: Այդ առումով նույնպես մեր կողմնորոշումն արևմտյան է:

Չորրորդ՝ հայ ժողովրդի նորագույն պայմանության հոգևոր-մշակութային և քաղաքական բոլոր կարևոր իրադարձությունները կապված են եվրոպական համապատասխան ազդեցությունների հետ: Նարկ է նշել, որ Ռուսաստանում իրադարձությունները, մասնավորապես՝ դեկաբրիստական, մարքսիստական, նարոդնիկական շարժումները, որոնք մեծ ազդեցություն ունեցան հայ քաղաքական, մշակութային մտքի վրա, պայմանավորված էին Եվրոպայում փեղի ունեցող գործընթացներով: Դրանց հիմքում ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման ճանապարհով իրավական պետության, հեթևապես՝ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ցանկությունն ու պահանջն է: Սա նշանակում է՝ Ռուսաստանը նույնպես, երկարաժամկետ զարգացման առումով, չի կարող հրաժարվել արևմտյան քաղաքակրթական համակարգից, այլապես հնարավորություն չի ունենա հարմարվելու կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում համաշխարհային մասշտաբով սրվող մրցակցությանը:

Միզեքորդ՝ վերջին 300 փարում համաշխարհային պայմանության գրեթե բոլոր իրադարձությունները պայմանավորված են եղել Արևմուտքում հոգևոր-մշակութային, գիտական մեծ նվաճումների և հայտնագործությունների, հեղափոխությունների, սահմանադրական կարգի հաստատման գործընթացների ազդեցությամբ: Այդ իմաստով Արևմուտքը գերիշխում է գրեթե ամեն առումով: Ներկա ժամանակաշրջանում գիտափոխիկական միտքը զարգանում և նոր, աներևակայելի նվաճումներ է արձանագրում հիմնականում Արևմուտքում: Այս պարագայում միակ ճանապարհը Եվրոմիությանը ինտեգրվելն է, որը հեռանկարային է Նայաստանի զարգացման համար:

Օրո՞նք են դրան խոչընդոտող հանգամանքները.

Առաջին՝ հայկականության գործոնը: Շատ հաճախ փնտեսագետները հասարակական բարդ գործընթացները մեկնաբանելիս փնտեսական գործոնը համարում են առաջնային: Մինչդեռ հասարակական երևույթների բովանդակությունը պայմանավորված է քաղաքակրթական զարգացման բարդ գործընթացներով, որոնք ձևավորում են փվյալ ազգի

կամ հավաքականության գոյարևման արժեհամակարգը՝ որպես կենսագործունեության կարևոր հիմք և կողմնորոշիչ: Քաղաքակրթական բարդ կերպափոխումների առումով, հայ ժողովուրդն ունեցել է հակասական և ինչ-որ իմաստով անգամ անբացաբերելի պայմական զարգացման փուլեր: Դա իր կնիքն է դրել հայկականության արժեքային համակարգի վրա, դարձել մեր առաջընթացի խոչընդոտ: Փորձենք ներկայացնել որոշակի փաստարկումներ:

1) Մենք չունենք հայոց պայմանության փիլիսոփայության ըմբռնումը և, դրան համապատասխան, հստակ արժեքային համակարգ: Պարմական դեպքերի և հակասական գործընթացների բերումով, երբ խաթարվել է բնականոն զարգացման ընթացքը, անհապ-ազգ-հայրենիք-պետություն փոխհարաբերության ներդաշնակությունը խախտվել է, ինչն անմիջականորեն ազդել է հասարակական կեցության բոլոր մակարդակների և, հատկապես, անհատի բարոյահոգեբանական դրսևորումների վրա: Ըստ Առնոլդ Թոյնբիի՝ աշխարհում եղել է 26 քաղաքակրթություն, մնացել է յոթը: Թոյնբին փորձում է բացատրել դրանց անհետացման պարճառները: Նա հատկապես կարևորում է սրեղծագործ փոքրամասնության դուրսմղումը հասարակության համար կարևոր որոշումների ընդունման և իրականացման պետական կառավարման համակարգից: Սրեղծագործ փոքրամասնությունն է, որ ձևավորում է ընկալման անհրաժեշտ մակարդակ և այդ ճանապարհով սրեղծում գոյարևման ու զարգացման արժեհամակարգ: Սրեղծագործ փոքրամասնության դուրսմղման հետևանքով հստակորեն չձևավորվեց հայկականության արժեհամակարգը, և, չընկալելով պայմանության զարգացման ընթացքը, հայերն ասպիճանաբար հայրնվեցին լուսանցքային (մարգինալ) վիճակում: Այսինքն՝ մենք վաղուց, ըստ էության, համաշխարհային գործընթացների վրա գրեթե որևէ ազդեցություն չունենք և ասպիճանաբար մեկուսացել ենք:

2) «Պետականության» գաղափարի անընկալելիությունն ու հոգեբանորեն օտարված լինելը: Պետությունը և պետականությունը, որպես արժեքային համակարգի կարևորագույն բաղադրամասեր, բարդ քաղաքակրթական գործընթացի արդյունք են: Պետականությունը մրաձեղակերպի, բարքերի, բարոյականության, վարքի, իդեերի, ինքնահասարակման համադրությունն է, որի մեջ ամբողջանում են Կոլյալ ազգի գոյարևման հանգուցային հատկանիշները: Քաղաքակրթությունների ծագման պետությունները հիմնավորում են, որ հասարակական հարաբերությունների ինքնակարգավորման արժեհամակարգի համար կարևոր է համապատասխան ինստիտուտների ձևավորումը, որոնց շարքում առաջնային է պետության դերը: Բայց մեր դեպքում այդ ընթացքը շեղումներ է ունեցել և ավարտուն մակարդակի չի հասել: Այդ բարդ գործընթացը

պատմական զարգացման կարևոր մի պահի մեզանում ընդհարվել է: Դրա պատճառները բազմաթիվ են:

3) Կյանքի բոլոր ոլորտներում ազգային վերնախավի (էլիտայի) չկայացվածության հանգամանքը: Չի ձևավորվել հայկականության էլիտա: Դա սոցիալական այն շերտն է, որը ձևավորվում է հազարամյակների ընթացքում և հասարակության մեջ արմատավորում համապատասխան արժեհամակարգ, դրանով դաստիարակում սերունդների: Արժեհամակարգի բացակայությունը հանգեցնում է համապատասխան ապրելակերպի և մտածողության, ինչը խոչընդոտում է հասարակության առաջընթացը:

4) Պատմական իրադարձությունների և արժեհամակարգի բացակայության ազդեցությունը ազգային հոգեբանության վրա, հեղինակալի դրսևորումներով.

ա) Սեփական ես-ի գերակայության բարդոյթը: Յուրաքանչյուր անհատ ի ծնե ինքնին օժտված է սեփական ես-ը ինքնահաստատելու մղումով: Նոզևոր զարգացման կայացած ինտելիտների շրջանակում այդ մղումը ստանում է հանրային և հանրօգուտ ուղղվածություն. հոգևոր արժեհամակարգի ստեղծումն ու ինքնազարգացման միտումներն են դառնում հիմնական: Բայց եթե եսակենտրոնությունը չի կարգավորվում ազգային արժեհամակարգի փրկությամբ, ապա փոխվում է դրա գործունեության բնույթը: Այդ դեպքում հասարակական կեցության բոլոր շերտերին բնորոշ է դառնում սեփական ես-ի գերակայության բարդոյթը:

բ) Սեփական ուժերին չհավատարմություն և այլ ուժերին ապավինելու անլիարժեքության բարդոյթը: Փոխանակ որոշելու, թե մենք ինչ պիտի անենք, մտածում ենք, թե ում օգնությանն ապավինենք: Դրանից անմիջապես կարողանում են օգտվել դրսի ուժերը՝ իրենց կամքը պարտադրելով ռազմավարական բազմաթիվ խնդիրներ լուծելիս: Այդ պարագայում աշխարհաքաղաքական գործունիք վերածվում ենք գործիքի:

գ) Թայֆայականության (կլանայնության) թերարժեքության բարդոյթը: Պետականության բացակայությունը հայ մարդկանց հարկադրել է ստեղծելու ինքնապաշտպանական մեխանիզմներ: Բնականաբար, առաջին մակարդակն արյունակցական կապերի միջոցով որոշակի միավորի՝ որպես ինքնապաշտպանական ուրույն համակարգի ստեղծումն է: Շատ հաճախ արժեքավորման չափանիշ է համարվում ոչ թե անհատի կարողությունը, այլ նրա պատկանելությունն այս կամ այն համայնքին կամ կլանին: Փոխհարաբերությունների շրջանակի ընդլայնման հետևանքով այդ հոգեբա-

նական միությունն ունենում է հարվածական դրսևորում (գյումրեցի, վանեցի, լոռեցի, դարաբաղցի, գանգեգուրցի և այլն): Թայֆայականությունն այս կամ այն դրսևորմամբ հարուկ է բոլոր ժողովուրդներին, սակայն մեր դեպքում այն, ցավոք, դարձել է գերիշխող վարքագիծ:

- դ) Ընդհանրիկ գերադասումը պետությանը:** Ընդհանրիկ հայ իրականության մեջ առանձնահարուկ տեղ է գրավում: Ընդհանրիկ, ոչ թե պետության, մեջ ենք տեսել մեր ապահովությունը, ինչի հետևանքով պետականությունը երկրորդվել է ընդհանրիկն. առաջին պլանում է ընդհանրիկը, հետո միայն՝ պետությունը և հայրենիքը: Քանի որ առաջնայինը ընդհանրիկն է, ուստի այն կարելի է սրեղծել նաև հայրենիքից դուրս: Նայրենիքը, նախևառաջ, արժեքային համակարգի կրողն է, որն արտահայտվում է համապատասխան ավանդույթների, սովորույթների, արդարության, կարգուկանոնի, օրենքի գերակայության, մշակութային կյանքի, ազգային նպատակների միջոցով: Իսկ քանի որ դա առաջնային չէ, ուստի կարելի է այն լքել:

Արժեհամակարգի բացակայության պարճառով, երբ հստակեցված չեն հիմնական խնդիրներն ու նպատակները, որոնց հիմքի վրա պետք է սրեղծվի ազգային ծրագիր, չեն գործում ինստիտուտները, հետևապես՝ գերակա չէ օրենքը, ինչը դառնում է առաջընթացի հիմնական խոչընդոտողներից:

Երկրորդ՝ ռուսական գործոնը: համաշխարհային տնտեսական, ռազմական և քաղաքական մրցակցության ասպարեգում 17–18-րդ դարերում աստիճանաբար ձևավորվեց մի նոր կենտրոն՝ ի դեմս Ռուսաստանի: Պետրոս Առաջինի բարեփոխումները Ռուսաստանի հետագա հզորացման հիմքը դարձան: Սակայն հարկ է նշել, որ դրանք իրականացվում էին եվրոպական քաղաքակրթական արժեհամակարգի ազդեցությամբ: Նայերի համար սկսվեց մի նոր շրջափուլ՝ կապված Ռուսաստանի քաղաքական, ռազմական և մշակութային գործունեության հետ: Դա մեր պարտության ամենաճակատագրական փուլերից է, որը, կարծում ենք, նորովի ուսումնասիրության կարիք ունի:

Ռուսաստանի հզորացումը գուցակցվում էր արևմուտքում, արևելքում և հարավում նոր տարածքների գրավմամբ և ազդեցության ընդլայնմամբ: 18–19-րդ դարերում Ռուսաստանը դարձավ Եվրոպայի ազդեցիկ երկրներից մեկը՝ մեծ դեր խաղալով համաշխարհային բոլոր իրադարձություններում: Բնականաբար, Նայաստանը հայտնվեց Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների փիրոյթում: Ռուսաստանի շահերը պահանջում էին մշակել համապատասխան ռազմավարական

ծրագիր՝ *հայկական գործոնի* օգրագործմամբ Անդրկովկասում փիրապետություն հաստատելու, իսկ հետագայում նաև Միջերկրական ծով դուրս գալու նպատակով:

Մեր փարաձառջանում Ռուսաստանի քաղաքական ազդեցության շրջանը համընկավ Նայաստանի համար շար ծանր ժամանակահատվածի հետ: Այսպես կարևոր է առանձնացնել հետևյալ հանգամանքները. 1) Արդեն մի քանի դար (1375 թ. Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից) Նայաստանը չունի պետականություն, 2) Բյուզանդական կայսրության կործանումից (1453 թ.) հետո Փոքր Ասիայի և Նայաստանի փարաձեռնում հաստատվեց թուրքական պետությունը, որն աստիճանաբար հզորանալով՝ ավելի ու ավելի էր ընդլայնում ազդեցության սահմանները:

Ռուսաստանի քաղաքական վերնախավը, լավ ուսումնասիրելով մեր փարաձառջանի կացությունը և օգրվելով վերոնշյալ հանգամանքներից, օգրագործում է հայկական գործոնը իր աշխարհաքաղաքական խնդիրները լուծելու համար: Այդ են վկայում պարսկական փաստերը: Մասնավորապես՝ 18-րդ դարի սկզբներին Ռուսաստանը կարողացավ օգրագործել Իրանի թուլացումը և վճռական քայլեր ձեռնարկեց Կասպից ծովի արևմտյան և հարավային ափերը գրավելու ուղղությամբ⁸⁷: Ելնելով դրանից՝ Թուրքիան Ռուսաստանի առաջխաղացումը կասեցնելու համար պարտագվներ սկսեց Արևելքում, և Ռուսաստանը, հաշվի առնելով պարտագվելու դժվարությունները, 1724 թ. հուլիսի 12-ին Կ. Պոլսում կնքեց պայմանագիր, ըստ որի՝ Թուրքիան ճանաչեց Ռուսաստանի իրավունքներն Իրանի մերձկասպյան շրջաններում, իսկ Ռուսաստանը, փոխադարձաբար, Թուրքիայի իրավունքները՝ Իրանի այսրկովկասյան փիրայթների նկատմամբ⁸⁸: Այդ ժամանակներից սկսվում է հայկական գործոնի օգրագործումը Ռուսաստանի կողմից. հետևում է կորուստների անվերջանալի շղթան, որը շարունակվում է մինչև օրս:

1915 թ. հուլիսի 11-ին ընդհանուր նահանջի հրամանը՝ թողնել ազգաբարձր փարաձեռնները և Վանը, ընդվգում առաջացրեց հայկական կամավորական ջոկատների հրամանադարների շրջանում⁸⁹: Անդրանիկը զայրոյթով նշում է, որ այս նահանջը կարարյալ կեղծիք է, որի նպատակը Նայաստանն առանց հայերի թողնելն է⁹⁰: Ավ. Նարոյթունյանը գրում է.

⁸⁷ Սյրեհանյան Գ., Բաքվի նահանգի հայությունը 19-րդ դարի երկրորդ կեսին (պարսկա-ղովրդական ուսումնասիրություն), Երևան, 2010, էջ 33:

⁸⁸ Զուլալյան Մ., Նայ ժողովրդի պարսկական հարցերը ըստ եվրոպական հեղինակների (13-18-րդ դարեր), գիրք Ա, քաղաքական պարսկություն, Երևան, 1990, էջ 195-197:

⁸⁹ Մելքոնյան Ա., Ուշագրավ աշխարություն. Ֆեոդոր Ելիսեն. «Կազակները Կովկասյան ճակատում 1914-1917», ԲՆԱ, Երևան, 2004, N 1, էջ 176:

⁹⁰ Զորավար Անդրանիկի կովկասեան ճակատի պարսկական օրագրությունը (1914-1917). օրագրում զորավարին թիկնապահ զինվորեն, Պոսթոն, 1924, էջ 35:

«Անառարկելի փաստերի փրամաբանական համադրումը և գիտական վերլուծությունը մեզ բերում է ճշմարտացի մի համոզման, որ ռուսական բանակի նահանջը եղել է նախօրոք կազմակերպված և մտածված... Վանի հայկական կառավարությունը ցարիզմի աչքի փուշն էր, նա մյուս վայրերում հայերին կառավարման ոչ մի իրավունք չէր տվել Այդ նահանջն առաջին հերթին ուղղված էր Վասպուրականի հայերի ու նրա կառավարության դեմ...»⁹¹:

Ընդհանուր նահանջի հրամանը ծանր հեղանակներ ունեցավ արևմտահայության համար⁹²: Ռուսական քաղաքականության էությունն հայ իրականության մեջ ավելի հստակ է դառնում թուրքական գործոնի համադրությամբ:

Երրորդ՝ Թուրքական գործոնը: Տայոց պարմագիտության մեջ *թուրքական* գործոնը գրեթե միշտ ներկայացվել է միակողմանի⁹³:

Տայ ժողովրդի նկատմամբ թուրքական իշխանությունների վերաբերմունքը էականորեն պայմանավորված է Արևմուտքի և Ռուսաստանի շահերի բախմամբ: Անհրաժեշտ են ավելի իրատեսական վերլուծություններ խորքային գործընթացներն ընկալելու և հայոց մեծ ողբերգությունը ճիշտ գնահատելու համար: Դա պետք է դիտարկել այն կորուստների պարճառների օբյեկտիվ գնահատման համադրությամբ, որ կրել ենք Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբից մինչև 1923 թ. և կրում ենք մինչև օրս: Այդ առումով, հարկ է խնդիրն ուսումնասիրել Թուրքիա-Ռուսաստան, Թուրքիա-Արևմուտք և Տայաստան-Թուրքիա փոխհարաբերությունների շրջանակներում՝ այսպեղ փնտրելով երրորդի ճիշտ լուծումը:

Ռուսաստանը հայոց քաղաքական ընկալումներում, ընդհանուր առմամբ, առկա է որպես մշտական բարեկամ: Այնուամենայնիվ, կան ինչպես ԵՄ-ին, այնպես էլ ՄՄ-ին ՏՏ անդամակցության կողմնակիցներ, ովքեր անկեղծորեն փորձում են հաշվեկշռել համապարասխան լուծման օգուտներն ու վնասները՝ ելնելով մեր անկախ պետականության հրամայականից: Դրանց սահմանազատումը այլ քննարկման նյութ է: Այս պա-

⁹¹ **Տարությունյան Ա.**, Վան-Վասպուրականի ազգաբնակչության մեծ գաղթը. Պարճառները, ընթացքը, հեղանակները և պարասխանապվության խնդիրները: Տայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք Ա. Վան (Վան քաղաքի առաջին հիշարակության 2865- ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, 7-9 հոկտեմբերի 2010 թ.), Երևան 2013, էջ 191, 195:

⁹² **Լազեան Գ.**, Տայաստան և Տայ Դարը հայ և ռուս յարաբերություններում լոյսին փակ, Երևան, 1991, էջ 182:

⁹³ Աշոտ Ներսիսյան, Տայոց պարմության որոշ դրվագների բուհական դասավանդման վերանայման հարցը կրթության որակի համադրությամբ, Մասնագիտական կրթության որակի ապահովման արդի հիմնախնդիրները. միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2012, էջ 217 - 224: Նույնի՝ Տայոց ցեղասպանության պարճառներն ու դասերը, Կրթական բարեփոխումներ. ազգային յավագույն ավանդույթները և միջազգային առաջավոր փորձը (գիտական նստաշրջանի նյութեր), Երևան, 2010, էջ 5 - 10: Նույնի՝ Տայ Յեղափոխական Դաշնակցության պարմություն/ 1908 - 1918/, Բեյրութ, 2013:

րագայում կարևոր է ճշգրտել, թե Ռուսաստանը հակաթուրքական քաղաքականության մեջ մեզ ինչ դեր է հասկացրել:

19-րդ դարի սկզբներից սկսած՝ Ռուսաստանը փորձում էր իջնել դեպի Միջերկրական: Այդ խնդիրը լուծելու համար նա օգտագործեց, այսպես կոչված, Թուրքիայի կողմից քրիստոնյա ազգերին, այդ թվում՝ արևմտահայությանը փրկելու թեզը: Սակայն ամեն անգամ հայությունը կանգնում էր «կոտորած փաշտակի» առաջ. ընդամենը բորբոքվում էր հայթուրքական թշնամանքը: Դա տեղի ունեցավ թե՛ 1806–12 թթ., թե՛ 1828–29 թթ. և թե՛ 1877–78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմներից հետո, երբ ռուսական ռազմական հաղթանակներին հաջորդում էր դիվանագիտական պարտությունը: Բնականաբար, Արևմուտքը և հարկապես Անգլիան, հաշվի առնելով Ռուսաստանի այդ նկրտումները, այդ թվում՝ նեղուցների գրավման վրանգը, պաշտպանեցին Թուրքիային, և նման առաջխաղացման մեջ հիմնականում Անգլիան հանդես եկավ Թուրքիային աջակցողի դերում: Այդ պայմաններում Թուրքիան արևմտահայությանն ընկալում էր որպես անվստահելի փարր, թեպետ, հարկ է նշել, որ վերջինս անվստահական և քաղաքական լուրջ կշիռ ուներ այդ երկրում. սրբեղծված իրավիճակում ավելի ճիշտ կլիներ չեզոքություն պահպանելը:

Այսպիսով՝ հայությանը օգտագործելու քաղաքականությամբ, Ռուսաստանը նպաստում էր Թուրքիայի կողմից հետագա ոճրագործությունների կատարմանը: Ներկայումս՝ ցեղասպանության պատճառները պետք է փնտրել նաև 19-րդ դարում տեղի ունեցող Ռուսաստան-Թուրքիա-Արևմուտք փոխհարաբերության շրջանակներում: Այդ ժամանակ էր, որ Էրզրումը Թուրքիային հանձնելուց հետո՝ 1830 թ., տեղի բնակչությունից 30000 հայեր ստիպողաբար լքեցին իրենց հայրենիքը և գաղթեցին Ախալքալաք ու Ծալկա: Այս նույն երևույթը շարունակվեց Բեռլինի կոնգրեսից հետո:

1890-ական թթ. առաջին կեսերի ազգային-ազատագրական շարժումները հովանավորում էր Ռուսաստանը: Թուրքիան, բնականաբար, ռուսական ճնշումներին դիմակայելու համար ստացավ Արևմուտքի աջակցությունը, քանի որ վերջինս թույլ չէր փա Թուրքիայի մասնատումը՝ հօգուտ Ռուսաստանի: Օգտվելով դրանից՝ Թուրքիան կազմակերպեց արևմտահայության առաջին զանգվածային ջարդերը: Պատահական չէ, որ դրանք տեղի ունեցան հենց այս շրջանում:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի փարիներին հայությունը պետք է որդեգրեր *չեզոքության քաղաքականություն* և սպասեր պատերազմի ավարտին: Պատերազմի ժամանակ չեզոքության պահպանումը արևմտահայության անվտանգության հիմնական երաշխիքն էր:

Առաջին աշխարհամարտից հետո քաղաքական իրավիճակը փոխվեց, և արդեն բոլշևիկյան Ռուսաստանը, դաշնակցելով Թուրքիայի հետ, նպաստեց վերջինիս հզորացմանը: Այսինքն՝ այս անգամ ռուսները փորձեցին օգտագործել թուրքական գործոնը՝ նեղուցներից դաշնակիցներին քշելու նպատակով: Բացի դրանից, 1918 թ. մարտի 3-ին կնքված Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով Ռուսաստանը Թուրքիային հանձնեց Կարսն ու Արդահանը: Սևրի պայմանագրի կնքումից հետո (1920 թ. օգոստոսի 10) հայ քաղաքական առաջնորդները շարունակում էին հավատարմորեն իրագործմանը: Նայաստանի անկախությունը ցանկալի էր Արևմուտքին: Նայ քաղաքական դեկավարները չկարողացան ճիշտ գնահատել սրեղծված իրավիճակը, որը դարձավ մեծ կորուստների հիմնական պատճառներից մեկը: Արևմուտքը, ի հակակշիռ Ռուսաստանի, աջակցում էր Թուրքիային՝ ցանկանալով բարելավել հայ-թուրքական հարաբերությունները: Այդ դեպքում հնարավոր էր խուսափել 1920 թ. թուրքական պատերազմից:

Այսպիսով՝ կարևոր խնդիր է Թուրքիայի հետ հարաբերություններում հայկական գործոնը մեծ տերությունների շահարկումների առարկա չդարձնելը, մի բան, որ դեռևս չի հաջողվում ապահովել:

Վերոնշյալ գործոնների վերլուծության համապետքստում պարզ է դառնում, որ Նայաստանի զարգացման ամենաարդյունավետ ուղին հայկական կողմնորոշումն է: Այդ ելակետից պետք է դիտարկել ռազմավարական, հետևապես՝ ինտելեկտուալ խնդրի լուծումը: Ըստ այդմ՝ հարկ է առաջնորդվել հետևյալ հիմնարար սկզբունքներով.

- ա)** Առանց պատմական դեպքերի և իրադարձությունների պատճառների ճշմարիտ ու բազմակողմանի վերլուծության հնարավոր չէ պարզել փնտեսական, քաղաքական, ռազմական համագործակցության ուղղությունները:
- բ)** Անհրաժեշտ է հրաժարվել միավեկտոր համագործակցության քաղաքականությունից: Մասնավորապես՝ դա վերաբերում է ռազմաքաղաքական և փնտեսական համագործակցությանը:
- գ)** Եթե անգամ ներկայումս հնարավոր չէ խուսափել Մաքսային միության հետ համագործակցությունից, ապա դա չպետք է դիտել որպես վերջնական նպատակ, այլ հանգրվան, քանի որ դժվար է կանխատեսել աշխարհաքաղաքական երևույթների հետագա ընթացքը:
- դ)** Անհրաժեշտ է զարգացնել համագործակցությունը Իրանի հետ, որովհետև դա այն կարևոր այլընտրանքներից է, որը հնարավորություն կտա պահպանելու հայկական գործոնի դերը մեր փարածաշրջանում ինչպես փնտեսական, այնպես էլ աշխարհաքաղաքական առումով:

Զարգացումը միշտ համալիր բնույթի բազմաշերտ գործընթաց է, հեղուսարար՝ րնրրեսական զարգացումն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ոչ միայն րնրրեսական, այլև արրարրնրրեսական րարարնույթ նարարակնե-րի, միջավայրերի ու գործոնների հեղ փոխազդեցության րիրույթում: Այս մորրեցումը նարարակահարմար է կիրառել հարկապես րնրրեսական զարգացման ռազմավարությունը մշակելիս և իրականացնելիս:

Տնրրեսական զարգացումը դինամիկ առաջընթաց է, որի շնորհիվ րելի են ունենում երկրի ողջ բնակչության ինքնուրույն կենսապահովման կարողությունների մեծացում (դրանց ընդլայնման, նորացման և բազմազանեցման ճանապարհով), դրա հիման վրա՝ կենսապայմանների և սարելակերպի ընդհանուր բարելավում, ինչպես նաև սրելծվում են մարդկային ներուժի լիարժեք իրացման նարարավոր նախադրյալներ:

Երկրի զարգացման նվաճումների կամ ձախողումների մեջ պերու-թյան դերը հանգուցային է՝ դրական կամ բացասական: Դա պայմանավորված է պերության առաջարար մասնակցությամբ զարգացման գործընթացների կազմակերպմանը և պայմանների սրելծմանը, ռազմավարության և քաղաքականության մշակմանը, ուղղորդմանը և իրագործմանը: Տերուսարար՝ պերության այս կամ այն ազդեցությունը զարգացման բնութագրերի վրա վճռորոշող է:

Ընդհանուր զարգացման համարերքսրում րնրրեսական զարգացման րելի ու դերի իմաստավորման հարցում արդիական է շրջադարձային փոփոխությունը՝ «րնրրեսական զարգացումը գերակա է հասարակական կյանքի մյուս ոլորրրների նկարմամբ» մրայնությունից անցում կարարելով հերույալ ընկալմանը՝ «րնրրեսական զարգացումը որքան էլ կարևոր, սակայն ընդամենը միջոց է, իսկ վերջնանարարակները րնրրեսականի համեմարությամբ ավելի բարձրակարգ են»: Ընդհանուր առմամբ, խոսքը մարդկային զարգացման մասին է՝ որպես զարգացումն իմաստավորող ամփոփ հայեցակարգի:

Իրական զարգացումը մարդկային կապիրալի, ինչպես նաև սոցիալական կապիրալի մեծացման և օգրագործման գործընթաց է, ուսրի առկա բացասական միրումների բեկման և երկարաժամկեր կայուն զարգացում երաշխավորելու առումով նարարակահարմար է ՏՏ րնրրեսական զարգացման ռազմավարությունը կառուցել ըստ րնրրեսության սոցիալ-շուկայական մոդելի:

Զարգացման համարերքսրում գիրության վրա հիմնված րնրրեսությունը պահանջում է պերության մշրական միջամություն արարդրությանը և լայն օգրագործման րելինուլոգիաների րարաձմանը: Այդ նար-

տրակով Նայաստանի Նանրապետությունում պեքս է սրեղծվի զարգացման հաստատությունների գործող ցանց, որոնց գործունեությունը կհամակարգեն պետական գործակալությունները: Մրցակցային շուկաները, ինչպես նաև արդյունաբերական քաղաքականությունը կմնան նրա գլխավոր տարրերը, բայց կենտրոնական դեր չեն խաղա: Զարգացող երկրների, այդ թվում՝ Նայաստանի Նանրապետության համար տեխնոլոգիական նմանակման շնորհիվ որոշակի հնարավորություն է ընձեռվում ավելի մոտենալ զարգացած երկրներին՝ տեխնոլոգիաներում առաջադարձ երկրների կատարած լայնամասշտաբ ներդրումների շնորհիվ:

Նայաստանի Նանրապետության Ազգային նորաստեղծական համակարգի ձևավորման ու զարգացման խնդրի բարենպաստ լուծումը ենթադրում է մակրոտնտեսական քաղաքականության որոշակի վերակողմնորոշում և շեշտադրումների փոփոխություն, մասնավորապես, կայունացման քաղաքականությունից անցում զարգացման քաղաքականությանը: Այդ ենթադրեքստում համապատասխան մակրոտնտեսական գործիքների կիրառությունը ենթադրում է.

- ա)** Նամապատասխան օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ներդրման միջոցով միջազգային չափանիշներին համապատասխանող մրցակցային քաղաքականության արմատավորում և հակամենաշնորհային օրենսդրության ձևավորում ու կիրառություն:
- բ)** Նարկային արտոնությունների տրամադրում, մասնավորապես՝ ավելացված արժեքի հարկի և շահութահարկի գծով տնտեսավարողներին որոշակի արձակուրդների տրամադրում, արտոնյալ պետական-բյուջեային վարկավորում՝ պետական նպատակային-ծրագրային ֆինանսավորման շրջանակներում հետազոտական ծրագրերի գծով:
- գ)** Նորաստեղծական շղթայի օղակների ու մասնակիցների միջև համագործակցության ու կոոպերացման խթանների ձևավորում, մասնավորապես՝ պետության կողմից որոշակի համաֆինանսավորման սխեմաների գործադրում այն հետազոտական-նորամուծային նախագծերի համար, որոնք համապատասխանում են պետականորեն սահմանված՝ գիտության զարգացման գերակա ուղղություններին:
- դ)** Էվոյուցիոն դրամավարկային քաղաքականության սկզբունքների գործադրում և ռազմավարական նշանակության նորամուծային ծրագրերի վարկավորման մեջ դրամավարկային անուղղակի խթանման գործիքների կիրառություն՝ այդ նպատակով սրեղծելով համապատասխան վարկային հաստատություններ (զար-

զացման բանկեր, պեպական մասնակցությամբ խառը ներդրումային կամ վենչուրային հիմնադրամներ և այլն):

- ե) Ազգային նորամուծային համակարգի ձևավորման ու զարգացման ծրագրի շրջանակներում անհրաժեշտ է վերանայել փոքր ու միջին գործարարության պեպական աջակցության հայեցակարգը՝ արտոնյալ ֆինանսավորման ու վարկավորման շեշտադրումները փեղաշարժելով առավելապես դեպի փոքր նորամուծային և փոխնույնության ընկերությունների աջակցման ծրագրերը, որոնք ռազմավարական զարգացման ու աճի մեծ ներուժով հանդերձ, առանձնանում են բարձր ռիսկայնությամբ:
- զ) Մրավոր սեփականության օբյեկտների ու փոխնույնության ներքին և միջազգային փոխանցման արդյունավետությունը մեծացնելու նպատակով անհրաժեշտ է էապես միասնականացնել և պարզեցնել պեպական ֆինանսավորմամբ ստեղծված մրավոր սեփականության օբյեկտների արտոնագրման ընթացակարգերը: Նախկինում այս դեպքում պետությունը պետք է գործուն դերակատարություն ունենա այդ օբյեկտների առևտրայնացմանն ու շուկայական առաջխաղացմանն ուղղված ներդրումային ծրագրերի օժանդակության հարցում:
- է) Պետությունմասնավոր հատված համագործակցությունը զարգացման քաղաքականության համարաբարձր կարող է փեղի ունենալ ոչ միայն ուղղակի ֆինանսական աջակցության, այլև պեպական որոշակի ծառայություններ մատուցելու միջոցով, ինչը նաև կստանանապահի նորաստեղծական ոլորտում առկա կոռուպցիոն ռիսկերը:
- ը) Արդյունաբերական քաղաքականության մոդելի ընդլայնումը ու նրա շրջանակների հարակեցումը պետք է խարսխված լինեն երկրում պեպականորեն ձևավորված մասնավոր և հանրային շահերի օպտիմալ համադրության վրա: Դիրքավորման այդօրինակ գույքորդները պետք է ապահովվի երկու կողմերի շահերի լավագույն փոխլրացման սկզբունքով:
- թ) Արդյունաբերական քաղաքականության շրջանակներում իրականացվող կառուցվածքային բարելավումները չպետք է գերազանցապես հիմնված լինեն ճյուղային գերակայությունների վրա: Քաղաքականությունը պետք է ներառի ինչպես ճյուղային (ուղղաձիգ) այնպես էլ տարածքային (հորիզոնական) կառուցվածքները՝ ծրագրային հենքի վրա: Այդպիսի պետությունը պետք է ինստիտուցիոնալ աջակցություն ապահովի մրցունակ և որակյալ նորաստեղծական քլաստերների առաջացմանը և զարգացմանը:

Ինովացիոն փնտրությանը ԱՊՏ երկրների ինտեգրման հիմնախնդիրները լուծելու համար առաջարկում ենք միջոցառումների հետևյալ համալիրը՝

- բարձրացնել գիտելիքահենքության մակարդակը, մասնավորապես՝ ավելացնել գիտական հետազոտություններին և մշակումներին հարկացվող ծախսերի մասնաբաժինը ՆԱԱ-ում,
- գիտապեխնիկական գործունեության կարևոր ուղղություններին հարկացվող հարկացվող ծախսերը բաշխել հնարավորինս ռացիոնալ,
- հետազոտությունների և մշակումների համար կարարվող ծախսերում ավելացնել բյուջեփայլին ֆինանսավորման մասնաբաժինը,
- հետազոտությունների և մշակումների համար կարարվող ծախսերում ավելացնել սարքավորումների ձեռքբերմանն ուղղված ծախսերի մասնաբաժինը,
- ձեռնարկել միջոցառումներ գիտահետազոտական մշակումների առևտրայնացման նպատակով,
- բարձրացնել գիտության բնագավառում միջին ամսական անվանական աշխատավարձը,
- կարարել համարել ներդրումներ, որոնք հնարավորություն կտան միավորելու ԱՊՏ անդամ երկրների ոչ լիարժեք օգրագործվող ֆինանսական և աշխատանքային ռեսուրսները:

Անհրաժեշտ է համակողմանիորեն գնահատել քաղաքական կայունության ցուցիչների վրա ազդող գործոնները և բացահայտել, թե դրանցից որոնք են առավել ներգործուն փնտրական գարգացման վրա:

Կարարված գնահատման արդյունքները թույլ կտան կազմել ինստիտուցիոնալ վերափոխումների ծրագիր, որն ուղղված կլինի բացահայտված թերությունների մեղմմանը կամ վերացմանը:

Սույն հետազոտության շրջանակներում օգրագործելով Էրբ-Նարվեյ-Վիսկանսի մոդելի մեթոդաբանությունը՝ Նայասպանի վարկային ռեյտինգների հիման վրա գնահատվել է, որ օրարերկրյա ներդրումների դիմաց կապիտալի ակնկալվող վերադարձի ցուցանիշը կազմում է 16.32%, որը ըստ էության բարձր ցուցանիշ է, և Նայասպանի փնտրության սահմանափակ բանակով ճյուղեր կարող են ապահովել կիսամյակային կտրվածքով նման ցուցանիշ: Այս ցուցանիշը համադրվել է Նայասպանի բանկային համակարգում օրարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի՝ կապիտալի վերադարձի ընթացիկ ցուցանիշների միտումների հետ: Վերլուծության արդյունքում կարարվել են հետևյալ եզրահանգումները:

Առաջին, օտարերկրյա ներդրողները Նայասփանի փնտրությունը համարում են բավական ռիսկային: Երկրորդ, Նայասփանի բանկային համակարգը փնտրության այն ճյուղերից է, որտեղ օտարերկրյա մասնակցությունը գերակշռում է: Ընդ որում, օտարերկրյա սեփականության ներկայությունն իր հեփ բերել է նաև կառավարման ժամանակակից մոտեցումներ և աշխատութի ներուժի օգտագործման առավել բարձր արդյունավետություն: Երրորդ, օտարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի կապիտալի վերադարձի ցուցանիշները դեռևս չեն բավարարում ներդրողների սպասումներին, դրսևորում են խիստ փոփոխականություն: Չորրորդ, 2010–2012 թթ. ընթացքում բանկերի վարկային պորտֆելների եկամտաբերությունն աճել է՝ հիմնականում պայմանավորված կոմիսիոն եկամուտների աճով: Հինգերորդ, պետք է ակնկալել, որ քիչ հավանական է, թե վարկային պրոդուկտների փոկոսադրույթները (խոսքը չի վերաբերում անվանական փոկոսադրույթներին) նվազեն, քանի դեռ ֆինանսական միջնորդության մակարդակը Նայասփանում էապես չբարձրանա և Նայասփանը չբարելավի իր վարկային ռեյտինգները և ընկալվի որպես ավելի նվազ ռիսկայնությամբ երկիր:

Ներկայում փնտրության գարգացման անհրաժեշտ մակարդակ հնարավոր է ապահովել միայն փարբեր երկրների հեփ համագործակցությամբ: Այլապես՝ վերոնշյալ կարևոր հիմնախնդիրների լուծումը գրեթե անհնարին կդառնա: Տվյալ համատեքստում հրապարակ է համագործակցության ուղղությունների ճշգրտումը՝ փնտրության ինտեգրման որոշակի համակարգին անդամակցելու առումով: Գոյություն ունեն փարբեր մոտեցումներ Մաքսային միությանը կամ Եվրոմիությանը ինտեգրվելու նպատակահարմարության հարցում:

ՄՄ-ն անդամակցելու առումով առաջանում են հետևյալ խնդիրները. հումքի արտահանմանը վրա հիմնված փնտրություններ, էներգակիրների ռուսաստանյան մենաշնորհ, անհամաչափ գարգացող փնտրություններ, Ռուսաստանի պարտադրած առարային քաղաքականություն, պարտադրված՝ ավելի քաղաքական, քան փնտրության միություն:

Նայասփանի Նանրապետության ՄՄ-ին անդամագրվելը հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով. **Նայասփանի անվտանգությունը, Նայասփանի փնտրության իրավիճակը, փնտրության գարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, ավելի էժան էներգակիրներ ստանալու հնարավորությունը:**

ԵՄ-ին Նայասփանի Նանրապետության անդամագրվելը հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով. **Եվրոմիությունը, Մաքսային միության համեմատությամբ, կայացած համակարգ է, ապացուցել է իր արդյունավետությունը, ԵՄ-ն ունի բարձր փելսոփոզիաների վրա հիմնված փնտրու-**

թյուն, ԵՄ-ում ինստիտուցիոնալ համակարգը կայացած է և գործում է արդյունավետորեն, անդամագրվելու դեպքում նախատեսվում է Նայաստանի և ԵՄ-ի միջև մաքսատուրքերի ազատականացում, կերպափոխվող փոփոխությունները ունեն ֆինանսական օժանդակության կարիք, որի ստացման հնարավորություններն ավելի մեծ են ԵՄ-ից, քան ՄՄ-ից:

Այս երկրներում կողմնորոշվելու համար կարևոր է ոչ միայն փոփոխական, այլև ոչ փոփոխական բազմաթիվ գործոնների գնահատումը, որոնք առանցքային դեր ունեն ինֆրագրաման առնչվող բազում խնդիրների պարզաբանման համար: Նակառակ դեպքում՝ միայն փոփոխական վերլուծությունների հիմքով սահմանափակված առաջարկությունները կմնան ընդամենը բարի ցանկություններ: Նույժ հրապարակ է քաղաքակրթական, փարածաշրջանային, հոգևոր-մշակութային խնդիրների պարզաբանմանը: Կարևորվ են հարկապես եվրոպական քաղաքակրթության ազդեցությունը, ռուսական և թուրքական գործոնների դերը հայաստանյան իրականության և ապագա զարգացման գնահատումների առումով:

Վերոնշյալ գործոնների վերլուծության համարեքսպում պարզ է դառնում, որ Նայաստանի զարգացման ամենաարդյունավետ ուղին հայկական կողմնորոշումն է: Նենց այդ ելակետից պետք է դիտարկել ռազմավարական, հերևապես՝ նաև ինֆրագրաման խնդրի լուծումը: Ըստ այդմ՝ հարկ է առաջնորդվել հերևյալ հիմնարար սկզբունքներով.

- ա)** Առանց պարամական դեպքերի և իրադարձությունների պարճառների ճշմարիտ ու բազմակողմանի վերլուծության՝ հնարավոր չէ պարզել փոփոխական, քաղաքական, ռազմական համագործակցության ուղղությունները:
- բ)** Անհրաժեշտ է հրաժարվել միավեկտոր համագործակցության քաղաքականությունից: Ամենից առաջ դա վերաբերում է ռազմաքաղաքական և փոփոխական համագործակցությանը:
- գ)** Եթե անգամ ներկայումս հնարավոր չէ խուսափել Մաքսային միության հետ համագործակցությունից, ապա դա հարկավոր է դիտել ոչ թե որպես վերջնական նպատակ, այլ հանգրվան, քանի որ դժվար է կանխատեսել աշխարհաքաղաքական երևույթների հերևագա ընթացքը:
- դ)** Անհրաժեշտ է զարգացնել համագործակցությունը Իրանի հետ. դա այն կարևոր այլընտրանքներից է, որը հնարավորություն կտա պահպանելու հայկական գործոնի դերը մեր փարածաշրջանում ինչպես փոփոխական, այնպես էլ աշխարհաքաղաքական առումով:

1. **Զուլալյան Մ.**, Հայ ժողովրդի պատմության հարցերը ըստ եվրոպական հեղինակների (13–18-րդ դարեր), գիրք Ա, քաղաքական պատմություն, Երևան, 1990, էջ 195–197:
2. **Լազեան Գ.**, Հայաստան և Հայ Դատը հայ և ոռու յարաբերություններուն լոյսին տակ, Երեւան, 1991:
3. Հարությունյան Ա., Վան-Վասպուրականի ազգաբնակչության մեծ գաղթը. Պատճառները, ընթացքը, հետևանքները և պատասխանատվության խնդիրը: Հայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք Ա, Վան (Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի (7–8 հոկտեմբեր, 2010 թ.) նյութերի ժողովածու), Երևան 2013:
4. Զորավար Անդրանիկի կովկասեան ճակատի պատմական օրագրությունը (1914–1917). Օրագրուած գորավարին թիկնապահ զինուորէն, Պոստոն, 1924:
5. «Հայաստանի Ազգային Մրցունակության Զեկույց 2011–2011թ.թ.. Կառավարման պրակտիկայի բարելավման օրակարգը», «Տեսետություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, www.ev.am, 2012թ
6. ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալների բազա www.databank.cba.am.
7. «Համաշխարհային մրցունակության 2013–2014 զեկույց» Համաշխարհային տնտեսական համաժողով, Ժնև, 2013թ.
8. Մելքոնյան Ա., Ուշագրավ աշխատություն. Ֆետոր Ելիսեն. «Կազակները Կովկասյան ճակատում 1914–1917», ԲՀԱ, Երևան, 2004, N 1, էջ 176:
9. **Ներսիսյան Ա.**, Հայոց պատմության որոշ դրվագների բուհական դասավանդման վերանայման հարցը կրթության որակի համատեքստում, մասնագիտական կրթության որակի ապահովման արդի հիմնախնդիրները. միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2012, էջ 217 – 224: Նույնի՝ Հայոց ցեղասպանության պատճառներն ու դասերը, Կրթական բարեփոխումներ. ³զգային լավագույն ավանդույթները և միջազգային առաջավոր փորձը (-իտական նստաշրջանի նյութեր), Երևան, 2010, էջ 5–10: Նույնի՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության պատմություն /1908 – 1918/, Բեյրութ, 2013:
10. Պլուտարքոս, Երկեր, Եր., «Հայաստան», 1988:
11. Ստեփանյան Գ., Բաքվի նահանգի հայությունը 19-րդ դարի երկրորդ կեսին (պատմաժողովրդական ուսումնասիրություն), Երևան, 2010:
12. «Ֆինանսական Կայունության հաշվետվություն 2012 թ», ՀՀ Կենտրոնական Բանկ:
13. **Дынкин А., Иванова Н.**, Инновационная динамика: глобальные тенденции и Россия // Проблемы теории и практики управления.-2008.
14. **Корнаи Я.** Инновации и динамизм: взаимосвязь систем и технического прогресса. Вопросы экономики, 2012, N 4.
15. **Милль Дж.**, Основы политической экономии. М., т. 1, „Прогресс“, 1980.
16. **Полтерович В.**, Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации. Вопросы экономики, N 6, 2009.
17. **Шумпетер Й.**, Теория экономического развития. М., „Прогресс“, 1982.
18. **Маевский В.**, “Введение в эволюционную макроэкономику”, М. 1997.

19. **16. Alesina, Alberto; Ozler, Sule; Roubini, Nouriel; Swagel, Philip.**, "Political Instability and Economic Growth," working paper, W4173, National Bureau of Economic Research, 1992.
20. **Ali, M.**, Political Instability, Policy Uncertainty, and Economic Growth: An Empirical Investigation, JEL O17, O40, P51; Atlantic Econ. J., 29(1): pp. 87–106, Mar. 01.
21. **Barro, R. J.** (1991) Economic growth in a cross-section of countries. The Quarterly Journal of Economics, 106, 407– 443.
22. **Alesina, A. and Perotti, R.** (1996) Income distribution, political instability and investment. European Economic Review, 40, 1203– 1228.
24. **Baumol W.**, *Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive*. Journal of Political Economy, Vol. 98(5), 1990.
25. **Bresnahan T.F.**, Trajtenberg M.N. General Purpose Technologies: Engines of Growth? // Journal of Econometrics. 1995. Vol. 65, No 1.
26. "Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk", Sharpe, William, Journal of Finance, 1964.
27. "Capital market equilibrium with restricted borrowing", Black, Fisher, Journal of Business; 1972
28. **Bradford DeLong J.**, Inequality on the Horizon of Need. www.project-syndicate.org. May 30, 2013.
29. **Carlaw K.I. , Lipsey R.G.**, The Past, Present and Future of the GPT –Driven Modern ICT Revolution: Blue Report, 2007
www.sfu.ca/~rlipsey/PDFs/Blue_Report.pdf.
30. **Carmignani F.**, POLITICAL INSTABILITY, UNCERTAINTY AND ECONOMICS, JOURNAL OF ECONOMIC SURVEYS Vol. 17, No. 1, 0950-0804/03/01 0001–54, Blackwell Publishing Ltd. 2003, 9600 Garsington Road, Oxford, OX4 2DQ, UK.
31. „Country Risk in Asset Pricing Tests”, Ferson, Wayne and Harvey; Working Paper, Duke University 1995.
32. „Expected Returns and Volatility in 135 Countries”, C.B. Erb, C.R. Harvey and T. E. Viskanta, Spring 1996.
33. **Gupta D.**, *The Economics of Political Violence*, New York, NY: Praeger, 1990.
34. **Helpman E.**, /General Purpose Technologies and Economic Growth. 1998. /Cambridge, Mass.: The MIT Press.
35. "International Cost of Capital and Risk Calculator", Campbel R. Harvey, 2001.
36. **Keynes J.**, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. A Harvest Book, Harcourt Brace & Company, 1991.
37. **Myrdal G.**, Prize Lecture: The Equality Issue in World Development. Nobelprize.org. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug 2013. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences /laureates/1974/myrdal-lecture.html
38. **North D.**, The New Institutional Economics and Development, www.deu.edu.tr
39. **Reinhart C.M., Rogoff K.S.**, Banking Crises: An Equal Opportunity Menace.// NBER Working paper. 2008. No. 14587. **Stiglitz J.**, Employment, Social Justice and Societal Well-being. International Labour Review, 2002, N1-2.

- „Risk, Return and Equilibrium: Empirical Tests”; Fama, Eugene and MacBeth; Journal of Political Economy, 1973.
40. **Theodore W.**, Schultz-Prize Lecture: The Economics of Being Poor. Nobelprize.org. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug 2013.
 41. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1979/schultz-lecture.html
 42. „Testing International Asset Pricing: Some Pessimistic Views.”, **Solnik Bruno**, Journal of Finance, 1977.
 43. **Todaro M.**, Economic Development. Addison-Wesley Publishing Company, 1996, 6th ed.
 44. World Bank, World Development Report, 1991 (New York: Oxford University Press, 1991).
 45. http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&d_no=19976
 46. <http://www.gipp.ru/viewer.php?id=34341>
 47. <http://www.newagepublishers.com/samplechapter/000186.pdf>
 48. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD>
 49. <http://hdr.undp.org>
 50. <http://www.institutionalinvestor.com>
 51. www.govindicators.org
 52. www.govindicators.org
 53. [www. Analytic Group „DA Vinci Ag” LLC](http://www.AnalyticGroup.com)

Руководитель исследовательской группы
ОВСЕП ИВАНОВИЧ АГАДЖАНИЯ
доктор экономических наук, профессор

Состав исследовательской группы
МАРГАРЯН А.Ш.
кандидат экономических наук, доцент
ВАРДАНИАН А.А.
кандидат экономических наук, доцент
ПЕТРОСЯН А.А.
кандидат экономических наук, доцент
МОВСИСЯН М.Э.
кандидат экономических наук, доцент
ДЖУГАРЯН А.С.
кандидат экономических наук
МИНАСЯН Г.Г.
аспирант

Экономическое развитие

Рассмотрены основные концепции экономического развития с доминирующей позиции человеческого развития, ориентированного на фундаментальные жизненные ценности и направленного на полноценную реализацию человеческого потенциала. Представляя сущность и общее понимание экономического развития, рассматривается вызов ответственного развития, подчеркивая предопределяющую роль государства в его обеспечении или провале. Также обсуждены методологические подходы к исследованиям развития, основные характеристики и направления экономического развития. Предложена концептуальная постановка проблемы человеческого развития, применяя к нему разграничение аспектов эндогенного и экзогенного развития.

В процессе обсуждения новейших подходов к макроэкономической политике, направленной на развитие экономики и модернизации технологии, представлены предложения по пересмотру действующей в РА налогово-бюджетной и денежно-кредитной политики. В проведенных исследованиях в контексте технологических изменений были рассмотрены как изменения основных макроэкономических параметров, так и циклические изменения, в том числе структурные сдвиги в экономике, происходящие в этих условиях.

Даны характеристика инновационной экономики, ее основных особенностей, а также количественные и качественные характеристики стабильного развития экономики стран СНГ. Изучены показатели стабильного развития, среди которых главную роль играют показатели инновационного развития.

Изучена взаимосвязь между некоторыми показателями, характеризующими экономическое развитие, и показателями государственного управления, такими, как эффективность управления, политическая стабильность, качество управления и т.д.

С точки зрения иностранных инвестиций в развивающиеся экономики важно оценить результаты ожидаемого возврата от осуществленного инвестиционного риска. Другими словами, очень важно иметь минимальную предельную оценку возвращения капитала.

Существуют разные подходы к целесообразности вхождения в ЕС или ТС. Исследования различны и противоречивы. В этом контексте была сделана попытка разъяснить влияние различных (исторических, политических, цивилизационных, геополитических, экономических) факторов на вхождение в вышеуказанные системы.

Head of research team

AGHADJANYAN HOVSEP IVAN
Doctor of Sciences, Associate Professor

Members of research team

MARGARYAN A.SH.
PhD in Economics, Associate professor
VARDANYAN A.A.
PhD in Economics, Associate professor
PETROSYAN A.A.
PhD in Economics, Associate professor
MOVSISYAN M.E.
PhD in Economics, Associate professor
JUHARYAN H.S.
PhD in Economics
MINASYAN H.H.
PhD student

Economic Development

The main concepts of economic development based on human development, fundamental life values and targeted to the implementation of human potential were examined. Based on the essence and general understanding of economic development, it was presented the concept of responsible development emphasizing the leading role of the public state in succeeding or defaulting it. It was also discussed the methodological approaches on analyzing the development, the main characteristics and directions of economic development. It was presented the conceptual framework on the problems of human development based on endogenous and exogenous factors of the development.

During the discussions on new approaches to macro economy policies targeted to the development of the economy and modernization of technologies there were suggested some amendments in the fiscal and monetary policies of the Republic of Armenia. While implementing researches within the context of technological changes, it were analyzed the main macro economical indicators, as well as cyclical changes, including structural shifts in the economy.

There were defined the characteristics of innovation economy, the main features of it, as well as quantitative and qualitative indicators of stable economical development of the UIS (Union of Independent States). The data on stable development were analyzed where the main role was devoted to the indicators of innovative development.

It was analyzed the correlation between some indicators describing economical development and indicators on state government, such as efficiency of management, political stability, quality of management, etc.

Within the context of international investors, it is important to assess the expected returns of investments for developing countries. In other words, it is very important to have the minimal thresholds on expected returns.

There are different approaches on entering to European Union or Custom Union. The researches on it are very different and contradictory. Within this context, it was presented different factors (historical, political, civilization, geopolitical, economical) affecting the entry to the mention unions.

Հերագորական խմբի ղեկավար՝
ՀՈՎՍԵՓ ԻՎԱՆԻ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Հերագորական խմբի անդամներ՝
Ա.Շ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
տ.գ.թ., դոցենտ
Ա.Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
տ.գ.թ., դոցենտ
Ա.Ա. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
տ.գ.թ., դոցենտ
Մ.Է. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
տ.գ.թ., դոցենտ
Հ.Ս. ՋՈՒՀԱՐՅԱՆ
տ.գ.թ.
Հ.Հ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ
ասիստենտ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Խմբագիր՝ Վ. Միրզոյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Ն. Խչեյան

Էջադրումը և սրբագրումը՝ Ռ. Պեպրոսյանի
Ձևավորումը՝ Ն. Խչեյանի

Չափս՝ 70×108^{1/16}:
7 տպ. մամուլ:
Տպաքանակ՝ 100:

ՀՊՏՀ «ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» հրատարակչություն
Երևան, Նալբանդյան 128
010 59 34 37

